

Tuhokehitys poikki

Yhteiskunnan olomuodon muutos

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	4
1.1 Reformeista ei toivoa.....	4
1.2 Hyvinvoinnin nurja puoli.....	5
1.3 Tiedon tukokset.....	6
1.4 Koneisto riepottelee.....	8
2. Suuret ja nopeat muutokset luonnossa.....	11
2.1 Ekosysteemien harppaukset.....	11
2.2 Hypyn salaisuudet.....	13
3. Olomuodon vaihdokset yhteiskunnissa.....	16
3.1 Luonnonkatastrofit.....	16
3.2 Vallankumoukset.....	17
Talonpoikaiskapinat.....	18
Orjakapinat.....	20
Ranskan suuri vallankumous.....	21
USA:n synnytysprosessi.....	23
Venäjän vallankumous.....	25
Unkarin kansannousu.....	27
Iranin vallankumous.....	28
Argentiinan horisontalisismi.....	28
Rojavan vallankumous.....	30
Rojavan ruohonjuuridemokratia.....	31
Kaksoisvalta Rojavassa.....	32
Rojavan kommunalistinen talous.....	33
Väkivallan aisat Rojavassa.....	34
Vallankumous kokemuksena.....	35
Kapina-aallot.....	36
3.3 Nopeiden muutosten teorit.....	37
Ovatko ihmiset sinne tänne poukkoilevia atomeja?.....	38
Typerät hierarkiat ja markkinat.....	39
Viisas yhteiskunta?.....	40
Dialektinen ajattelu.....	41
4. Varjoyhteiskunta.....	43
4.1 Varjotalous.....	43
Näkymätön tuotanto- ja jakelu.....	44
Yhteisvauraus.....	46
4.2 Varjopolitiikka ja varjorakenteet.....	50
Puolueiden ulkopuolella.....	51
Yhteisöjen sisällä.....	52
4.3 Varjoihminen.....	54
5. Varjosta valoon.....	56
5.1 Oikea toivo.....	56
5.2 Liikkeiden merimerkit.....	57
5.3 Tottelemattomuusepidemiat.....	59
5.4 Hätäjärrutuksen jälkeen.....	61
Viitteet.....	63
Kirjallisuusluettelo.....	63

1. Johdanto

Näin ei pidä jatkua. Aikaansa seuraavalle ihmiselle on ollut jo pitkään selvää, että olemme kulkemassa kohti katastrofia. Laajalle levinnyt tietoisuus maailman nykyisen talousmuodon tuhoisuudesta ilmenee monissa mielipidetiedusteluissa. Ilmastonmuutos, eliökunnan köyhtyminen, yleinen saastuminen tai ydinsodaksi eskaloituva aseellinen konflikti – taikka näiden kaikkien yhdistelmä – johtaa globaalin tuhoon, ellei vallitsevaa suuntausta muuteta. Nykysuuntauksen katastrofaalisuudesta kertovat yhä uudet raportit¹.

Yhden hiljattain ilmestyneen tutkimuksen mukaan yhdeksän kriittistä muuttuja säätelevät sitä, onko maapallon asumiskelpoinen vai ei. Näistä neljän kohdalla kriittinen raja on ylitetty: vaarallisessa määrin on muutettu ilmastoa, vaurioitettu eliöjärjestelmää, häiritty fosforin ja typen kiertokulkua ja supistettu metsäpeitettä.²

Yksi vallitsevaa menoa ylläpitävistä ideologioista on usko, että hyvää yhteiskuntaa voi rakentaa vain talouden kasvaessa. Kuitenkin taloudellisen kasvun myötä luonnonvaroja käytetään yhä enemmän. Maaryhmittymät turvaavat niiden saannin tarvittaessa vaikka sodalla³. Siksi talouskasvupakon hallitessa ajattelua on vaikea nähdä, miten tuhosuuntauksesta voi irrottautua. Elinkeinoelämän valtuuskunnan teettämien kyselyjen mukaan suomalaisista suurin osa on 1980-luvulta lähtien uskonut väitettä: ”Pyrkimällä jatkuvaan taloudelliseen kasvuun ihminen tuhoaa vähitellen luonnon ja lopulta myös itsensä.”⁴

1.1 Reformeista ei toivoa

Maailman johtaviin ilmastotutkijoihin kuuluvan professori Kevin Andersonin mukaan ilmastokatastrofilta ei voi välttyä, jos talouskasvusta pidetään kiinni. Ilmaston lämpenemisen pitäminen alle 2 °C eli hyvin vaarallisen tason alapuolella edellyttää niin nopeaa ja suurta päästöjen vähentämistä, että se on mahdollista vain, jos vanhoissa

1 4 °C katastrofaalisesta lämpenemisestä vuoteen 2100 mennessä: IEA 2012, PwC 2014, Potsdam Institute for Climate Impact Research & Climate Analytics 2012, Collins *et al.* 2013, 1074; biodiversiteetin romahtamisesta: Barnosky *et al.* 2012, Barry 2014, WWF 2016. Ydinsodan uhan ajankohtaisuudesta esimerkiksi Schlosser 2013, Parry 2015, Rudolf 2016. Siitä, miten ilmastonmuutos johtaa helposti sotiin: Dyer 2010, Parenti 2011

2 Steffen *et al.* 2015

3 Varustautumista, ulkomaisia sotilastukikohtia ja sotilaallisen voiman käyttöä perustellaan useimmiten ”turvallisuudella”. Turvallisuus palautuu kuitenkin useimmiten kyseessä olevan maan yhtiöiden ja valtiollisen eliitin taloudellisiin intresseihin. Presidentti Obama puhui toukokuussa 2014 West Pointissa sijaitsevassa sotilasakatemiassa: ”USA käyttää sotilaallista voimaa – tarvittaessa yksinään – jos perusetumme ovat uhattuna – kun ihmisiimme kohdistuu uhka, kun elinkeinomme ovat vaakalaudalla, kun liittolaisemme turvallisuus on vaarassa... Kansainvälisellä mielipiteellä on merkitystä, mutta Amerikan ei pidä koskaan kysyä lupaa suojella ihmisiämme, kotimaatamme ja elämäntapaamme.” Obama 2014. Vielä avoimemmin puhuvat entiset vallankäyttäjät. USA:n keskuspankin entinen johtaja Alan Greenspan kirjoittaa muistelmissaan: ”Minua surettää, että on poliittisesti sopimatonta tunnustaa se, minkä kaikki tietävät: Irakin sodassa oli pääasiassa kyse öljystä.” Greenspan 2007, 463

4 Esimerkiksi vuonna 2014 tämän väitteen kanssa täysin tai jokseenkin samaa mieltä oli 70 prosenttia vastaajista. Nämä kyselyt on teettänyt Elinkeinoelämän valtuuskunta: Haavisto 2014 ja esimerkiksi EVA 1989. Tässä ei tulkita kyseisten eikä muidenkaan tässä kirjassa viitattujen mielipidetiedustelujen tuloksia niin, että kaikki ihmiset edustaisivat johdonmukaisesti mainittuja näkemyksiä. Kuten luvussa ”Varjoihminen” selviää, yksi kirjan lähtökohdista on ihmisten persoonallisuuksien epäyhtenäisyys ja siitä seuraava mielipiteiden horjuvuus. Silti sillä, että enemmistö ihmisistä jossain tilanteessa esittää yhteiskuntamme virallisten uskomusten vastaisia näkemyksiä, on merkitystä.

teollisuusmaissa toteutetaan "suunniteltu talouslama"⁵. Kun Anderson on esittänyt laskelmansa kollegoilleen, he ovat myöntäneet hänen olevan oikeassa. Samalla he ovat kuitenkin tunnustaneet menettäneensä toivon yli 2 °C lämpenemisen estämisestä. Taloudellisesta kasvun tavoittelusta luopumista he eivät pidä mahdollisena⁶.

Tutkijoiden toivottomuus heijastaa kahta asiaa: toisaalta heillä on kokemusta vain yhteiskunnan muuttamisesta pienillä hallinnollisilla reformeilla, toisaalta he tietävät, miten reformit yleisesti epäonnistuvat tai vesittyvät. Yhtiöiden ja valtionhallinnon välit ovat yleensä tiiviit ja niiden välillä on "pyöröovi": ihmiset ovat vuoroin työssä kummallakin puolella. Näin syntyvä "byrokraattis-teollinen" kompleksi vesittää tehokkaasti uudistukset usein jo valmisteluvaiheessa mutta viimeistään niitä toteutettaessa⁷.

Silloinkin, kun uudistukset asettavat pidäkkeitä vahingollisille käytänteille jossakin maassa tai jollain sektorilla, tuhoisa muutos voi jatkua entistä voimakkaampana toisaalla tai toisilla aloilla. Näin lopputulos on plus miinus nolla. Esimerkiksi öljyn käytölle asetetut rajoitukset yhdessä maassa johtavat siihen, että sitä käytetään entistä enemmän toisissa maissa.

Tilannetta pahentaa vielä se, että puolittaiset reformit johtavat usein uusiin vakaviin ongelmiin, jolloin kokonaistilanne ei välttämättä lainkaan parane. Ollaan kuin harakka tervatulla katolla: kun pyrstö irtoaa, nokka tarttuu. Esimerkiksi yritykset hillitä ilmastonmuutosta ydinvoiman käyttöä lisäämällä johtavat ydinase materiaalin leviämiseen ja sitä kautta ydinsodan uhan kasvuun. Nykyisetkin ydinvoimalat tuottavat ydinpommeihin tarvittavaa plutoniumia, mutta ydinvoiman käytön laajentaminen vaatisi suurimittakaavaista plutoniumin tuotantoa hyötöreaktoreissa, sen erotusta jälleenkäsittelylaitoksissa ja käyttöä polttoaineena erilaisissa ydinvoimaloissa. Näin ydinpommimateriaalin varastointi ja kuljetus olisivat keskeinen osa taloutta, ja sen vuotoa väärin käsiin voitaisiin välttää yhtä vähän kuin öljyvuotoja nykyisin.⁸

1.2 Hyvinvoinnin nurja puoli

Vaikka nykysuuntaus ei johtaisikaan katastrofeihin, sen muuttamiseen on lukuisia syitä. Maailman tila on huono muutenkin, eikä se tunnu nykyinen juuri paranevan. Siitä kertovat lukemattomat raportit ja laaja kirjallisuus. Seuraavassa on joitain poimintoja tästä aineistosta⁹.

Kurjuudessa elää jatkuvasti satoja miljoonia ihmisiä. Köyhyys ei vähene – se vain muuttaa muotoaan. Kurjuus modernisoidaan: Yhä suurempi osa köyhien toimeentulosta perustuu omavaraistalouden sijasta rahaan ja sen avulla saataviin tavaroihin ja palveluihin. Mutta kun rahaa ei juuri ole, ostokassit jäävät hyvin kevyiksi.¹⁰

Toisaalta maapallon "hyvinvoivalla" vähemmistölläkään ei olennaisissa suhteissa mene hyvin. He elävät pahasti saastuneessa ja jatkuvasti uudelleen saastutettavassa ympäristössä ja syövät myrkkyyjäämien jäytämää ruokaa¹¹. Työ on usein stressaavaa ja

5 Anderson & Bows 2008, Anderson & Bows 2011

6 Klein 2014, 89, Anderson 2013

7 Ks. esim. Jänicke 1990; valtiollisen ja yhtiövallan tiiviistä yhteen kietoutumisesta ks. esim. Wolin 2010[2008], Ruostetsaari 1992.

8 Ydinvoiman ja ydinaseiden kytköksistä ks. esim. Tammilehto 2014b, Barnaby & Kemp 2007, Lovins & Lovins 1980

9 Itse olen käsitellyt näitä kysymyksiä aikaisemmissa kirjoissani: Tammilehto 1998, Tammilehto 2003, Tammilehto 2009

10 Ks. esim. Tammilehto 2003, Mehta 2005, Illich 1978, Illich 1972.

11 Ympäristömme ja ruokamme altistumista kemiallisille riskeille kuvaavat seuraavat luvut: USA:n kansallisen lääketieteellisen kirjaston ylläpitämässä ChemIDplus-tietokannassa on yli 400 000

turhauttavaa. Tyydytystä haetaan elämästä työajan jälkeen. Sen täyttävät useimmiten mediakulutus, uusien tavaroiden ostaminen ja muut korvikkeet, jotka eivät suo kuin hetken tyydytyksen. Ihmisten vapauden uskotaan ilmenevän tavaramarkkinoilla, mutta valtaosa ihmisistä valitsee – ilmeisestikin mainonnan ohjailemana – juuri samoja tuotteita, joiden merkit vain vaihtelevat¹².

Elämä työpaikoilla on usein vielä enemmän kahlittua. Esimiesten vaatimuksiin on taivuttava toimeentulon vaikeutumisen uhalla. Yksi tai muutama ihminen päättää, mihin organisaation työntekijöiden parhaat voimat ja suurin osa valveillaoloaikaa käytetään. Nämä päätökset pohjaavat usein päämääriin, jotka ovat aivan vieraita niille arvoille, joita työntekijät suhteissaan toisiin ihmisiin ilmentävät. Jos modernit yhtiöt olisivat valtioita, niitä kutsuttaisiin tyrannioiksi tai diktatuureiksi¹³.

Yhteiskuntiemme valtiollinenkaan puoli ei ole mikään vapauden valtakunta. Valta julkisen sektorin organisaatioissa on yleensä yhtä keskitettyä kuin yhtiöissä. Meillä on mahdollisuus vaikuttaa valtiolliseen vallankäyttöön vaaleilla, mutta tämä vaikutuskanava on niin hidas, pitkä ja välillinen, että sen tarjoamat mahdollisuudet kuihtuva helposti lähes olemattomiksi.

Kun kansalaisten valitsevat edustajat liittyvät osaksi valtaeliittiä, kanavan toimivuus heikkenee entisestään. Eliitin yhtiö- ja muilla jäsenillä on edustajiin paljon paremmat vaikutusmahdollisuudet kuin niillä, jotka ovat edustajat valinneet. Tätä korostaa vielä se, että Suomen ja useimpien muiden demokraattisiksi itseään kutsuvien maiden perustuslaki kieltää sidotun valtakirjan eli imperatiivisen mandaatin. Edustajien ei siis lain mukaan tarvitse eikä pidäkään vastata valitsijoilleen antamistaan lupauksista tai muuttuneessa tilanteessa kysellä valitsijoiden näkemyksiä ja toimia näiden mukaisesti.¹⁴

Itse asiassa nykyisen kaltaista poliittista järjestelmää ei 1700-luvun lopulle saakka kutsuttu demokraattiseksi vaan republikaaniseksi eli valinnaiseksi eliittivallaksi. Vasta Ranskan vallankumouksen jälkeen demokratia-sanaa alettiin käyttää sen nykyisessä – monella tavoin harhaanjohtavassa – merkityksessä. 'Demokratia' alkoi viitata kansan vallan lisäksi myös järjestelmään, jossa osa valtaeliitistä valitaan jonkinlaisilla vaaleilla.¹⁵

1.3 Tiedon tukokset

Mutta jossain suhteessahan sentään elämme ainutlaatuisen hyvässä maailmassa: tieteen ja tiedotusteknologian edistymisen ansiosta tietomme on kasvanut huimasti. Voimme

kemikaalia: Toxnet 2015. Viimeksi, kun EU:ssa käytetyt kemikaalit inventointiin, niitä oli 100 106. Niistä vain 3000 on testattu (Wikipedia contributors 2015g). Sellaisia aineita, joita valmistetaan tai tuodaan maahan vuosittain vähintään 1000 kg on nykyisin EU:ssa käytössä noin 30 000. Joka vuosi tulee EU:n markkinoille noin 300 uutta ainetta: Tukes 2014. Kun joistain saasteista päästään, uusia tulee koko ajan tilalle. Esimerkiksi orgaanisten hyönteismyrkköjen aiheuttaman ”äännettömän kevään” tilalle on nyt tulossa ”elektroninen ääneton kevät”: Singer 2014.

12 Ks. esim. Monbiot 2015.

13 Ks. esim. Chomsky 2000.

14 Imperatiivisen mandaatin kieltäminen sisältyy esimerkiksi Suomen nykyisen perustuslain (11.6.1999/731) 29. pykälään. Imperatiivinen mandaatti oli aiemmin yleisessä käytössä – esimerkiksi Ruotsin säätyvaltiopäivillä 1740-luvulle saakka (Eduskunnan historiakomitea 1962, 238). Suomen vanha työväenliikekin vaati sitä aikoinaan. Nykyisin useimpien maiden perustuslaki kieltää imperatiivisen mandaatin. Se on kuitenkin käytössä useissa Euroopan ulkopuolisissa maissa kuten Indonesiassa, Kuubassa ja Namibiassa. Myös Saksan liittoneuvostossa noudatetaan imperatiivista mandaattia: Van der Hulst 2000

15 Graeber 2013, Bookchin 1987. John Dunnin mukaan ”edustuksellinen demokratia on demokratiaa, joka on tehty vaarattomaksi modernille valtiolle: demokratiaa, joka muutettu kurittomasta ja epäjohtonmukaisesta herrasta säyseäksi ja luotettavaksi palvelijaksi” (Dunn 1992, 248).

ymmärtää monimutkaisia fysikaalisia prosesseja kuten maapallon ilmakehän toimintaa. Joka päivä olemme selvillä, mitä eri puolilla maailmaa tapahtuu. Tai näin ainakin voisimme olla. Käytännössä kuitenkin se, että emme elä todellisessa demokratiassa ja valta on keskittynyt harvoille, johtaa tiedon tuotannon ja sen välittämisen vääristymiseen.

Tieteen ja yliopistojen kaupallistumisen seurauksena monilla aloilla tavoitellaan ennen kaikkea patentoitavia ja rahallisesti hyödynnettäviä tuloksia. Siksi vapaata tiedonkulkua tutkijalta toiselle häiritään, ja vaarannetaan näin keskeinen edellytys tieteen edistymiselle. Toisaalta kaupallistumisen johtaa siihen, että tutkimustulosten soveltamisen mahdollisia vaaroja selvittävää tutkimusta syrjitään. Riskien tutkijoilta viedään rahat ja ääritapauksissa heihin kohdistetaan panettelukampanjoita.¹⁶

Osa tiedolta näyttävän aineiston tuotannosta palvelee suoraan vallan päämääriä. Taloudellisten ja poliittisten alituskoneistojen palvelukseen on ensimmäisen maailmansodan jälkeen kehittynyt valtava mainonta- ja suhdetoimintateollisuus, jonka tuotantoa aiemmin kutsuttiin propagandaksi¹⁷. Se vääristää järjestelmällisesti kuvaamme itsestämme ja maailmasta. Mainonta viekoittelee meidät toimimaan epämääräisten mielikuvien pohjalla ja unohtamaan arvoihimme ja tietoomme pohjautuvan harkinnan.

Toisaalta tiedotusvälineiden siirtyminen suuryhtiöiden hallintaan on johtanut siihen, että tiedotuksen ja mainonnan raja on hämärtynyt ja median kytkentä yhtiövaltaan ja sitä tukeviin valtiollisiin elimiin on tiivistynyt. Keskeiset valtamediatoimittajat ovat usein läheisissä väleissä valtaapitäviin ja haluavat auttaa näitä hallitsemisessa. Vaikka tietyissä rajoissa hyvinkin erilaisten näkemysten esittäminen sallitaan, tiedotus, joka liikaa vaarantaisi valtioiden ja yhtiöiden etuja, sensuroidaan tai ajetaan marginaaliin¹⁸. Ilmiötä vahvistaa vielä se, että monenlaiset raharikkaat tahot ja jopa suurvaltojen tiedustelupalvelut ostavat toimittajia ja saavat näin valtaapitäville sopivia harhaanjohtavia tietoja tai suoranaisia valheita vaikeuksitta julkisuuteen. Asian ovat vahvistaneet USA:n kongressin kuulemistilaisuudet¹⁹ ja jotkut valtamediatoimittajat²⁰.

Suomessa useimmat suurten lehtien ja televisiokanavien päälliköt ovat valtaapitävien kavereita ja haluavat, että media katsoo maailmaa näiden silmälasien kautta. Toimittajat tietävät tämän ja harjoittavat itsesensuuria, jonka monet vähitellen sisäistävät. Ne, jotka eivät pysy ruodussa ja haastattelevat esimerkiksi kriittisiä tutkijoita, joutuvat vaikeuksiin.²¹

Esimerkiksi vuonna 2013 Ylen toimittaja Jaana Kivi haastatteli asiantuntijoita, joiden

16 Ks. esim. Mirowski 2012; lääketeollisuuden kaupallisten intressien tuhoisasta vaikutuksesta lääketieteeseen: Gøtzsche 2014; mikroaaltoäätelyn riskien tutkimuksen vaikeuttamisesta: Davis 2010, Tamminen 2011; geenimuuntelun riskien tutkimuksen vaikeuttamisesta: Smith 2005, Tammilehto 2014a

17 Ks. esim. Carey 1997, Miller & Dinan 2008, Herman & Chomsky 1994[1988].

18 Herman & Chomsky 1994[1988], Chomsky & Herman 2002, Chomsky 1989, Kukkala & Purokuru 2016

19 "CIA pitää tällä hetkellä yllä useita satoja ulkomaalaisia käsittävää verkostoa ympäri maailmaa. Nämä ihmiset antavat CIA:lle tietoja ja pyrkivät ajoittain vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen peiteltyyn propagandan avulla. Nämä samat ihmiset tarjoavat CIA:lle suoran pääsyn suureen joukkoon sanomalehtiä ja aikakauslehtiä samoin kuin kymmeniin lehdistöpalveluihin ja uutistoimistoihin, radio- ja televisioasemiin ja muihin ulkomaalaisiin tiedotusvälineisiin." ("The CIA currently maintains a network of several hundred foreign individuals around the world who provide intelligence for the CIA and at times attempt to influence opinion through the use of covert propaganda. These individuals provide the CIA with direct access to a large number of newspapers and periodicals, scores of press services and news agencies, radio and television stations, commercial book publishers, and other foreign media outlets.") United States Senate 1976, 455.

20 Ulfkotte 2014; Ulfkotte oli itse pitkään toimittajana vaikutusvaltaisessa Frankfurter Allgemeine Zeitungenissa, ja hänen vuonna 2014 ilmestynyt paljastuskirjansa perustuu osittain hänen omiin kokemuksiinsa.

21 Kukkala & Purokuru 2016

mukaan TTIP-sopimus (Transatlanttinen kauppa- ja investointikumppanuus) johtaisi yhtiöiden vallan merkittävään kasvuun muun muassa patenttioikeuksien ja erityistuomioistuimien kautta. Jutussa mainittiin yksi sopimuksesta hyötyvä yhtiö yhdysvaltalainen Monsanto. Ulkoministeriö ja Monsanto trollit alkoivat painostaa toimittajaa. Yhtiön lobbareiden vaatimuksesta Ylen johto pakotti Kiven muuttamaan jutun yhtiömyönteisemmäksi.²²

1.4 Koneisto riepottelee

Kaikesta ongelmallisuudestaan huolimatta asioiden nykyisestä tilasta pidetään lujasti kiinni. Yksi yleinen perustelu liittyy elämän mukavuuteen ja helppouteen. Nykyajan mukavuuksiin tottuneet ihmiset eivät voi kannattaa muutosta, joka nähtävästi vaarantaisi tämän elämäntavan. Mutta onko elämä nykyisin mukavaa ja helppoa? Sitä se ei ainakaan ole miljardeille raskaan palkka- ja kotityön uuvuttamille, perheen toimeentulohuolien ahdistamille ihmisille, joita ei ole yksistään etelän köyhissä maissa. Kulutusparatiisin ovet eivät avaudu edes useimmille niistä, jotka paratiisin tuotteet valmistavat.

Toisaalta vaikka rahan puute ei olisi esteenä ostoksilla käymiseen, se ei useinkaan ole mikään helppo ja mukava kokemus. Kaupat käyttävät yhä enemmän keinoja, joilla asiakkaita houkutellaan ostamaan tuotteita, joita he eivät tarvitse²³. Valinta samantyyppisistä mutta kuitenkin vähän toisistaan poikkeavista tuotteista on ahdistavaa²⁴. Tämä kaikki tekee ostamisesta turhauttavan kokemuksen ainakin niille, jotka haluavat lähinnä hankkia vanhoja hyviksi koettuja tuotteita loppuneiden, kuluneiden tai rikkimenneiden tilalle.

Turhauttavaa on usein myös kulutuksen eteen tehtävä ansiotyö, eikä elämä tavarapaljouden keskellä tuo onnea. Mainonnan avulla tavaroihin liitetyt merkitykset ovat kuin pintakiiltoa, joka nopeasti varisee pois. Nämä näennäismerkitykset eivät korvaa hyviä ihmis- ja luontosuhteita tai muita tärkeitä asioita, joiden kuvia mainoksissa vilahtelee. Toimivien pienyhteisöjen puute kurjistaa monen ihmisen elämää²⁵. Subjektiiivinen hyvinvointi, tyytyväisyys tai onnellisuus eivät ole kasvaneet huolimatta kulutuksen paisumisesta²⁶. Michiganin yliopiston politologian professorin Ronald Inglehartin johtaman tutkimuksen mukaan ihmiset ovat joissain köyhissä maissa onnellisempia kuin rikkaissa maissa²⁷.

Lisää epämiellyttäviä ja ahdistavia kokemuksia tuottavat kaikkialle levittäytyvät byrokraattiset koneistot. Vaikka byrokraattisesta hallinnasta nyt puhutaan vähemmän kuin vuosikymmeniä sitten, todellisuudessa se on vain lisääntynyt. Nykyisin sitä on yhtä lailla julkisella kuin yksityisellä sektorilla. Byrokration rattaiden heiteltäväksi ihminen voi joutua

22 Karhula 2016

23 Esimerkiksi supermarketit suunnitellaan yleisesti niin, että ihmiset ostaisivat niistä mahdollisimman paljon muutakin kuin niitä tuotteita, joita ovat tulleet hakemaan. Välttämättömät tuotteet laitetaan usein perälle niin, että ihminen joutuu sinne päästäkseen kulkemaan muiden tuotteiden ohi, jolloin hän helposti tekee heräteostoksia: Brown 2013. Kun vasta keksitylle supermarketille haettiin patenttia vuonna 1924, sen "ostamista lisäävä voima" oli tärkeä peruste: Saunders 1927.

24 Joutsenvirta *et al.* 2016, 72

25 Monen sosiologin mukaan moderni yhteiskunta ei tyydytä aidon yhteisöidentiteetin perustarvetta, ks. esim. Fritz 1996, 24.

26 Näin ei vanhoissa teollisuusmaissa ainakaan 1950-luvun jälkeen; ks. esim. Easterlin 1997, Veenhoven 2012, Hansson 2006, Helliwell & Putnam 2004, Jackson 2011, Victor 2008, 124-153

27 Vuosituhannen vaihteessa maailman viisi onnellisinta maata olivat kaikki Globaalista Etelästä: Nigeria, Tansania, Meksiko, Venezuela ja El Salvador: Inglehart *et al.* 2004, taulukko A008. Toisissa vastaavissa tutkimuksissa onnellisimpien maiden joukossa on ollut myös rikkaita teollisuusmaita, ks. esim. Veenhoven 2016

yhtä hyvin valtiollista avustusta hakiessaan kuin asioidessaan yksityisessä pankissa.²⁸

Mutta haluavatko ihmiset todellakin mukavuutta ja helppoa elämää? Tämä ei ole lainkaan selvää, kun tarkastelee sitä, mitä ihmiset tekevät vapaa-aikoinaan. On tavallista, että palkkatyön ja kotitöiden jälkeen jäävä aika käytetään johonkin kehoja tai aivoja rasittavaan harrastukseen. Loma on tavallista viettää kotiin verrattuna epämukavissa olosuhteissa matkoilla, mökeillä ja retkillä. Sopeutuminen uusiin, aluksi epämukavilta tuntuviin olosuhteisiin on yllättävän helppoa, vaikka ne muuttuisivat pysyviksi²⁹. Tuskin useimmat työelämässäkään kulkevat siitä, missä aita on matalinta. He ottavat vastaan uusia haasteita silloinkin, kun niiden välttäminen olisi mahdollista ilman tulojen laskua.

Mainosten ja ajattelemattoman arkipuheen ruokkiman helppouden ja mukavuuden sijasta hyvä elämä on jotain muuta: mielekästä ja haastavaa työtä, jonka tuntee omakseen, vapautta itse hyväksymiensä normien puitteissa, hyviä sosiaalisia ja luontosuhteita, yhteistyötä, sopiva yhdistelmä yksinäisyyttä ja yhteisöllisyyttä, ystäviä, terveyttä...³⁰

Jotkut menevät olemassa olevan järjestyksen puolustuksessa vieläkin pidemmälle. He uskovat, ettei pelkästään mukava elämä vaan ihmiselämä ylipäänsä edellyttää nykyisen menon jatkamista: ihmisiä on nykyisin maapallolla niin paljon – yli seitsemän miljardia – että pelkästään heidän ruokkimisensa onnistuu vain nykyjärjestelmällä. Tällöin kuitenkin unohdetaan, että taloutemme on pahasti epäonnistunut juuri tässä tehtävässä. Vaikka ruokaa tuotetaan tällä hetkellä riittävästi kaikkien ihmisten ruokkimiseen, noin miljardi ihmistä kärsii aliravitsemuksesta ja näiden lisäksi toinen miljardi näkee ”piilonälkää”: he eivät saa riittävästi keskeisiä hivenaineita³¹. Ruokaa tuhlataan valtavia määriä. Maailmanlaajuisesti noin kolmasosa ruoasta hukataan tuotantovaiheissa tai kotitalouksissa³².

Merkittävä osa maapallon pelloista ruokkii nykyisin autoja eikä ihmisiä: niillä viljellään kasveja, joista valmistetaan biopolttoaineita. Lisäksi ruoan tuotanto päästää ympäristöön lukuisia saasteita ja vaarantaa peltojen kyvyn tuottaa ravintoa tulevaisuudessa. Se aiheuttaa muun muassa ainakin 14 % ilmastoja lämmittävistä kasvihuonekaasupäästöistä.³³ Näin ruokajärjestelmämme tuottaa elämän ohella myös runsaasti kuolemaa. Toisenlainen ravinnontuotantojärjestelmä, joka olisi vähemmän keskitetty ja perustuisi luomuviljelyyn ja sen kaltaisiin menetelmiin, voisi nykyistä paremmin ruokkia kaikki ihmiset vaarantamatta elämän jatkumista tulevaisuudessa³⁴.

Kaikista uhkista ja nykytilan mielettömyyksistä huolimatta, jotkut uskovat, ettei yhteiskunnan muuttamista ihmisvoimin kannata yrittää. Yhteiskunnan järjestys on joko ”Jumalan kädessä” tai sitten se on heijastusta ihmisten käyttäytymistä säätelevistä geeneistä. Tällaiset deterministiset maailmankuvat eivät juuri anna toivoa. Onneksi kuitenkin sekä uskonnollinen että biologinen ennaltamääräytymisoppi ovat alttiita sisäiselle

28 Graeber 2015

29 Ks. esim. Jonstad 2016, 194

30 Ks. esim. Muraca 2014, Kvaløy 1992b, Thoreau 1974[1854], Mills 2002, Brülde 2010; hyvään elämään liittyvästä latinalaisamerikkalaisesta Buen vivir -keskustelusta: Gudynas 2011. Tätä asiaa käsitellään myös kirjan viimeisessä luvussa jaksossa *Tottelemattomuusepidemiat*.

31 YK:n elintarvike- ja maatalousjärjestön mukaan vuonna 2015 aliravittuja oli 793 miljoonaa: FAO 2015, 17. Riittämättömien ja puutteellisten kotitalouskyselyjen takia, arvio perustuu ruoan kokonaistarjonnan jakaumaa koskevaan matemaattiseen malliin ja voi FAO:n omienkin asiantuntijoiden mukaan monesta syystä aliarvioida nälkää: FAO 2015, 49-, Naiken 2005, Tammilehto 2003, 28-30. Keskeisten hivenaineiden puutteesta kärsiviä ihmisiä arvioidaan olevan kaksi miljardia: Ruel-Bergeron *et al.* 2015

32 FAO 2011, FAO 2017

33 Angus & Butler 2011, Lappé *et al.* 2000

34 De Schutter 2011, Angus & Butler 2011, GRAIN 2009, Scherr & Sthapit 2009

kritiikille. Ihmisestä on evoluution kuluessa kehittynyt olento, joka geneettisesti on erityisen hyvä oppimaan ja jonka käyttäytyminen juuri siksi on poikkeuksellisen vähän geenien määräämää³⁵. Samalla tavoin uskonnollinen henkilö voi Jumalan luomistyön ohella korostaa sitä, että Jumala on antanut ihmiselle järjen ja vapaan tahdon.

Vaikka uskottaisiinkin yhteiskunnallisen muutoksen olevan periaatteessa mahdollista ja toivottavaa, tämä ei välttämättä merkitse toivon kipinää. On tavallista ajatella, ettei yhteiskunnallinen muutos voi tapahtua kyllin nopeasti, jotta se ehtisi ehkäistä ilmasto- ynnä muut katastrofit. Vaikka tekniikan kehitys olisi nopeaa, yhteiskunnan rakenteiden ja kulttuurin nähdään muuttuvan vain hitaasti³⁶. Tarvitaan pitkää valistustyön kautta ennen kuin yhteiskunta varsinaisesti muuttuu. Seuraavissa luvuissa pyrin osoittamaan, ettei asia ole näin: suuret muutokset voivat tapahtua myös nopeasti.

Vaikka tekijänä vastaankin yksin kirjan tekstistä, sen syntyminen ei olisi ollut mahdollista ilman valtavaa tiedollista ja ajatuksellista yhteisvaurautta, jonka ovat luoneet lukemattomat eri puolilla maailmaa elävät tai eläneet ihmiset. Osa heidän nimistään löytyy kirjallisuusluettelosta. Erityisen paljon tekstin mahdollisiin ansioihin ovat vaikuttaneet käsikirjoitusta tai sen osaa kommentoineet Hannu Eerikäinen, Eleonoora Karttunen, Ville Lähde, Vesa Oittinen, Leea Parhiala, Janne Rantala, Kaisu Tervonen, Tero Toivanen ja Marko Ulvila. Heidän ehdotuksestaan olen korjannut monia kömmähdyksiä ja lisännyt selventäviä tai muuten tärkeitä kohtia tekstiin.

Kirjan käsittelemä aihepiiri on valtavan laaja eikä yhteen kirjaan ole voinut sovittaa kaikkia relevantteja asioita. Työhön käytettävissäni olleen ajan niukkuus on asettanut lisää rajoituksia. Siksi tämä kirja monien kirjallisuusluettelossa mainittujen teoksien ohella on ymmärrettävä fragmenttina suuremmasta kokonaisuudesta, joka on vähitellen hahmottumassa lukemattomien ihmisten ajatusten ja tutkimusten kohdatessa ja törmätessä toisiinsa.

Kirjan syntyprosessia ovat ratkaisevasti helpottaneet apurahat, joita olen saanut Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnalta, Koneen säätiöltä ja Suomen tietokirjailijat ry:ltä. Niiden ansiosta on ollut helpompi sovittaa kirjoittaminen yhteen sen roolin kanssa, joka minulla on epävirallisen talouden iskurityöläisenä neljän hengen kotitaloudessa.

35 Ks. esim. Laihonon *et al.* 1989.

36 Sosiologiassa tämä ajatus tunnetaan nimellä ”kulttuurin viivästymishypoteesi”, ks. esim. Allardt & Littunen 1972, 446, Wilterdink & Form 2009

2. Suuret ja nopeat muutokset luonnossa

Olemme tottuneet ajattelemaan, että muutokset ovat hitaita ja ne tapahtuvat vain vähitellen. Tällaisia muutoksia koemme jatkuvasti itsessämme ja ympärillämme. Kuitenkin tilanteet vaihtuvat toisiksi myös muilla tavoin. Nopeat ja jopa äkilliset muutoksetkin ovat tavallisia. Vaikka Aristoteleesta alkaen monet filosofit ovat väittäneet, että *luonto ei tee hyppäyksiä (natura non facit saltus)*, nopeat harppaukset ovat yleisiä luonnossa.

Tällaisia ovat aineen olomuodon muutokset. Kun jää sulaa, se ei suinkaan muutu nollan asteen lämpötilaa lähestyttäessä vähitellen hiukan nestettä muistuttavaksi tahmeaksi ja pehmeäksi massaksi, vaan se muuttuu suoraan kovasta ja kiinteästä aineesta nesteeksi³⁷.

2.1 Ekosysteemien harppaukset

Myös suurissa luontokokonaisuuksissa tapahtuu äkillisiä muutoksia. Esimerkiksi kirkasvetinen matala järvi voi muuttua hetkessä sameaksi. Syynä ei ole se, että yhtäkkiä järveen olisi laskettu valtavasti ravinteita. Ravinteita on voitu lisätä pitkään, mutta jossain vaiheessa ylitetään ekosysteemin niin sanottu keikahduspiste (tipping point), jossa kirkasvetisyyttä ylläpitävät isot vesikasvit häviävät ja leviä syövät vesikirput ja muut planktonnäyriäiset eivät enää pysty pitämään levien kasvua kurissa. Järvi ei palaudu takaisin kirkasvetiseksi alentamalla ravinnemäärää sellaiseksi, kuin se oli juuri ennen keikahduspistettä. On saavutettu uusi tila, jota järven muuttunut ekosysteemi pyrkii ylläpitämään. Kirkasvetiseksi järvi saadaan palautettua vasta, kun ravinnekuormaa on reippaasti alennettu. Tämäkään ei aina riitä, vaan levien määrää on ensin pienennettävä. Tämä taas voi tapahtua esimerkiksi vähentämällä pyynnin avulla vesikirppuja syöviä kaloja. Nämä toimet eivät välttämättä aluksi vaikuta järven tilaan, mutta jossain vaiheessa saavutetaan uusi keikahduspiste, jolloin järvi muuttuu takaisin kirkasvetiseksi.³⁸

Samanlaisia nopeita ekosysteemin muutoksia ovat muun muassa merten kalakantojen romahdukset, koralliriuttojen siirtymiset suurten leväkasvien hallitsemaan tilaan, levien räjähdysmäinen kasvu monilla järvillä ja rannikkovesillä sekä muut ilmiöt, joissa hallitseva laji vaihtuu. Tämän kaltaisia mutta hitaampia muutoksia ovat esimerkiksi ruohon peittämän savannin muuttuminen harvapuustoiseksi metsäksi, maaperän suolaantumisen ja kuivan mutta kasvien peittämän alueen muuttuminen autiomaaksi. Osa näistä muutoksista on palautumattomia.³⁹

Myös paikallinen ilmasto voi muuttua nopeasti ekosysteemin muutoksen seurauksena. Kasvillisuus vaikuttaa maan pinnan albedoon eli siihen osuuteen, mikä auringonsäteilystä heijastuu suoraan takaisin avaruuteen. Kasvit, erityisesti puut, vaikuttavat monien mekanismien kautta myös pilvien muodostukseen ja tuulisuuteen. Näin esimerkiksi metsien häviäminen johtaa sateiden vähenemiseen ja kovien tuulten yleistymiseen.⁴⁰

37 Äkillinen muutos tapahtuu, kun kiinteä aine on kiteytynyt. Jotkut kiinteät aineet eivät ole kiteytyneet, minkä takia ne muuttuvat vähitellen nesteiksi. Esimerkiksi tavallinen lasi on tällaista ainetta. Näitä kiinteitä aineita kutsutaan amorfisiksi. Ks. esim. Complex Systems Group 2015.

38 Scheffer & Carpenter 2003, Scheffer *et al.* 2001, Carpenter *et al.* 1999, Meijer *et al.* 1994, Stockholm Resilience Centre 2015b

39 Scheffer *et al.* 2001, Millennium Ecosystem Assessment 2005c, 88-91, Millennium Ecosystem Assessment 2005b, 461-464, Wikipedia contributors 2014; tällaisista nopeista ekologisista muutoksista on koottu laaja tietokanta: Stockholm Resilience Centre 2015a

40 Millennium Ecosystem Assessment 2005c, 88-91, Millennium Ecosystem Assessment 2005a, 371-74, Alley *et al.* 2003, Jokinen *et al.* 2015

Suuria ja nopeita muutoksia on tapahtunut myös koko maapallon mittakaavassa. Jää- ja sedimenttikerrostumien tutkiminen on paljastanut, että joskus maapallon ilmasto on muuttunut ratkaisevasti geologisesta, miljardeja vuosia käsittävästä aikaperspektiivistä katsoen yhdessä hetkessä: muutokseen on tarvittu vain muutama vuosikymmen, joskus vain yksi vuosi. Uudet olosuhteet ovat olleet niin erilaiset verrattuna aikaisempaan, että samalla on joskus vaihtunut kokonainen geologinen aikakausi.⁴¹

Esimerkiksi 12 800 vuotta sitten jääkausi näytti olevan ohi, ilmasto oli vähitellen lämmennyt, jäät sulivat ja ikiroudan tilalle alkoi Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa tulla metsiä ja niittyjä. Sitten yhtäkkiä lämpötila laski takaisin jääkauden tasolle, pohjoisten alueiden metsät tuhoutuivat ja mannerjäät alkoivat taas laajeta. Alkoi 1300 vuoden pituinen kylmäkausi.⁴²

Äkillisen kylmenemisen syynä olivat merivirtojen muutokset. Jääkausi oli pysäyttänyt Golfvirran, mutta lämpenemisen alkaessa se käynnistyi jälleen ja kiihdytti pohjoisten alueiden lämpenemistä. Sitten Golfvirran kulku äkisti katkesi uudelleen, ja lämpöä ei enää virrannut etelästä pohjoiseen ja ilmasto kylmeni nopeasti. Pysähtymisen aiheutti ilmeisesti Grönlannin tienoilla normaalisti tapahtuvan kylmän ja suolaisen veden vajoamisen loppuminen. Tämä vajoaminen saa aikaan meren syvyydessä pohjoisesta etelään kulkevan virran ja ylläpitää Golfvirtaa. Vajoamisen loppu taas liittyi tavalla tai toisella suolattoman ja kevyen sulamisveden tulvimiseen Pohjois-Atlantille.⁴³

Vastaavanlaisia nopeita ilmastonmuutoksia on ollut useita viimeisten 800 000 vuoden kuluessa, mikä on selvinnyt Antarktisen ja Grönlannin jääkerroksia kairaamalla. Pelkästään viimeisten 110 000 vuoden kuluessa on ollut ainakin 20 äkkinäistä ilmastonmuutosta.⁴⁴ Tätä aiemmista suurista ja nopeista ilmastonmuutoksista kertovat fossiilikerrostumissa näkyvät jyrkät eläin- ja kasvilajien muutokset. Kun esimerkiksi kivihiihikaudesta siirryttiin permikauteen noin 300 miljoonaa vuotta sitten, tapahtui yksi kaikkein aikojen suurimmista lajien joukkotuhoista. Sen syynä oli ilmeisesti ilmaston nopea muuttuminen.⁴⁵ Permikausi loppui ehkä vielä suurempaan lajikatoon, jolloin 96 % merien eliöistä ja myös suurin osa maalla eläneistä lajeista kuoli sukupuuttoon. Syynä oli nopea ilmastonmuutos, jonka todennäköisesti aiheutti valtaviin kaasu-, öljy- ja kivihiihikerrostumien syttyminen palamaan tulivuorten purkausten seurauksena.⁴⁶

Ilmasto voi muuttua äkisti myös teollisen yhteiskuntajärjestelmämme aiheuttamien päästöjen seurauksena⁴⁷. Golfvirran on jo havaittu heikentyneen⁴⁸. Hallitustenvälinen ilmastonmuutospaneelin IPCC:n mukaan nopea muutos on mahdollista jo tällä vuosisadalla. IPCC:n raportissa todetaan, että Golfvirran pysähtyminen ja useimmat muut äkkinäiset muutokset ovat kuitenkin epätodennäköisiä ennen vuotta 2100. Sen sijaan Pohjoisen jäämeren kesäjään häviäminen ja siihen liittyvä äkillinen ilmastonmuutos on todennäköistä lähi tulevaisuudessa.⁴⁹ Myös muut yhteiskuntajärjestelmämme aiheuttamat laajat muutokset maapallon ekologisissa järjestelmissä, voivat ylittää turvalliset rajat ja johtaa nopeaan siirtymiseen nykyisestä tilasta johonkin ihmiskunnan kannalta paljon huonompaan⁵⁰.

41 Masson-Delmotte *et al.* 2013, 432-, Alley *et al.* 2003

42 Pearce 2007, 148-, Alley *et al.* 2003, 2008

43 Masters 2015, Pearce 2007, 151-152

44 Petit *et al.* 1999, Masters 2015, Masson-Delmotte *et al.* 2013, 432-33

45 Cascales-Miñana & Cleal 2014

46 Mason 2015

47 Alley *et al.* 2003, Masters 2015, Pearce 2007, Lenton *et al.* 2008, Schellnhuber 2009;

48 Rahmstorf *et al.* 2015

49 Collins *et al.* 2013, 1114

50 Rockström *et al.* 2009, Steffen *et al.* 2015

2.2 Hypyn salaisuudet

Nopeat muutokset luonnossa saattavat vaikuttaa käsittämättömiltä. Ne tuntuvat kuitenkin ymmärrettävimmiltä verrattaessa niitä yksinkertaisiin arkipäiväisiin ilmiöihin. Kun esimerkiksi tuolia kallistaa hiukan ja päästää irti, se palautuu itsestään pystyasentoon. Jos sitä kallistaa vähän enemmän, se kaatuu. Kun kaatuneen tuolin kulmaa nostaa hieman ja laskee irti, tuoli palautuu kaatuneeseen asentoon. Tuolia on kallistettava ylöspäin reippaasti, ennen kuin se itsestään palautuu pystyasentoon.

Vielä enemmän näitä tilaansa vaihtavia luonnonjärjestelmiä muistuttaa vene. Se voi olla tuulen, aallokon ja lastin mukaan pitkiä aikoja kallellaan tai kallistella koko ajan puolelta toiselle. Veneen normaalitilaan kuuluu lukuisia erilaisia kallistusasteita. Kuitenkin joskus vene kallistuu liikaa: ylitetään *keikahduspiste*. Vettä alkaa tulvia laidan yli, ja vene kääntyy ylösalaisin. Useimmissa tapauksissa pienvene ei kuitenkaan uppoa, koska siinä on kellukkeita tai se on tehty puusta. Kaatunuttakin venettä saa kallistella kovasti ilman, että se kellahtaa ympäri. Veneen kääntämiseen oikein päin tarvitaan huomattavia ponnistuksia.

Eri alojen tutkijat ovat ottaneet käyttöön joukon uusia käsitteitä kuvatakseen ja ymmärtääkseen enemmän tai vähemmän äkillisiä tilasta toiseen siirtymisiä. He ovat kehittäneet teoriaa ja konkreettisia ilmiöitä jäljitteleviä malleja sekä pukeneet niitä matemaattiseen muotoon. Koska ekosysteemi tai muu järjestelmä ei ole normaalistikaan aina samassa tilassa, vaan siinä tapahtuu tietyissä rajoissa muutoksia ulkoisten olosuhteiden tai sisäisten prosessien seurauksena, tila-termi on haluttu korvata '*regiimillä*', joka alun perin on tarkoittanut hallitustapaa tai hallintojärjestelmää. Regiimi voidaan tässä yhteydessä kääntää toimintamuodoksi. Jonkin toimintamuodon vallitessa systeemin tila ei siis ole vakio, vaan se vaihtelee ulkoisten voimien vaikutuksesta tietyissä rajoissa. Se pyrkii kuitenkin palautumaan aina johonkin tilaan – tai joidenkin tilojen muodostamalle alueelle. Nyt käsiteltäviä nopeita muutoksia on alettu kutsua regiimin eli *toimintamuodon vaihdoksiksi*.⁵¹

Ekosysteemien ja muiden järjestelmien toimintamuodon vaihdoksia on 2000-luvulla tutkittu vilkkaasti, ja alalta ilmestyy jatkuvasti uusia tieteellisiä artikkeleita. Vaihdoksia on hahmotettu olevan kolmenlaisia: tasaisia, äkkinäisiä ja epäjatkuvia. Tasaisessa vaihdoksessa systeemi muuttuu samassa tahdissa kuin ulkoiset olosuhteet. Äkkinäisessä vaihdoksessa jossain tilanteessa pienen pieni ulkoisten muuttujien muutos aiheuttaa suuren muutoksen systeemissä. Edellä käsitelty tuoliesimerkki vastaa tätä tapausta.

Epäjatkuvat siirtymät ovat mielenkiintoisia, sillä keikahduspiste ei ole sama eri toimintamuodoissa: Kun järjestelmä tietyissä olosuhteissa keikahtanut toimintamuodosta toiseen, järjestelmä pysyy tässä toimintamuodossa, vaikka olosuhteet muuttuisivat sellaisiksi, kuin ne olivat vähän ennen keikahdusta. Vasta kun olosuhteet muuttuvat paljon ennen alkuperäistä keikahdusta vallinneiksi, järjestelmä keikahtaa takaisin alkuperäiseen toimintamuotoon. Näin ollen olosuhteiden vaihdellessa tietyllä välillä järjestelmä voi olla useammassa kuin yhdessä tilassa riippuen siitä, mikä toimintamuoto vallitsee. Tämä merkitsee sitä, että järjestelmällä on ikään kuin muisti.⁵²

Miten sitten jokin ekosysteemi tai muu järjestelmä siirtyy toimintamuodosta toiseen?

51 Stockholm Resilience Centre 2015b, Wikipedia contributors 2014, Scheffer & Carpenter 2003, 650

52 Kyseistä muisti-ilmiötä nimitetään *hystereesiksi*. Tällaista tapausta käsiteltiin edellä matalan järven tapauksessa. "Tasapainotilaa" – tai tilojen kokonaisuutta – taas kutsutaan attraktoriksi, joka voidaan kääntää 'puoleensavetäjäksi'. Kullakin toimintamuodolla on oma attraktorinsa. Attraktoreja ja mahdollisia toimintamuotoja on usein enemmän kuin kaksi, jolloin systeemin toiminta voi olla hyvin monimutkainen ja yllättävä: Feudel 2008, Wikipedia contributors 2014, Scheffer & Carpenter 2003, Ernst 2009, 21-23

Asia selvenee, kun tarkastellaan sitä, miksi esimerkiksi jokin luontokokonaisuus pysyy tietyn toimintamuodon puitteissa. Järjestelmään kuuluu aina mekanismeja, jotka alkavat voimistua, kun aletaan etäännyä tasapainotiloista. Näitä kutsutaan *negatiiviseksi takaisinkytkennöiksi* eli *palautemekanismeiksi*. Yksinkertaisimmillaan tällainen takaisinkytkentä on silytsraudassa tai lämpöpatterissa: Kun laite kuumenee, lämmönvaikutuksesta taipuvaan metalliin perustuva kytkin katkaisee sähkövirran tulon. Vastaavasti kun laite on jäähtynyt tietyn rajan alapuolelle, metalliliuska suoristuu ja virta alkaa taas kulkea lämmittäen laitetta. Samalla tavoin ravinnekuorman kasvun myötä lisääntyvät ja sameutta aiheuttavat levät pysyvät matalassa järvessä ensin kurissa, koska niitä syövät vesikirput myös lisääntyvät ja koska isot vesikasvit voivat aluksi lisätä nitraatin ottoaan ja vievät näin leviltä ravinnon. Kasvit edistävät myös järven pohjassa tapahtuvaa nitraatin muuttumista kaasumaiseksi typeksi. Lisäksi kasvit voivat suojata päiväsaikaan vesikirppuja niitä syövilta särkikaloilta. Petokaloillakin on rooli kirkasvetisyyden ylläpitämisessä: ne pitävät särkikalojen kannat kurissa.⁵³

Järjestelmissä on kuitenkin usein myös päinvastaisella tavalla toimivia mekanismeja, jotka hillitsemisen sijasta kiihdyttävät etäännyttämisestä tasapainotiloista. Näitä kutsutaan *positiiviseksi takaisinkytkennöiksi* eli *palautemekanismeiksi*. Tämän ilmiön monet ovat kokeneet mikrofonin, vahvistimen ja kovaäänisen muodostamassa järjestelmässä. Kun mikrofoni on suunnattu väärin, se alkaa vastaanottaa ääntä kovaäänisestä. Mikrofonin puhuttu ääni tulee ulos vahvistettuna kovaäänisestä, vahvistettu ääni menee mikrofonin ja vahvistuu uudelleen ja niin edelleen. Tuloksena on korvia vihlova ulina. Entiseen tasapainotilaan, jossa ääni vahvistuu vain yhden kerran, ei yleensä päästä vain mikrofonin suuntaa muuttamalla, vaan vahvistin tai mikrofoni on välillä suljettava.

Ilmastokeskustelusta positiivinen palautemekanismi on valitettavan tuttua. Esimerkiksi lämpenemisestä johtuva pohjoisen napajään sulaminen johtaa siihen, että auringosta tulevasta energiasta jää maapallolle entistä suurempi osuus, koska avomeri imee säteilyä paljon enemmän kuin lumi ja jää. Näin fossiilisten polttoaineiden käytöstä johtuva lämpeneminen aiheuttaa muutoksia, jotka kiihdyttävät lämpenemistä.

Positiiviset takaisinkytkennät ovat juuri niitä mekanismeja, jotka siirtävät järjestelmän nopeasti toimintamuodosta toiseen. Esimerkiksi matalan järven tapauksessa vähäisen sameutumisen hävitettyä kirkasvetisyyttä ylläpitävät isot vesikasvit, nitraattipitoisuus alkaa kasvaa ja särkikalat saavat vesikirppuja helpommin saaliikseen. Molemmat ilmiöt vauhdittavat levien ja sameuden kasvua. Sameutta lisää myös se, että kalat rupeavat tonkimaan ravintoa pohjasta.⁵⁴

Kun toiseen toimintamuotoon on siirrytty, uudet negatiiviset takaisinkytkennät alkavat vaikuttaa. Hallitsevat palautemekanismit ovat näin vaihtuneet. Ne vaikeuttavat järjestelmän paluuta alkuperäiseen toimintamuotoon tai sen siirtymistä johonkin kolmanteen tila-avaruuteen.⁵⁵ Esimerkiksi mainittu kalojen käyttäytymisen muutos matalissa järvissä ylläpitää sameaa tilaa siinäkin tapauksessa, että järveen tuleva ravinnekuorma vähenee. Joutsenet, nokikanat ja muut linnut voivat myös ehkäistä veden kirkastumista syömällä pohjasta isojen vesikasvien versoja.⁵⁶

Järjestelmän toimintamuodon vaihdoksen ajankohtaa ei yleensä pystytä ennustamaan, ja usein siirtymä tulee täytenä yllätyksenä. Tutkijat ovat kuitenkin löytäneet joitakin järjestelmien käyttäytymispiirteitä, joiden perusteella voidaan ennakoita

53 Meijer *et al.* 1994, Scheffer & van Nes 2007, Jeppsen 1998

54 Meijer *et al.* 1994, Scheffer & van Nes 2007, Scheffer *et al.* 2001, Jeppsen 1998

55 Stockholm Resilience Centre 2015b, Wikipedia contributors 2014

56 Jeppsen 1998

toimintamuodon vaihdosta. Yksi tällainen oire liittyy järjestelmissä aina esiintyviin häiriöihin, jotka aiheuttavat heilahtelua. Kun lähestytään keikahduspistettä, järjestelmä palautuu tasapainotilaan entistä hitaammin. Tätä kutsutaan *kriittiseksi hidastumiseksi*.

Hidastumisen seurauksena heilahtelut alkavat kasvaa, ja järjestelmää kuvaavien suureiden arvot hajoavat laajemmalle alueelle. Heilahtelu muuttuu myös vinommaksi siten, että keikahduspisteen toisella puolella viivytään kauemmin kuin toisella. Esimerkiksi kalastusalueilla havaitaan heilahtelun muuttuminen: kun lähestytään romahdusta kalojen määrän vaihtelu alkaa kasvaa.

Ennen varsinaista pysyvää siirtymistä toiseen toimintamuotoon järjestelmä voi alkaa myös "vilkkua": se siirtyy nopeassa tahdissa edestakaisin toimintamuotojen välillä. Tämä ilmiö on havaittu esimerkiksi ravinteiden kuormittamisissa järvissä, kun ne alkavat siirtyä kirkaasta tilasta sameaan.

3. Olomuodon vaihdokset yhteiskunnissa

Entä sitten yhteiskunnat? Voiko niissä tapahtua suuria ja nopeita muutoksia? Yleensä ajatellaan, että yhteiskunnat muuttuvat hitaasti ja vain vähitellen. Taustalla on kokemus siitä, kuinka vaikeaa on muuttaa ihmisten ajattelutapaa, ja oletamus, että yhteiskunnallinen muutos edellyttää ajattelun muutosta. Mallina ovat sellaiset kulttuurin muutokset, jotka alkavat pienen vähemmistön asennoitumisena ja leviävät hiljalleen laajalle yhteiskuntaan. Tällaisia ovat olleet esimerkiksi miesten tupakoimattomuus, tasa-arvoinen suhtautuminen seksuaalisiin vähemmistöihin ja lasten ruumiillisesta rankaisemisesta pidättäytyminen. Nämä edustavat kuitenkin vain yhtä mahdollista muutostyyppiä. Yhteiskunnissa tapahtuu myös hyvin nopeita muutoksia.

Nopeat muutokset voivat koskea yhtä yhteiskunnan osa-aluetta tai olla kokonaisvaltaisia. Ne voivat olla vain paikallisia, alueellisilla tai vaikuttaa lähes kaikkialla⁵⁷. Esimerkiksi jonkin suuren teollisuuslaitoksen perustaminen tai lopettaminen vaikuttaa rajusti ja nopeasti sijaintipaikkakunnan yhteiskuntaan. Laaja-alaisempia nopeita muutoksia ovat pörssikurssien heilahtelut, joilla on aina merkittävä vaikutus virallisen talouden toimintaan ja jotka rajuimmillaan vaikuttavat koko globaaliin yhteiskuntaan. Myös sodan syttyminen tai rauhan palautuminen johtavat merkittäviin yhteiskunnallisiin mullistuksiin. Edellisessä luvussa käsitellyt nopeat ekologiset muutokset aiheuttavat useimmiten myös nopeita yhteiskunnallisia muutoksia vähintään lähiympäristössä⁵⁸.

Jossain olennaisessa mielessä useimmat tällaiset muutokset eivät kuitenkaan yhteiskuntaa muuta. Valtasuhteet ja ihmisten kanssakäymisen tapa jäävät pääosin ennalleen; kasvupyrkimys ja muut tuhotrendit jatkuvat. On kuitenkin myös sellaisia suuria muutoksia, joissa tapahtuu syvempi siirtymä yhteiskunnan tilassa.

3.1 Luonnonkatastrofit

Maanjäristysten, tuhotulvien ynnä muiden niin sanotut luonnonkatastrofien⁵⁹ sekä suurten räjähdysonnettomuuksien uskotaan yleisesti johtavan paniikkiin, jossa käyttäytyään järjettömästi. Kaoottisessa tilanteessa yhteiskunnalliset rakenteet luhistuvat ja ihmisten itsekäät pyrkimykset pääsevät riehumaan valtoimenaan eikä kenenkään omaisuus ja henki ole turvassa. *Kaikkien sota kaikkia vastaan*⁶⁰ uhkaa, ja sitä kukistamaan paikalle komennetaan suuri joukko poliiseja ja sotilaita.

Todellisuus on kuitenkin aivan toisenlainen. Katastrofitilanteissa valtaosa jotenkuten vammoitta selviytyneistä alkaa auttaa ja tukea toisia ihmisiä. Monet jopa ryhtyvät omatoimisesti vaarallisiin pelastusyrityksiin. Ihmiset voivat kyllä ottaa omin lupinensa tyhjiksi jääneistä rakennuksista ruokaa, lääkkeitä, huopia ynnä muuta välttämätöntä. Tätä on kuitenkin syytä kutsua varastamisen sijasta pakko-otoksi, jota viranomaisetkin tekevät vastaavissa tilanteissa.

Ihmisten yhteistoimintaverkosto käynnistyy nopeasti. Normaaliyhteiskunnan valtasuhteet ja lokerot jätetään sivuun, ja hetkessä syntyy toisenlainen yhteiskunta, joka ei perustu hierarkioihin eikä rahatalouteen vaan tasa-arvoisuuteen ja ihmisten keskinäiseen apuun. Nämä ihmisten uudet suhteet ovat monista osallistujista tuntuneet niin hyviltä ja

57 Ks. esim. Doucet 2007, 90-, Levy 2005, Taleb 2010[2007], 10-, Gladwell 2008[2000]

58 Ks. esim. Stockholm Resilience Centre 2015b

59 Usein yhtiöiden ja valtioiden aktiviteetit sekä muu ihmisten toiminta vaikuttaa ratkaisevasti näiden katastrofien syntymiseen – etenkin nykyisenä ilmastonmuutoksen aikakaudella: ks. esim. Seneviratne et al. 2012, Stocker et al. 2013

60 Termi ja paljolti myös ajatus ovat peräisin Thomas Hobbesilta: Hobbes 1999[1651]

vahvoilta, että he ovat kokeneet pienten paratiisien syntyneet keskelle helvettiä.

Tämä hetkessä syntynyt toisenlainen maailma ei ole vain keskinäistä lohdutusta tarjoava puuhastelun työssija, joka tehottomasti ja puolivillaisesti hoitaa tehtäviä ammattilaisten puutteessa. Tutkimusten mukaan paikalla olleet tai lähistöltä sinne rientäneet tavalliset ihmiset pelastavat suurimman osan niistä, jotka tarvitsevat katastrofista selviytymiseen muiden apua: ammattilaiset ehtivät paikalle usein liian myöhään ja heitä on liian vähän. Samaan aikaan ja yhtä myöhään tulevat paikalle myös tiedotusvälineet. Siksi ne kertovat vain ammattilaisten panoksesta ja sivuuttavat tätä suuremman pelastustyön, jota tavalliset ihmiset ovat tehneet.⁶¹

Vaikka maanjäristyksen tai muun tuhon jatkuessa monet pyrkivät pois paikalta mahdollisimman pian, tämä ei ole paniikkia vaan järkevää käyttäytymistä. Tutkimusten mukaan paniikkia esiintyy erittäin harvoin katastrofin tai suuronnettomuuden välittömässä vaikutuspiirissä. Sen sijaan valtaapitävä eliitti joutuu usein paniikkiin, koska he menettävät valtansa vanhojen yhteiskunnallisten rakenteiden sortuessa ja uusien horisontaalisten rakenteiden syntyessä. Yhteiskuntaluokkien piilotetut ristiriidat ja konfliktit tulevat pinnalle. Paniikissaan eliitti tekee järjettömiä, tilannetta ratkaisevasti heikentäviä ratkaisuja.⁶²

Pahimmillaan eliitin paniikki oli hurrikaani Katrinan iskettyä New Orleansiin elokuussa 2005. Paikalle komennetut poliisit ja kansalliskaartilaiset kohtelivat kaupunkiin jääneitä kotinsa menettäneitä, enimmäkseen mustia ihmisiä kuin vihollisia. Nämä aseistetut joukot ja niitä komentaneet viranomaiset haittasivat avustuskuljetuksia sekä vaikeuttivat ja jopa estivät ihmisten siirtymistä turvallisille alueille tuhotulvan ja hävityksen keskeltä. Näin valtion väkivaltakoneistot aiheuttivat suoraan tai välillisesti monien uhrien kuoleman.⁶³

Paikallisten ihmisten oma-apu kuitenkin kukoisti New Orleansissa kuten muissakin suuronnettomuuksissa. Katastrofin mittasuhteet rajoittivat sen mahdollisuuksia, ja siksi muualta tulleiden vapaaehtoisten panos oli poikkeuksellisen suuri. Tyypillisempi tapaus oli San Franciscossa huhtikuussa vuonna 1906 sattunut suuri maanjäristys ja sitä seurannut valtava tulipalo, joiden tuloksena noin 300 000 ihmistä eli lähes kolme neljäsosaa kaupungin asukkaista menetti kotinsa. Lähes välittömästi eri puolille kaupunkia syntyi kenttäkeittiöitä ja niiden ympärille spontaaneja yhteisöjä, joissa ihmiset omatoimisesti, epähierarkkisesti ja toisiaan tukien järjestivät ruokailunsa ja yöpymisensä. Tämä yhtäkkinen elämäntavan muutos ei useimmille ollut kuitenkaan mikään kärsimysnäytelmä, vaan tunnelma oli iloinen, kun oli selviydytty sentään hengissä. Iltaisin pidettiin hauskaa kitaroiden ja mandoliinien säestyksellä. Rakastumiset olivat tavallisia, ja naimisiin mentiin ennätystahtia.⁶⁴

Nämä toisenlaiset maailmat ovat kuitenkin vain paikallisia ja lyhytaikaisia. Vaikka katastrofeilla on pitkäaikaisiakin yhteiskunnallisia vaikutuksia, niissä syntyneet yhteisölliset rakenteet, ”pienet paratiisit”, loppuvat yleensä sitä mukaa, kun katastrofin pahimmat jäljet saadaan siivottua pois.

3.2 Vallankumoukset

Mutta yhteiskunnan perusrakenne voi muuttua nopeasti myös muista syistä. Valtio voi vetäytyä käytännössä joltain syrjäiseltä alueelta, vaikka se pitääkin kyseistä maankolkkaa

61 Solnit 2009, 139, Fritz 1996, Stallings & Quarantelli 1985

62 Solnit 2009, 124-130, 152, Clarke & Chess 2008, Quarantelli 2001

63 Solnit 2009, 36-38, 233-303

64 Solnit 2009, 13-70

muodollisesti hallussaan. Tästäkään ei läheskään aina seuraa yhteiskunnan atomisoitumista, silmitöntä ryöstelyä ja tappamista ja nopeaa valtiota muistuttavien väkivaltarakenteiden kehittymistä, vaan usein syntyy ihmisten omia itsehallinnollisia rakenteita. Esimerkiksi Madagaskarilla vuoden 1972 vallankumous poisti Ranskan siirtomaa-ajalta periytyneet raskaat verot, joita talonpojat joutuivat maksamaan. Uusi hallinto ei ollut kuitenkaan vähääkään kiinnostunut syrjäseuduista, ja siksi valtio lakkasi käytännössä olemasta laajoilla maaseutualueilla. Jäljelle jäi vain tyhjä kuori, joka koostui muutamista toimetomista virkamiehistä. Kaikki asiat hoidettiin ainakin 1990-luvulle saakka paikallisten asukkaiden voimin omaehtoisesti – jopa oikeudenkäyttöön liittyvät kysymykset.⁶⁵ Tällaisia enemmän tai vähemmän pitkäkestoisia *väliaikaisia autonomisia alueita* on historian kuluessa syntynyt ilmeisesti varsin usein eri puolille maailmaa⁶⁶.

Toisenlainen nopea muutos tapahtuu, kun yhteiskunnallinen liike onnistuu oman voimansa tai valtion ja taloudellisen vallan heikentymisen ansiosta horjuttamaan perusteellisesti jonkin maan valtarakenteita. Vallankumoukset luovat useimmiten ensi alkuun tilan, jossa ruohonjuuritason demokraattiset keskinäisen avun rakenteet kukoistavat samalla tavoin kuin luonnonkatastrofien jälkeen. Vaikka tilanne kestää kauemmin kuin luonnon onnettomuuksien kohdalla, useimmissa tapauksissa pian ilmaantuu ryhmä, joka haluaa palauttaa vanhat tai rakentaa uuden hierarkkiset, ihmisiä alistavat rakenteet. Tämä ”vastavallankumous” – joka usein väärin samaistetaan alkuperäiseen liikkeeseen – aikaansaa suurimman osan vallankumouksiin liitettävästä väkivallasta.⁶⁷

Kun lehteilee maailmanhistoriaa käsitteleviä kirjoja, vallankumoukset näyttävät olevan hyvin harvinaisia ilmiöitä. Tämä johtunee kuitenkin siitä, etteivät konservatiiviset, vallitsevaan järjestelmään samaistuvat kirjoittajat ole niistä innostuneita. Toisenlainen katse menneisyyteen voi kuitenkin johtaa näkemään kansannousut ja vallankumoukset sekä niiden uhat maailmanhistorian ymmärtämisen avaimena.⁶⁸ Seuraavassa on lyhyt ja epätäydellinen katsaus tähän historiaan. Joitain tapauksia käsittelemän muuta yksityiskohtaisemmin, koska niistä minulla on ollut aineistoa, joka valaisee hyvin vallankumouksissa tapahtuvaa yhteiskunnan olomuodon muutosta.

Talonpoikaiskapinat

Pari miljoonaa vuotta kestäneen keräilijämetsästäjävaiheen⁶⁹ ja nykyisen teollisuusyhteiskuntien hallitseman maailmanjärjestelmän väliin jää tuhansien vuosien pituinen ajanjakso, jolloin valtaosa ihmisistä oli maata viljeleviä talonpoikia. He olivat useimmiten pienen eliitin alistamia. Eliitti riisti talonpoikia veroilla sekä pakottamalla heidät työskentelemään osan aikaa tiloillaan ja sotimaan armeijoissaan. Tiukassa tilanteessa otetut lainat johtivat usein kestävämmään velkaantumiseen, jolloin talonpojan riistoa voitiin lisätä entisestään. Laajoilla alueilla talonpojat olivat maaorjia: he eivät voineet muuttaa tai mennä naimisiin vapaasti, ja he olivat usein isäntänsä tuomiovallan alaisia.

Tyytymättömyys oloihin oli laajaa ja monenlaiset kipinät saattoivat levitä talosta taloon ja johtaa alistettujen nousemiseen alistajiaan vastaan. Tällöin yhteiskunta siirtyi yhtäkkiä aivan toisenlaiseen tilaan, jossa vanhat hierarkiat romahtivat ja rikkauksia

65 Graeber 2007, 170-78

66 Bey 1991, Graeber 2007, 172-78

67 Ks. esim. Foran 2002, Solnit 2009, 163, Schell 2003, 144

68 Ks. esim. Graeber 2011, Wiklund 2010, Federici 2014[2004], Bookchin 1982, Bookchin 1996

69 Homo Sapiens -laji on ollut olemassa noin 200 000 vuotta, mutta sitä ennen eli muita ihmislajeja. Käytän termiä keräilijämetsästä metsästäjäkeräilijän sijasta, koska ilmeisesti useimmiten keräily on ollut metsästyistä tärkeämpi elinkeino.

harvoille kasaavat prosessit pysähtyivät. Tila ei useimmiten kuitenkaan kestänyt kauan, ja kapinan kukistuttua palattiin vähitellen vanhaan alistusjärjestelmään. Tosin uusien kapinoiden pelossa eliitti usein lievensi talonpoikien riistoa ja koetti sen sijaan kasata lisää valtaa ja rikkauksia sodilla ja niiden avulla saatavilla orjilla. Antiikin Kreikan ja Rooman sotaisuus voidaan selittää osittain tällä dynamiikalla⁷⁰.

Talonpoikaiskapinoita on historian saatossa ollut lukematon määrä. Eniten niitä on ollut Kiinassa, jossa keskiajalla saattoi joinakin vuosina olla jopa 10 000 kapinaa. Jotkut Kiinan kapinoista johtivat siihen, että talonpoikaisarmeija sai koko maan haltuunsa. Toisenlainen yhteiskunnallinen tila oli kuitenkin lyhytaikainen, sillä menestyksellisimpienkin kapinoiden seurauksena oli vain se, että talonpoikaisjohtajasta tuli uusi keisari. Kiinan Tang-, Song- ja Ming-dynastiat ovat saaneet alkunsa näin. Kaikesta huolimatta juuri kapinaherkkyden takia Kiinan eliitti kohteli välillä talonpoikia suhteellisen hyvin pitämällä esimerkiksi verot kohtuullisina ja rajoittamalla koronkiskontaa.⁷¹

Talonpoikaisliikkeet sekoittuivat usein uskonnollisiin liikkeisiin ja niihin liittyi myös osia muista yhteiskuntaluokista. Euroopassa kristinuskosta löytyvä tasa-arvoisuusetiikka oli yhteiskunnallisten liikkeiden aatteellisena pohjana, joka vei oikeutuksen samaa uskoa tunnustavilta mutta eriarvoisuutta ylläpitäviltä voimilta. Ajoittain tällaiset prosessit synnyttivät joihinkin kaupunkeihin vallitsevasta suuresti poikkeavia yhteiskuntia. Esimerkiksi Flanderin rannikolla nykyisen Belgian alueella vuonna 1323 alkanut talonpoikaiskapina jatkui viisi vuotta. Kaupunkien käsityöläiset tukivat sitä voimakkaasti. Kapinan aikana Bruggen kaupunki oli talonpoikien kanssa yhteistoiminnassa olevien kutojien ja vanuttajien hallinnassa. Vuosisadan loppupuolella Bruggesta 40 kilometriä sisämaahan päin sijaitsevassa Gentissä kutojat perustivat ”työläisten demokratian”, joka kesti neljä vuotta.⁷²

Böömässä, nykyisen Tšekin alueella, syntyi 1400-luvun alkupuolella voimakas katolisen kirkon valtaa ja väärinkäytöksiä kyseenalaistava uskonnollis-yhteiskunnallinen liike, jonka edustajia Jan Husin mukaan kutsuttiin hussilaisiksi. Sen keskeisiä voimia olivat radikaalit taboriitit, jotka pitivät ihanteenaan alkukristillisyyden ajan köyhyyttä ja yhteisomaisuutta. He kyseenalaistivat luokkaerot ja sosiaaliset hierarkiat. Taboriitit katsoivat rikkaan, puolet kaikesta maasta omistavan kirkon olevan antikristus. Vuonna 1420 Etelä-Böömin vuorelle kokoontui 40-50 000 ihmistä, joista suurin osa oli köyhiä talonpoikia ja käsityöläisiä. He perustivat Táborin kaupungin, josta liike sai nimensä. Kaupunki sai olla radikaalisti toisenlaisen elämän keskus 14 vuotta, ennen kuin keisari Sigismundin joukot ja niiden kanssa liittoutuneet maltilliset hussilaiset löivät taboriitit.⁷³

Euroopan talonpoikaiskapinoista merkittävin oli saksankielisillä alueilla 1500-luvun alussa alkanut kansannousu. Talonpojat vaativat muun muassa verojen ja maanvuokrien alentamista, maaorjuuden lopettamista, käyttöoikeutta aatelisten huvimetsästyksen varattuihin maihin sekä oikeutta pappien valintaan ja erottamiseen. Talonpoikiin liittyivät katolisen kirkon valtaa ja oppeja kyseenalaistavat kaupunkien käsityöläiset. Huomattava osa papeista, virkamiehistä, ritareista, porvareista, palkkasotureista ja jopa aatelisista tuki talonpoikaisliikettä. Meille tuttu Martti Lutherkin oli aluksi kansannousun puolella.

Liikkeen voitto ja toisenlaisen tasa-arvoisemman ja demokraattisemman yhteiskunnan synty näytti mahdolliselta. Kuitenkin juuri ennen kuin kapina vuonna 1525 muuttui todelliseksi sodaksi, Luther vaihtoi puolta ja asettui tukemaan talonpoikia vastaan

70 Graeber 2011, 228-230

71 Graeber 2011, 258-259; Ming-dynastian synnyttäneen kapinan aikaansaamista talonpojille edullisista muutoksista ks. Wiklund 2010, 110-112

72 Federici 2014[2004], 41-43, Bookchin 1996, 35-36

73 Federici 2014[2004], 54-55, Wiklund 2010, 108, Bookchin 1982, 202-203, Lorenz 2015

taistelevia aatelisia ja muita vallanpitäjiä. Lutherin työtoveri Thomas Müntzer sen sijaan pysyi talonpoikien puolella. Pappiskoulutuksen saaneesta Müntzeristä tuli Saksan itäosissa kapinoivien talonpoikien ja köyhän kaupunkiväestön aatteellinen johtaja, joka valitettavasti näytti luottavan omiin näkyihinsä enemmän kuin järkeensä. Mühlhausenissa ja joissain muissa kaupungeissa köyhä väestön osa otti vallan lyhyeksi aikaa ja toisenlaisen elämän uskottiin alkavan. Etäältä kapinakeskuksista koottu palkkasotilasarmeija kukisti kuitenkin nopeasti ja verisesti kapinan itäisen haaran ja Müntzer teloitettiin.⁷⁴

Talonpojat ovat kautta aikojen kapinoineet myös pakenemalla. Ankarat verot, maaorjuus, sotiin värvääminen ja kaikenlainen riisto ja vapauden puute ovat saaneet heidät lähtemään alueille, jonne vihatun valtion ote ei ulotu. Näitä ovat olleet vuoristot, laajat metsäalueet, suot, autiomaat ja myöhempinä aikoina myös toiset mantereet. Siellä he ovat muodostaneet yhteisöjä, joissa on pyritty välttämään uusien alistavien valtarakenteiden syntymistä. Monet primitiivisinä ja jälkeenjääneinä pidetyt kansat ovatkin itse asiassa sivilisaatioiden kurjuutta paenneiden ihmisten synnyttämiä. Laajin tällainen paenneiden talonpoikien synnyttämä ja osittain valtiollisesta kontrollista vapaa vyöhyke tällä hetkellä on Kaakkois-Aasian manneralueen soisille ylängöille ja vuoristoseuduille levittäytyvä alue. Tätä kielellisesti ja kulttuurisesti hyvin kirjavaa aluetta kutsutaan Zomiaksi.⁷⁵

Orjakapinat

Silloinkaan, kun ihmiset on alistettu orjiksi, kyky luoda toisenlaisia yhteiskunnallisia todellisuuksia, ei katoa. Orjakapinoita on ollut kaikissa tähän julmaan toisten ihmisten hyväksikäyttöön perustuvissa yhteiskunnissa, ja suurimmat niistä ovat saaneet ainakin hetkeksi kammettua yhteiskuntaa toiseen olomuotoon. Orjakapinoiden yleistyminen vaikutti osaltaan Rooman valtakunnan tuhoon ja antiikin orjajärjestelmän loppumiseen⁷⁶.

Amerikkaan tuotujen mustien orjien keskuudessa kapinallisuus oli yleistä, vaikka esimerkiksi huippufilosofi Immanuel Kant uskoi muuta. Hän luennoi opiskelijoilleen juuri silloin, kun nuo kapinat olivat huipussaan, että afrikkalaiset eivät voi oppia mitään muuta kuin toimimaan orjina⁷⁷. Dokumentoitua aineistoa on ainakin 250 kapinasta⁷⁸. Ne vaikuttivat osaltaan orjajärjestelmän lopettamiseen, ensin Britannian siirtomaissa vuonna 1833, sitten muualla⁷⁹.

Kuten talonpojat orjat vapauttivat usein myös itse itsensä karkaamalla. Tämä oli yleistä varsinkin heidän alistamisensa alkuvaiheissa. Vapautuneista orjista ei tullut kuitenkaan yksinäisiä "robinson crusoeita" vaan he muodostivat nopeasti uusia yhteiskuntia. Mustat selviytyivät niissä pitkiä aikoja hyödyntämällä kotiseuduillaan omaksumiaan taitoja ja intiaaneilta oppimiaan hyötykasveja ja monia muita seikkoja koskevaa paikallistietoa. Useimmat näistä *maroni*-yhteiskunnista, joita Brasiliassa kutsuttiin *quilomboiksi*, perustettiin hankalapääsisille alueille ja niihin kulkua vaikeutettiin vielä taidokkailla esteillä ja varustuksilla. Yhteisöihin syntyi perinteisen afrikkalaisen mallin mukaisia poliittisia rakenteita, joissa maa oli yhteistä ja asiat päätettiin yhteisissä

74 Bookchin 1996, 38-60, Graeber 2011, 321-325, Santonen 1988, 20-21, Federici 2014[2004], 116,

75 Scott 2009

76 Ks. esim. Thompson 1952, Jonstad 2016, 107-108; orjien lisäksi kapinoivat talonpojat – molemmat ryhmät taistelivat usein "barbaarien" kanssa Rooman etuoikeutettuja luokkia vastaan.

77 Kant 1997[1777-82], 1187, Kantin rasismista ks. myös Kant 1997[1772-76], 233, 451, 655, Kant 1997[1777-82], 843, Very 2015

78 Wikipedia contributors 2015f

79 Ks. esim. Skidmore 2013

kokouksissa. Joillakin yhteisöillä oli tiivistä kanssakäymistä lähialueen muiden ihmisten kanssa. Valitettavasti kuitenkin monet sodat niitä ympäröivien Euroopan etäispesäkkeiden kanssa johtivat siihen, että näiden itsensä vapauttaneiden ihmisten keskuuteen kehittyi myös vapautta rajoittavia, hierarkkisia ja epädemokraattisia rakenteita.⁸⁰

Historian laajin orjakapina puhkesi Haitilla vuonna 1791. Sitä inspiroi Ranskan tuolloin käynnissä ollut vallankumous. Toisaalta Haitin vallankumous vaikutti monella tavoin Euroopan ja Amerikan kehitykseen. Esimerkiksi Ranskan eliitille suuntautuneen rahavirran kuivuminen tästä kaikkein tuottoisimmasta siirtomaasta vaikutti huomattavasti Ranskan vallankumouksen kulkuun köyhän kansanosan eduksi.

Kapinan aloittivat karanneet orjat ja siihen liittyi vähitellen noin 100 000 orjaa. Plantaasien omistajat liittoutuivat hädissään Britannian kanssa. Kapinalliset taas taistelivat Espanjan joukoissa ranskalaisia vastaan. Saadakseen mustat puolelleen saaren ranskalainen kuvernööri vapautti kaikki orjat. Vähän myöhemmin Ranskan vallankumouksellinen kansalliskokous vahvisti päätöksen ja vapautti saman tien orjat maan kaikissa muissakin siirtomaissa. Entisten orjien avulla Ranska saikin saaren takaisin hallintaansa. Kuitenkin kun vallankumouksen aika oli ohi ja Napoleonin vallassa, ranskalaiset halusivat palauttaa orjuuden. Tämä johti uuteen kansannousuun vuonna 1802. Verisessä ja julmassa sodassa ranskalaiset lyötiin ja kaksi vuotta myöhemmin Haiti julistautui itsenäiseksi ensimmäisenä maana Latinalaisessa Amerikassa vuonna 1492 alkaneen valloituksen jälkeen.

Valitettavasti useimmat haitilaiset eivät siirtomaaikeen lakkaamisenkaan jälkeen olleet kovin itsenäisiä ja vapaita: valta keskittyi ranskalaisten kouluttamalle, mustien ja valkoisten jälkeläisistä koostuvalle vähemmistölle sekä aiemmin vapautuneille mustille. Vallankeskitystä lisäsi se, että tämä eliitti oli ollut ja oli edelleen väkivaltaisessa itsenäisyysprosessissa vahvistuneen armeijan johdossa. Ulkovallat suhtautuivat vihamielisesti Haitiin, ja Ranska pakotti uuden valtion maksamaan 122 vuotta suuria korvauksia entisille orjanomistajille. Nämä seikatkaan eivät olleet omiaan lisäämään haitilaisten vapautta.⁸¹

Ranskan suuri vallankumous

Yksi Ranskan suuren vallankumouksen ratkaisevia alkutahteja lyötiin lokakuussa vuonna 1789. Ruoan hinnan nousun ja leipäpulan suuttuttamat, kirjavasti aseistautuneet pariisilaiset työläisnaiset, torimyyjät ja prostituoidut marssivat sateessa yötä myöten parin kymmenen kilometrin matkan Versailles'hin vaatimaan kuninkaalta leipää. Kun naiset palasivat heidän matkassaan oli paitsi vaunulastillisia vehnää myös kuningasperhe, joka joutui nyt elämään Pariisissa vallankumouksellisten tarkan valvonnan alaisena.⁸²

Sympaattisista episodeistaan huolimatta Ranskan vallankumoukseen liitetään useimmiten vain giljotiini ja terrorihallinto. Vallankumoukseen voimakkaasti samaistuva asianajaja Maximilien Robespierre ja hänen *yhteishyvän valiokuntansa* toki käynnistivät valtioterrorismin syksyllä 1793. Voidaan kuitenkin hyvällä syyllä esittää tulkinta, jonka mukaan terrorin aika ei ollut varsinaista vallankumousta, vaan ennemminkin vallankumouksen lopun alku. Se osui yksin samana kesänä alkaneelle prosessille, jossa valta kaapattiin Vuoripuolueelle ja muutamat Pariisissa kokoontuvat komiteat alistivat paikallisen itsehallinnon ja suoran demokratian elimet komentoonsa. Vallan keskitys meni

80 Price 1996[1973], Flory 1979, Isaksson & Jokisalo 2005, 100, Leverink 2016

81 Wiklund 2010, 144-145, Wikipedia contributors 2015e, Corbett 2015, Isaksson & Jokisalo 2005, 100-103, Graeber 2011, 6

82 Bookchin 1996, 289-291

vielä pidemmälle, mitä se oli ollut ennen vallankumousta, ja johti lopulta vuonna 1804 monarkian palauttamiseen.

Tarkempi tutkimus osoittaa itse asiassa, että suurin osa vallankumouksellista toimintaa oli väkivallatonta: vuosina 1787-95 kaikesta pariisilaisten ryhmissä tapahtuneesta protestitoiminnasta 85 % oli väkivallatonta. Toiminta oli usein nimienkeräystä adressiin, mielenosoituksia, joukkokokouksia ynnä muita meille niin tuttuja kansalaisvaikuttamisen menetelmiä – jotka ovat meille tuttuja osittain juuri tuon vallankumousliikkeen perintönä.⁸³

Kaiken kansan vallankumousliikehdintä hakeutui myös institutionaalisiin muotoihin. Niitä olivat toisaalta tiheänä verkkona Pariisiin levittäytyneet poliittiset klubit, toisaalta kaupungin 60 vaalipiiriä, jotka alkoivat kokoontua yhä useammin ja laajentaa poliittista rooliaan. Maaliskuussa 1790 päätti 48 vaalipiiriä kokoontua lähes päivittäin. Tämä ei ollut Ranskan eliittien valitseman konservatiivisen Kansalliskokouksen mieleen. Se päätti hajottaa vaalipiirit ja perustaa 60 piirin tilalle 48 *sektiota*. Vaikka toimella oli tarkoitus vähentää tavallisten ihmisten poliittisia vaikutusmahdollisuuksia, sektioista tuli vähitellen keskeinen demokraattinen voima. Jo saman vuoden syksynä myös *passiiviset kansalaiset* eli äänioikeutta vailla olevat köyhät miehet saivat virallisestikin osallistua sektioiden toimintaan. Jokainen sektio valitsi kuusi delegaattia imperatiivisella mandaatilla eli sidotulla valtakirjalla Pariisiin Kommuuniin, kaupungin itsehallintoelimeen, joka oli syntynyt vaalipiirien aloitteesta ja jonka yksi tehtävä oli koordinoita sektioiden toimintaa.⁸⁴

Sektiodemokratiaa harjoitettiin Pariisin lisäksi Ranskan muissa suurissa kaupungeissa. Pienissä kaupungeissa oli Pariisin kommuunin kaltaisia elimiä. Pariisin sektioilla ja muiden kaupunkien itsehallintoelimillä oli suoria yhteyksiä keskenään. Ne ottivat hoitaakseen monia valtakunnallisia tehtäviä, kuten esimerkiksi kirkon omaisuuden haltuunottoa ja sen myyntiä yhteiseksi hyväksi. Demokratian institutionalisointi ei valitettavasti kuitenkaan ulottunut naisiin, joilla kuitenkin oli keskeinen rooli monissa mielenosoituksissa, aktioissa ja ilman instituutioiden välitystä tapahtuvassa suorassa toiminnassa.⁸⁵

Elokuussa 1792 sektiot olivat keskeisessä osassa, kun petoksesta epäilty kuningas vangittiin ja Ranska muutettiin tasavallaksi. Varsinkin tämän *toisen vallankumouksen* jälkeen sektiot pitivät itseään yhteiskunnallisen muutoksen tärkeimpänä voimana. Niistä oli muodostunut suoraa demokratiaa harjoittava, edustukselliset elimet haastava rinnakkaisvalta, jonka kautta myös köyhät pystyivät vaikuttamaan. Sen vastapuolena oli kuninkaan syrjäyttämisen jälkeen perustettu edustuselin, *kansalliskonventti*, joka oli valittu välillisillä vaaleilla. Niihin saivat osallistua kaikki 25 vuotta täyttäneet miehet, joilla oli ollut vakituinen asunto vuoden ajan ja jotka eivät olleet kotipalvelijoita. Silti kukaan ei kutsunut tätä tasavaltalaista elintä demokraattiseksi: edustuksellisen demokratian käsitettä ei ollut vielä syntynyt⁸⁶. Joka tapauksessa konventin 749 jäsentä eivät olleet mikään poikkileikkaus Ranskan väestöstä: juristit muodostivat suurimman ammattiryhmän, ja yli puolet oli aiemmin toiminut paikallisina virkamiehinä. Ylipäänsä ”kansan”edustajat olivat hyvin samantyyppisiä ihmisiä kuin ne, jotka oli valittu aiemmissa vaaleissa, joissa äänioikeus ja vaalikelpoisuus koski vain varakkaita.⁸⁷

83 Alpaugh 2013

84 Alpaugh 2013, Bookchin 1996, 319-360, Bookchin 1987, 115-122, Tønnesson 1988, Kropotkin 1989[1909], Biehl 1998, 36-39, Arendt 2006[1963], 234-

85 Bookchin 1996, 319-360

86 Ks. esim. Graeber 2013; edustuksellisen ”demokratian” harvainvaltaisesta luonteesta ks. esim. Arendt 2006[1963], 261

87 Bookchin 1996, 319-322, Aubry 1962, 507, Wikipedia contributors 2015d

Konventissa vaikutti kaksi merkittävää ryhmittymää: *girondistit* ja *Vuoripuolue*. Vaikka enimmäkseen Pariisin ulkopuolelta valitut girondistit olivat vanhoja valtarakenteita vastustaessaan aikansa radikaaleja, he edustivat nousevaa porvaristoa ja olivat ideologialtaan lähellä nykyistä talousliberaalia valtavirtaa. Vuoripuolue ei vapaakaupan kannattajana ja hintasäännöstelyn vastustajana ideologisesti eronnut suuresti girondisteista, mutta sen äänestäjät olivat enimmäkseen pariisilaisia ja sen täytyi myötäillä köyhän kansanosan liikkeitä. Puolueet olivat lähes jatkuvasti tukkanuottasilla keskenään, mutta yksi asia niitä yhdisti: ne pelkäsivät köyhien, ruoan hinnan rajusta noususta kärsivien ihmisten keskuudesta nousevaa radikalismia. Ne vastustivat sektiodemokratian laajentamista ja tätä ajavia kirjoittajia ja puhujia, joita kutsuttiin raivopäiksi (*enragés*). Näistä merkittävin oli tuolloin vain 19-vuotias Jean-François Varlet, joka toimi postivirkailijana ja radikaalin Droits de l'Homme (Ihmisoikeus) -sektion sihteerinä.⁸⁸

Poliittinen tilanne kärjistyi jälleen toukokuussa 1793 ruoan hinnan noustessa, kenraali Dumouriezin loikatessa Itävallan puolelle ja vastavallankumouksellisten kapinoiden puhjetessa maakunnissa. Monet ajattelivat nyt, että oli tullut *kolmannen vallankumouksen* aika. Varletille ja muille sektioiden radikaaleilla se olisi merkinnyt konventin syrjäyttämistä ja Ranskan siirtymistä suoraan sektiodemokratiaan. Toukokuun 30. ja 31. päivän välisenä yönä Varletin johtama *Yhdeksän komitea* suunnitteli uutta kansannousua vallatussa Évêchéen palatsissa, joka aiemmin kuului arkkipiispalle. Vuoripuoluelaiset ja heitä lähellä olevat tahot onnistuivat kuitenkin taitavilla manöövereillä laajentamaan komiteaa ja muuttamaan sen tavoitteet itselleen sopiviksi.⁸⁹

Uusi ”Vallankumouksen keskuskomitea” pyrki nyt monin keinoin hillitsemään köyhien pariisilaisten halua uuteen vallankumoukseen. Eliitin vallan vähentämisen sijasta perjantai-iltapäivällä 31. toukokuuta alkanut kansannousu näytti ensin supistuvan vain pienehköksi mielenosoitukseksi, jossa vaadittiin 22 petoksellisesta toiminnasta syytettyä girondistin erottamista konventista. Pari päivää myöhemmin sunnuntaina, kun köyhät pariisilaiset eivät olleet työssä, tilanne oli toinen: konventtia ympäröi ainakin 75 000 ihmistä ja kansalliskaartin joukko-osasto. Kun 22 girondistia ei heti erotettu, tilanne kärjistyi niin, että koko konventin syrjäyttäminen oli lähellä. Asiat eivät kuitenkaan kehittyneet Varletin ja kumppanien toivomaan suuntaan. Kaikkien edustajien ulos- ja sisäänmarssin jälkeen, konventti erotti lopulta suuren joukon girondisteja. Nyt tie oli auki Vuoripuolueen ja sen ”suuren” johtajan Robespierren diktatuurille ja valtioterrorille. Sektiot jatkoivat olemassaoloaan, mutta ne alistettiin diktatuurin työkaluiksi.⁹⁰

Ranskan vallankumouksessa siis valtaa todellakin kumottiin: keskitetty valtajärjestelmä mureni voimakkaiden yhteiskunnallisten liikkeiden voimasta ja yhteiskuntaa alettiin uudelleen organisoida alhaalta ylöspäin luomalla suoran demokratian instituutioita. Itse vallankumous ei ollut erityisen väkivaltainen prosessi, mutta sen sijaan paljon väkivaltaa tarvittiin liikkeiden heikentämiseen ja niiden ohjaamiseen pönkittämään uuden eliitin valtaa. Sitä tarvittiin myös uuden ihmisiä alistavan valtakoneiston luomisessa. Tämä kaava on toteutunut sittemmin lukuisissa muissa vallankumouksissa⁹¹.

USA:n synnytyksen prosessi

Itse asiassa kaava toteutui jollakin tavalla jo vähän ennen Ranskan vallankumousta Pohjois-Amerikassa. Prosessia, joka johti siihen, että osa brittiläistä Pohjois-Amerikkaa

88 Bookchin 1996, 316-325, Rose 1965, 10-13, Schama 1989, Varlet 2001[1792]

89 Bookchin 1996, 324-347

90 Bookchin 1996, 324-347, Rose 1965, 10-26, Schama 1989, Arendt 2006[1963], 234

91 Suoran tai lähidemokratian instituutioiden syntymisestä neuvostojen muodossa lukuisissa vallankumouksissa vuodesta 1848 lähtien, ks. esim. Arendt 1958, Arendt 2006[1963], 55

itsenäistyi ja muodosti Yhdysvallat, kutsutaan Amerikan vallankumoukseksi. Myös sen käyttövoimana oli alussa ruohonjuuritason liike. Ja myös sen organisointimuotona olivat kaikille avoimet kansankokoukset.

Ruohonjuuridemokratian kehittymistä auttoi se, että Uudessa-Englannissa eli tulevan USA:n koillisnurkassa oli tuolloin jo pitkään harjoitettu suoraa demokratiaa kaupunkikokouksissa, joihin valtaosa kaupunkien miehistä saattoi osallistua. Kun kapina Britannian määräämiä veroja vastaan alkoi todenteolla, yksi ensimmäisiä vastatoimia oli yritys lamaannuttaa kaupunkikokoukset sallimalla niiden kokoontua vain kerran vuodessa. Yritys ei onnistunut vaan kokoukset jatkuivat entiseen tapaan mutta nyt lainsuojattomina. Vallankumouksen ja itsenäisyys sodan aikana kaupunkikokoukset levisivät laajalle alueelle, joka ulottui pohjoisesta Etelä-Carolinaan saakka.⁹²

Kun itsenäisyys oli saavutettu ja oli ilmeinen vaara, että vallankumousliike kääntyisi paikallisia rikkaita vastaan, useimpien osavaltioiden eliitit lopettivat kaupunkikokoukset. Uudessa-Englannissa ne saivat jatkaa, mutta niiden demokraattisuutta ja merkitystä kavennettiin. Esimerkiksi Massachusettsissa köyhimmät miehet eivät enää saaneet osallistua niihin. Osavaltioiden keskushallinto varattiin vain rikkaalle eliitille. Vuosien taistelu Britannian mielivaltaa vastaan oli kuitenkin luonut voimakkaan epäluottamuksen suuria keskitettyjä valtajärjestelmiä kohtaan. Niinpä USA:n ensimmäinen perustuslaki, jonka muodostivat vuonna 1781 säädetyt konfедераatioartiklat, loi löyhän valtioliiton (konfедераatio) eikä liittovaltiota (fедераatio). Pysyvän armeijan ylläpito oli valtioliittoa kielletty ja se oli kaikessa riippuvainen liiton muodostaneista 13 itsenäisestä valtiosta. Tilapäisen armeijan kutsumiseen tarvittiin yhdeksän valtion suostumus, ja verojen ja tullien keräämiseen vaadittiin jäsenvaltioiden yksimielisyys.⁹³

Rikkaiden pelko uudesta kansannoususta, joka tällä kertaa suuntautuisi heitä vastaan, oli oikeutettu. Vuonna 1786 velkaantuneet viljelijät ja itsenäisyys sodan veteraanit nousivat kapinaan Uudessa-Englannissa. Varsinkin Massachusettsissa tämä niin sanottu Shaysin kapina muodosti vakavan haasteen eliitin johtamalle järjestelmälle. Näyttää siltä, että kapinalliset halusivat luoda suoralla demokratialla hallittujen autonomisten palkkalisysteijien konfедераatioon samaan tapaan kuin Pariisin sektioaktivistit. Kapinallisten kukistamiseksi rikkaat kustansivat palvelijoistaan ynnä muista erityisen palkkasotilasarmeijan, mikä vain radikalisoi kansannousua. Lopulta kenraali Lincolnin johtamien 3000 hyvin aseistetun miehen onnistui tykistön avustama kukistaa kapina.⁹⁴

Kapinan jälkeen valtaa keskittävän liittovaltion puoltajat saivat runsaasti lisää vettä myllyynsä. Tästä huolimatta hajautetun järjestelmän kannatus oli edelleen niin suurta, että USA:n eliitin ja sen keskuudessa vaikuttavien *perustajaisien* (Founding Fathers) piti vuonna 1787 juonia uusi valtaa keskittävä järjestelmä kokoon julkisuudelta suojassa. Sotilaat vartioivat kokouspaikan ympärillä ja estivät tavallisia ihmisiä sekaantumasta valtiomiesten työhön. Konfедераatioartikloita tarkistamaan koolle kutsuttu kokous ylitti reippaasti valtuutensa ja sääti aivan uuden perustuslain.

Perustajaisista kuuluisin, James Madison, erotteli tuona vuonna kirjoittamassaan artikkelissa tarkkaan demokratian tasavallasta ja kannatti vain jälkimmäistä. Tasavallassa vallan käyttäjiksi valittujen ”viisaus voi parhaiten havaita maan todellisen edun ja heidän isänmaallisuutensa ja rakkautensa oikeudenmukaisuuteen uhraa sen vähiten todennäköisesti hetkellisille tai puolueellisille pyyteille. Tällaisessa järjestelmässä voi

92 Bookchin 1996, 150-225, Bookchin 1987, 231-238, Biehl 1998, 31-36, Young 2014, Graeber 2013, 161-165, Linebaugh & Rediker 2000, 211-246

93 Bookchin 1996, 226-229, Wikipedia contributors 2015c

94 Bookchin 1996, 232-244, Zinn 2005[1980], 91-96

hyvinkin tapahtua niin, että kansan edustajien esittämä yhteiskunnallinen näkemys voi olla paremmin sopusoinnussa yleisen hyvän kanssa kuin ihmisten itsensä julkisessa kokouksessa esittämä näkemys.”⁹⁵

Venäjän vallankumous

Ranskan vallankumouksen ohella Venäjän vuoden 1917 vallankumousta pidetään mallina sille, mitä radikaali yhteiskunnallinen muutos merkitsee: vallan siirtymistä väkivaltaisesti ihmisiä terrorisoimalla yhdeltä eliitiltä toiselle. Tämä vallitseva tulkinta on kuitenkin paljossa velkaa vallankaapanneen eliittiryhmän omalle propagandalle, joka vahvasti liioitteli bolševikkien osuutta vallankumouksessa ja vaikenä heille kiusallisista tosiasioista. Monilta osin tulkinta omaksuttiin muiden maiden eliittien keskuudessa, koska se oli yhteneväinen sen kanssa, millaista yhteiskunnallista muutosta pidettiin mahdollisena ja mahdottomana. Todellisuudessa vuonna 17 myös Venäjällä tapahtui keskitetyn vallan aito kumoaminen, jossa ei bolševikeilla eikä muillakaan puolueoryhmittymillä ollut osaa eikä arpaa.⁹⁶

Vuoden 1917 alussa sota, puute, nälkä ja taloudellinen kaaos olivat johtaneet siihen, että suuri joukko venäläisiä oli menettänyt täydellisesti luottamuksensa maan johtoon. Tsaarin salainen poliisi raportoi äideistä, jotka joutuvat katselemaan lastensa nääntymistä nälkään, ja totesi, että he ovat paljon vaarallisempia ja lähempänä vallankumousta kuin radikaalit poliitikot.

Helmikuun 23. eli kansainvälisenä naistenpäivänä Petrogradin (eli Pietarin) Viipurin piirin tekstiilitehtaiden työntekijät, joista valtaosa oli naisia, päättivät järjestää poliittisen lakon. Siinä vaadittiin leipää kansalle. Metallityöläiset lähtivät mukaan, vaikka heidän bolševikkijohtajansa vastustelivat. Aikaisin iltapäivällä kymmenet tuhannet työläiset marssivat kohti kaupungin keskustaa. Mielenosoittajien kimppuun hyökkäämään komennetut kasakat eivät totelleet käskyjään ja antoivat marssin jatkua rauhassa.⁹⁷

Seuraavana päivänä lakko ja mielenosoitukset jatkuivat entistä suurempina, ja taaskaan eivät kasakat suostuneet hyökkäämään ihmisten kimppuun. Kolmantena eli helmikuun 25. päivänä liikkeellä oli jo 200 000 työläistä. Znamenskin eli nykyisellä Kansannousun aukiolla ratsupoliisit hyökkäsivät mielenosoittajien kimppuun. Paikalla oli kuitenkin myös kasakoita. Kun muutama rohkea työläinen lähestyi heitä lakki kädessä ja pyysi apua, kasakat hyökkäsivät sapelit ojossa poliisien kimppuun ja ajoivat heidät tiehensä.⁹⁸

Käynnissä oli nyt todellinen kansannousu. Mielenosoitukset jatkuivat, ja yhä useammat Petrogradin sotilasosastoista kääntyivät työläisten puolelle. Lopulta tsaarille uskollisina pidetyt keisarillisen kaartin sotilaatkin käänsivät aseensa mielenosoitusta hajottamaan tulleita poliiseja kohti. Tsaarin johtaman hallinnon valta oli nyt mennyttä, ja lopulta maaliskuun 2. päivänä Nikolai II luopui muodollisestikin vallasta.

Pieni ryhmä liberaaleja alkoi nyt kutsua itseään väliaikaiseksi hallitukseksi. Ryhmää johti suurmaanomistaja ja ruhtinas G. E. Lvov, ja siihen kuului muun muassa tehtailija Aleksandr Gutshkov ja suosittu yksinvaltiuden vastustaja ja sosialistivallankumouksellisen puolueen jäsen Aleksandr Kerenski. Ryhmä aikoi korvata tsaarin hallinnon, ja asioiden

95 Bookchin 1996, 239-245, Madison 2015[1787]; Madison ei ollut yksin, vaan muutkin USA:n varhaiset johtajat ja itseymmärryksen kehittäjät kutsuivat järjestelmänsä republikaaniseksi eli tasavaltalaiseksi eikä demokraattiseksi, ks. esim. Birch 1993, 50.

96 Scott 2014[2012], 137-138, Scott 1998, 159-160., Berkman 1922, Berkman 2009[1925], Voline 1990[1947], Brinton 1975[1970], Bookchin 2004, 148-207

97 Bookchin 2004, 138-149

98 Bookchin 2004, 151-152

uskottiin jatkuvan suurin piirtein ennallaan. Näin ei kuitenkaan käynyt. Tavalliset köyhät ihmiset ympäri Venäjää katsoivat nyt elävänsä vapaassa maassa ja alkoivat ottaa valtaa omiin käsiinsä ja korjata välittömästi suurimpia epäoikeudenmukaisuuksia.

Muutamassa viikossa ilman minkään puolueen tai järjestön ohjausta kaupunkeihin perustettiin itsehallintoelimiä, neuvostoja, joihin työpaikkojen ja sotilasosastojen kokouksen valitsivat edustajansa. Niiden nopeaan syntymiseen vaikutti se, että vuoden 1905 suuria lakkoja järjestettiin tämän kaltaisissa organisaatioissa. *Sovjeteista* merkittävin oli Petrogradin neuvosto, joka otti kontolleen myös koko maan asioiden hoidon. Näin se ja muut neuvostot muodostivat väliaikaiselle hallitukselle ja vanhoille paikallishallituksille rinnakkaisen valtajärjestelmän, joka tilanteesta riippuen toimi niitä vastaan tai niiden kanssa yhteistyössä.⁹⁹

Maaseudun kylissä alettiin pitää neuvoa kokouksissa, joihin osallistuivat kaikki aikuiset miehet, usein myös naiset. Kun väliaikaisen hallituksen lupaama maaudistusta ei tullut, talonpojat ryhtyivät kesällä 1917 ottamaan suoralla toiminnalla aatelisten maat käyttöönsä. Usein tapahtumat etenivät seuraavasti: Kun kaikki kylän miehet olivat kokouksessa yksimielisesti päättäneet ryhtyä toimintaan, lähdettiin erilaisilla työkaluilla aseistautuneina kärryjen kanssa kohti kartanoa. Jollei kartanonherra ollut jo paennut, hänet pidätettiin ja pakotettiin allekirjoittamaan päätös, jolla kartanon omaisuus siirrettiin kyläkomitean valvontaan. Suurin osa irtainta omaisuutta ja karjaa takavarikoitiin, mutta herralle jätettiin sen verran, että hän saattoi omalla työllään pysyä hengissä. Tämän jälkeen kartanon maat jaettiin talonpoikaistalouksille joko suhteessa syöjiin tai työvoimaan.¹⁰⁰

Kaupungeissa työläiset eivät tyytyneet vain neuvostojen kautta tapahtuvaan vaikuttamiseen varsinkin, kun ne vähitellen alkoivat liukua puolueiden johtoryhmien hallintaan. He alkoivat heti helmikuun vallankumouksen jälkeen perustaa työpaikoilleen tehdaskomiteoita, jotka hoitivat mitä erilaisimpia työläisten elämään liittyviä asioita ruokaloiden avaamisesta tehtaan johdon valvontaan. Monissa tapauksissa komiteat ottivat koko tehtaan omiin käsiinsä taatakseen toimeentulonsa: vastauksena työläisten vallan lisääntymiselle ja talouden kaoottisuudelle omistaja saattoi pyrkiä sabotoimaan tuotantoa tai lopettamaan sen kokonaan. Komiteat liittoutuivat myös keskenään, ja ne toimivat läheisessä yhteistyössä kaupunginosiin perustettujen paikallisten neuvostojen kanssa. Syksyyn 1917 mennessä niistä kehittyi keskeinen poliittinen tekijä ja yhteiskuntaa alhaalta päin demokratisoiva ja uudistava voima.¹⁰¹

Vallankumouksellinen organisoituminen eteni myös sotilaiden keskuudessa. Sotilaat perustivat komiteoita päättämään kaikista sotilasosastonsa asioista. Petrogradin neuvoston 1.3.1917 tehdyn päätöksen mukaan komiteat vastasivat yksikkönsä kaikista asioista, mutta taistelutilanteissa niiden tuli kuitenkin antaa valta upseereille. Komiteat valitsivat kuitenkin usein myös upseerit, jotka olivat näin niistä riippuvaisia. Monissa tapauksissa sotilaat kieltäytyivät lähtemästä rintamalle. Rintamalla olevat taas kieltäytyivät taisteluista. Myös avointa veljeilyä rintaman toisella puolella olevien saksalaisten sotilaiden kanssa esiintyi. Suuri joukko sotilaita heitti sotimisen sikseen ja lähti kotikyliinsä tekemään vallankumousta.¹⁰²

Vladimir Iljitš Leninillä ja hänen johtamillaan bolševikeilla ei ollut osaa eikä arpaa

99 Bookchin 2004, 157-173, Voline 1990[1947], 127-179, Hosking 1998[1997], 453-477, Arendt 2006[1963], 258, Sparrow 2015

100 Bookchin 2004, 187-189, Voline 1990[1947], 143-145, Hosking 1998[1997], 467-472

101 Bookchin 2004, 174-187, Brinton 1975[1970], Rachleff 2005, Hosking 1998[1997], 463-467, Hahnel 2012, 166

102 Hosking 1998[1997], International League of Peace 2015, Ross 1921, Bookchin 2004, 185-187

tämän ympäri Venäjää tapahtuneessa vallan kumoamisprosessin alussa ja vain vähäinen osa prosessin loppuvaiheissa. Itse asiassa bolševikit, jotka vuoteen 1912 saakka kuuluivat virallisesti Venäjän sosiaalidemokraattiseen työväenpuolueeseen, uskoivat voimakkaasti keskitettyihin järjestelmiin. Vallankumouksenkin piti heidän mukaansa tapahtua keskitetysti valistuneen etujoukon johtamana.

Leninin saavuttua huhtikuussa Sveitsistä Venäjälle, bolševikit alkoivat taktisista syistä voimakkaasti myötäillä heidän ympärillään tapahtuvaa talonpoikien, työläisten ja sotilaiden ruohonjuuritason vallankumousta. Bolševikkien kannatus alkoi kasvaa voimakkaasti. Tehdaskomiteoiden jo aiemmin muodostamien miliisiryhmien avulla he onnistuivat lokakuussa syrjäyttämään väliaikaisen hallituksen ja siirtämään Venäjän keskusvallan itselleen. Alkoi vuosia kestänyt vastavallankumous, jossa neuvostojen, työpaikkakomiteoiden ja talonpoikaisyhteisöjen valta vietiin. Tässä työssä keskeinen väline oli Leninin omasta aloitteesta heti vallankumouksen jälkeen joulukuussa 1917 perustettu *Vastavallankumouksen ja sabotaasin vastaisen taistelun erityiskomissio* eli Tsheka. Kuten monista sisarorganisaatioistaan tästäkin salaisesta poliisista muodostui nopeasti urkinnalla, solutuksella, mielivaltaisilla vangitsemisilla ja murhilla sekä niiden uhalla ihmisiä kurissa pitävä terrorijärjestö.

Työläisten itsenäisen toiminnan ja suoran demokratian tuhoaminen saatettiin pääosin loppuun vuoteen 1921 mennessä. Neuvostoista tuli vain osa valtavaa byrokraattista hallintokoneistoa, joka toteutti kommunistisen puolueen keskuskomiteassa tai sen politbyroossa tehtyjä päätöksiä. Maaseudulla talonpoikien kollektiivisen vapauden rippeet vei vuonna 1927-40 tapahtunut pakkokollektivisointi. Kylissä sitä yleisesti kutsuttiin toiseksi maaorjuudeksi.¹⁰³

Unkarin kansannousu

Neuvostoliitto ei siis todellakaan ollut neuvostojen liitto. Tätä alleviivasivat vuoden 1956 tapahtumat Unkarissa. Kun vallankumous synnytti muutamassa päivässä maahan uuden ruohonjuuritason neuvostoihin perustuvan demokraattisen järjestyksen, Neuvostoliitto tuli ja kukisti sen tankeilla ja tykistöillä.

Stalinin kuolema ja Nikita Hrushtshovin helmikuussa 1956 pitämä puhe, jossa hän myönsi ja tuomitsi valtiollisen terrorismin, herättivät Neuvostoliiton satelliittivaltioissa toivoa muutoksesta. Lokakuun 23. päivänä 100 000 opiskelijaa osoitti mieltään Budapestissa. Osa heistä marssi radiotalolle ja vaati saada kertoa omat näkemyksensä koko kansalle. Tällöin 500 valtiollisen poliisin asemiestä alkoi ampua mielenosoittajia. Seurauksena oli yhteiskunnallinen räjähdys. Mielenosoitusta tukahduttamaan komennetut sotilaat alkoivatkin jakaa aseita aktivisteille.

Vallankumoukseen liittyi hetkessä valtaosa unkarilaisista ja jopa osa maassa pysyvästi olleista venäläisistä sotilaista. Nopeasti maa oli täynnä työläis-, naapurusto-, kylä-, sotilas-, vallankumous- ynnä muita neuvostoja – kaiken kaikkiaan noin 2100. Kahdessatoista päivässä syntyi neuvostojen toimintaa koordinoiva verkostoista ja alueellisista neuvostoista koostuva järjestelmä. Vallankumouksen kukistamiseksi Neuvostoliiton piti marssittaa maahan 200 000 paikallisista oloista mitään tietämätöntä sotilasta – siis enemmän kuin mitä USA tarvitsi vuonna 2003 Unkaria merkittävästi suuremman Irakin miehittämiseen. Tankkien ja tykkien tärkeimmät tulituskohteet olivat työläiskorttelit. Kolmessa viikossa vastarinta oli kukistettu. Uuden kansannousun pelossa

¹⁰³ Voline 1990[1947], Brinton 1975[1970], Berkman 1922, Berkman 2009[1925], Goldman 2011[1924], Goldman 1970[1934], Arendt 2006[1963], 239, 249-50, Scott 2014[2012], 137-138, Scott 1998, 148-161, Lenin 2015[1902], Hosking 2002[2001], 399-416, 449-455, 470-71, Bookchin 2004, 233-330

maatalouden kollektivisoinnista luovuttiin ja valtioterroria lievennettiin ratkaisevasti.¹⁰⁴

Nykyunkarilainen historiankirjoitus ja vallankumouksen vuosipäivien uutisointi pyrkii esittämään vuoden 1956 tapahtumat vain yrityksenä kumota reaaliosialistinen järjestelmä ja siirtyä Länsi-Euroopan järjestelmään¹⁰⁵. Nopea ruohonjuuridemokraattisen järjestelmän rakentaminen osoittaa, että vallankumousliike pyrki todellisuudessa ylittämään sekä reaaliosialismin että reaalikapitalismin. Tämä on sikäläkin ymmärrettävää, että suurimmalla osalla aikuisväestöä oli vielä tuolloin omakohtaisia kokemuksia myös sotien välisen ajan reaalikapitalismin epädemokraattisuudesta.

Iranin vallankumous

Vuonna 1978 Iranissa nousi voimakas kansanliike vastustamaan shaahi eli kuningas Mohammad Reza Pahlavin yksinvaltaista hallintoa. Seuraavan vuoden tammikuussa liikkeen onnistui kaataa shaahi, joka oli noussut valtaan Britannian ja USA:n salaisten palvelujen organisoiman vallankaappauksen avulla vuonna 1953. Tärkeä tekijä vallankumousliikkeessä oli ruohonjuuritason autonominen organisoituminen, joka Iranissakin merkitsi työläis- ja talonpoikaisneuvostojen perustamista. Monet niistä syntyivät, kun vallankumouksen pelästyttämät tehtaan omistajat ja tilanherrat pakenivat maasta. Näitä persiankielellä shoriksi kutsuttuja elimiä syntyi tehtaiden ja kylien lisäksi kouluihin, sairaaloihin, sotilastukikohtiin, virastoihin ja tiedotusvälineisiin. Shorien organisoimilla lakoilla oli suuri merkitys vallankumouksessa.

Vastoin liikkeessä vallinnutta vahvaa näkemystä kumous johtikin demokratian sijasta teokratiaan, jossa papisto ja omistava luokka jakoivat vallan. Pelkästään keulakuvaksi ajateltu *ajatollah* eli jumalan tunnusmerkillä varustettu Ruhollah Khomeini otti vallan tiukasti käsiinsä, ja hänen johtamansa hallinto alkoi alistaa ja tukahduttaa neuvostoja samalla tavoin kuin bolševikit Venäjällä. Tähän käytettiin muun muassa vallankumouskaartiksi nimitettyä valtiollista poliisia, joka väkivalloin esti neuvostojen toiminnan.¹⁰⁶

Argentiinan horisontalismi

Vuonna 2001 Argentiina oli ehtinyt olla 25 vuotta uusliberalistisen talouspolitiikan ja Kansainvälisen valuuttarahaston eli IMF:n määräämien rakennesopeutusten kourissa. Niin kauan kuin yksityistettävää ja ulkomaisia sijoittajia riitti, kaikki näytti sujuvan jotensakin. Keskiluokka jatkoi samanlaista elämäntapaa, kuin mihin Länsi-Euroopassa on totuttu. Kun ulkomainen rahavirta kuivui vuonna 1998, ihmiset joutuivat yhä julmemmaksi käyvän leikkauspolitiikan kohteiksi. Köyhyysrajan alle joutui vähitellen 40 % ihmisistä. Lapsikuolleisuus ja nälkä lisääntyivät. Kun joulukuussa 2001 alkoi selvitä, että hallitus suunnitteli devalvaatiota, joka olisi leikannut suuren osan ihmisten säästöistä, keskiluokka riensi pankkeihin tyhjentämään tilejään. Hallitus vastasi rajoittamalla voimakkaasti kuukausittain nostettavaa rahamäärää. Talous lähti syöksylaskuun, ja 13. joulukuuta järjestettiin vuorokauden yleislakko.¹⁰⁷

Kuusi päivää myöhemmin alkoi vallankumous. Köyhien lisäksi keskiluokka osallistui siihen täysin rinnoin. Rajut mielenosoitukset johtivat presidentin eroon. Nopeasti vaihtuvat hallitukset olivat muodollisesti olemassa mutta eivät juurikaan pystyneet hallitsemaan.

¹⁰⁴ Gutiérrez 2004, Kosuth 2007, Hosking 1985, 340-342, Lomax 1990, xxxv-xlx, Arendt 2006[1963], 258-, Arendt 1958, Wikipedia contributors 2015b

¹⁰⁵ Ks. esim. Réthly 2006

¹⁰⁶ Landy 1981, Azad 1980, Schmidt 2006, Wikipedia contributors 2015a

¹⁰⁷ Colectivo Situaciones 2003, Fifth Estate 2002

Virallinen talous ja poliittinen järjestelmä lakkasivat käytännössä olemasta. Luottamus poliitikkoihin oli täydellisesti mennyt. Mielenosoitusten keskeinen tunnus oli *¡Que se vayan todos!* (Heidän kaikkien [koko poliittisen eliitin] on lähdettävä!).

Ihmiset alkoivat organisoida elämäänsä uudelleen ruohonjuuritasolla. Kaikkialla järjestettiin naapurustokokouksia, joissa poliittis-taloudellisesta kriisistä keskusteltiin ja joissa selviytymiseen tarvittavaa yhteistoimintaa organisoitiin. Kokouksia saattoi olla jopa päivittäin mutta ainakin viikoittain. Uusien paikallisyhteisöjen puitteissa järjestettiin muun muassa yhteiskeittiöitä, lastentarhoja ja eri alojen kursseja. Argentiinalaisen sanomalehden teettämän kyselytutkimuksen mukaan Buenos Airesissa niihin osallistui kolmasosa kaupungin asukkaista. Nämä useimmiten keskiluokkaiset korttelikomiteat alkoivat toimia yhteistyössä työväenluokkaisten työttömien liikkeen (piqueteros) kanssa, jolla oli paljon aikaisempaa kokemusta autonomisten yhteisöjen rakentamisesta.

Vallankumousliike aloitti talouden uudelleen organisoinnin. Työntekijät valtasivat tehtaita ja muita työpaikkoja ja ryhtyivät pyörittämään niitä ilman omistajia ja johtajia. Vaihto tapahtui rahattomien tavaravaihtoverkostojen ja -pörssien avulla. Tavaroiden lisäksi vaihdettiin kaikenlaisia palveluja lastenhoidosta tietokoneiden korjaukseen.

Naapurustokokouksissa Argentiinan yhteiskunnan koko kirjoa edustavat ihmiset alkoivat yhtäkkiä ymmärtää ja toteuttaa suoraa demokratiaa. Yhdessä kokouksessa saattoi olla 300 ihmistä tai sitten vain muutama. Megafonin kiertäessä ihmiset keskustelivat siitä, miten he voisivat ottaa elämänsä hallinnan omiin käsiinsä. Naapurustojen toiminnan koordinoimiseksi järjestettiin korttelien välisiä kokouksia (interbarrial), joihin saattoi osallistua jopa 10 000 ihmistä. Niitä tosin häittäisivät joidenkin puolueiden yritykset ottaa ne haltuunsa.¹⁰⁸

Valtaosalla vallankumousliikkeen ihmisistä ei ollut mitään halua ohjata liikettä vakiintuneiden puolueiden ja järjestöjen muottiin uuden tai uudistetun valtion rakentamiseksi. Sen sijaan pyrittiin hoivaamaan sitä suoran osallistumisen henkeä, joka useimmissa historian liikerajähdyksissä on kestänyt vain ohikiitävän hetken. Haastatellut ihmiset kertovat, kuinka mullistus teki heistä uusia, monessa suhteessa parempia ihmisiä. Omanarvontunto voimistui ratkaisevasti, kun ihmiset kokivat olevansa yhteiskuntaa rakentavia ja muuttavia olentoja eikä vain passiivisia politiikan ja tavaroiden kuluttajia. Vallatuilla työpaikoilla ihmisten välisiin suhteisiin tuli voimakkaita tunteita, ja työ muuttui innostavaksi. Ikuinen kiista siitä, muuttaako ensin yhteiskuntaa vai ihmistä, ratkesi, kun ihmisiä laajasti osallistava yhteiskunnan muutosprosessi muutti samalla ihmisiä.¹⁰⁹

Vuoden 2001 lopussa Argentiina lakkasi maksamasta 132 miljardin dollarin suuruista ulkomaan velkaansa. Sen seurauksena maa ei enää voinut saada uutta luottoa mistään. Kuitenkin seuraavan vuoden loppupuolella vallankumouksen jatkumista ja sen esimerkin leviämistä pelkäävä IMF alkoi taas lainata Argentiinalle. Kun vasemmistolaisella profiililla esiintynyt Néstor Kirchner valittiin presidentiksi keväällä 2003, liikehdintä alkoi kuihtua. Osa keskiluokkaisista aktivisteista sai valtion virkoja, ja osa piqueteros-liikettä saatiin tyytyväiseksi työttömyyskorvauksilla. Kokonaan tämä *horizontalismiksi* kutsuttu liike ei kuitenkaan loppunut. Jotkut naapurustoista ovat kokoontuneet näihin päiviin asti, ja osa vallatuista työpaikoista jatkaa toimintaansa työntekijöiden hallitsemina.¹¹⁰

108 Sitrin 2012, Colectivo Situaciones 2003, Fifth Estate 2002, Legard 2011

109 Sitrin 2012, Solnit 2009, 163

110 Sitrin 2012, 183-202, Colectivo Situaciones 2003, 218

Rojavan vallankumous

Arabikevääksi kutsutun liikehdinnän alettua Tunisiassa ja Egyptissä vuodenvaihteessa 2010-2011 myös eri puolilla Syyriaa järjestettiin yhteiskunnallista ja poliittista muutosta vaativia mielenosoituksia. Merkittävää väkivallatonta liikehdintää oli myös Syyrian pohjoisosassa, Turkin vastaisella rajalla sijaitsevalla kurdienemmistöisellä vyöhykkeellä, jota kutsutaan Rojavaksi. Toisin kuin muualla Syyriassa konflikti ei pitkään johtanut merkittäviin väkivaltaisuuksiin. Prosessi muuttui sen sijaan aidosti vallankumoukselliseksi.¹¹¹

Rojavan muutosprosessin erilaisuuteen on monia historiallisia syitä. Vuonna 2004 Syyrian hallituksen aseelliset joukot järjestivät rojavalaisessa Qamişlon kaupungissa verilöylyn, jossa saksalaisen Pro Asyl -pakolaisjärjestön mukaan ainakin 70 kuoli ja 300 haavoittui. Hallitus kielsi kurdipuolueet ja vangitsi satoja aktiiveja. Pian vain naiset saattoivat toimia avoimesti. Tämä johti kurdien ”maanalaiseen” järjestäytymiseen. Tärkeitä etappeja matkalla kohti vallankumousta olivat naisliiton Yekîta Starin perustaminen vuonna 2005 ja Demokraattisen yhteiskunnan liikkeen eli Tev-Demin synnyttäminen kaksi vuotta myöhemmin. Jälkimmäiseen tuli vähitellen mukaan suurin osa kurdien ja myös muiden etnisten ryhmien puolueita ja järjestöistä. Maaliskuussa 2011 perustettiin vallankumousneuvosto ja alettiin organisoida virallisen vallan rinnalla toimivaa demokraattista itsehallintoa. Kesällä aloitettiin omien *Itsesuojelujoukkojen* eli YXG:n (myöhemmin nimeltään YPG eli Kansan puolustusjoukot) kokoaminen.¹¹²

Se yhteiskunta, mitä nyt rakennettiin, ei ollut kuitenkaan mikään puoli-itsenäisen pienoisovaltion kaltainen itsehallinto, jota on esimerkiksi toteutettu Ahvenanmaalla. Kyse oli kurdiliikkeen sisällä pitkään kypsynyt ajatus hajautetusta ei-valtiollisesta yhteiskunnasta, joka perustuu suoraan demokratiaan. Turkissa vaikuttavan Kurdistanin työväenpuolueen PKK:n ja sen suosituksen rojavalaisen sisarorganisaation Demokraattisen yhtenäisyyden puolueen eli PYD:n piirissä oli hylätty pyrkimys oman kurdivaltion perustamisesta ja alettu pyrkiä sen sijaan *demokraattiseen konfederalismiin*.

Käänteeseen vaikutti PKK:n johtajan Abdullah Öcalanin vangitseminen vuonna 1999. Vankilassa hän alkoi pohtia kurdiliikkeen epäonnistumisen syitä ja luki laajasti yhteiskuntakriittistä kirjallisuutta. Hän törmäsi yhdysvaltalaisen yhteiskunta- ja ympäristöfilosofin Murray Bookchinin teksteihin ja innostui niistä¹¹³. Bookchinin ja hänen kumppaniensa esittämän *libertaarisen munisipalismen*¹¹⁴ pohjalta hän alkoi hahmottaa omaa uutta yhteiskuntafilosofiaansa¹¹⁵. Demokraattinen konfederalismi hyväksyttiin PKK:n viralliseksi ohjelmaksi vuonna 2005. Jo ennen Rojavan tapahtumia sitä harjoitettiin vuodesta 2007 lähtien lähes kaikilla Turkin puoleisen Kurdistanin alueilla ja lisäksi muualla Turkissa muutamissa kurdien kansoittamissa kaupunginosissa.¹¹⁶

Rojavassa suoraa demokratiaa toteuttavia elimiä eli neuvostoja alettiin perustaa keväällä 2011. Kesään mennessä niitä oli useimmissa suurten ja pienten kaupunkien kaupunginosissa. Kuitenkin maaseudulta ne puuttuivat. Niitä ei myöskään ollut arabien ja muiden ei-kurdilaisten etnisten ryhmien tai oikeistolaisia puolueita lähellä olevien varakkaiden ihmisten asuttamissa kaupunginosissa. Jo tällöin Syyrian valtio alkoi jossain määrin vetäytyä Rojavasta. Sitä mukaa kun valtion toiminta rappeutui, uudet

¹¹¹ Schmidinger 2014, 119

¹¹² Flach *et al.* 2015, 77-87, 118, 135, 192-193, Qoçgirî 2012; Strangers In A Tangled Wilderness 2015:n mukaana Tev-Dem perustettiin vasta vuonna 2011.

¹¹³ Erityisesti näistä kirjoista: Bookchin 1982 ja Bookchin 1987

¹¹⁴ Bookchin 1990b, Biehl 1998

¹¹⁵ Öcalan 2011

¹¹⁶ Strangers In A Tangled Wilderness 2015, 25, Flach *et al.* 2015, 134-135

demokraattiset rakenteet tulivat niiden tilalle. Vuoden kuluttua kesällä 2012 valtion toiminta oli merkittävää enää kaupunkien keskustoissa ja joissakin valtiollisissa laitoksissa.¹¹⁷

Rojavan kansannousu alkoi heinäkuussa 2012 Kobanîssa ja levisi pian muihin kaupunkeihin. Ihmiset piirittivät valtiolliset instituutiot ja sotilastukikohdat. Turvallisuusjoukot ottivat pääkadut hallintaansa. Neuvottelut sotilaskomentajien kanssa johtivat useimmiten siihen, että Syyrian joukot lähtivät kaupungeista ja jättivät vielä aseensakin jäljelle. Muutamissa kaupungeissa puhkesi pieniä aseellisia yhteenottoja. Girzirossa sotilaiden apuun tuli taisteluhelikoptereita. Lopulta ainoastaan Qamişloon jäi pieni joukko Syyrian sotilaita, jotka eivät kuitenkaan puuttuneet ympärillä tapahtuvaan vallankumoukseen. On epäselvää, miksi valtaosa hallituksen joukoista riisui aseensa suhteellisen helposti. Siihen lienee vaikuttanut kurdiliikkeen voima sekä Assadin hallituksen tarve saada siirrettyä joukkoja muualle sekä haluttomuus muodostaa uutta rintamaa. Vallankumous merkitsi ruohonjuuritason demokratian nopeaa vahvistumista ja laajenemista kaikkialla Rojavassa.¹¹⁸

Rojavan ruohonjuuridemokratia

Rojavan demokratia alkaa pienistä paikallisyhteisöistä. Ne koostuvat kaupungeissa 30-150:stä lähellä toisiaan asuvasta perheestä ja maaseudulla yhdestä kylästä. Vähintään kerran kahdessa kuukaudessa tämän *kommuuniksi* kutsutun yhteisön kaikki ihmiset teini-ikäisistä alkaen kokoontuvat päättämään heitä koskevista asioista. Kokouksessa kommuunille valitaan kaksi puheenjohtajaa ja toimikuntien vastuuhenkilöt. Puheenjohtajat ja vastuuhenkilöt muodostavat koordinoitiryhmän, joka tapaa kerran viikossa tiettyyn kellonaikaan tietyssä paikassa. Näihin kokouksiin voi jokainen kommuunin jäsen osallistua ja tehdä ehdotuksia tai kritisoida toimielinten työtä.

Suurin osa kommuunin aktiviteeteista tapahtuu toimikunnissa. Yleensä kommuunilla on oikeus-, turvallisuus-, siviiliyhteiskunta-, kansalaistoiminta-, ideologia- ja taloustoimikunta. Kommuunit muodostavat kantansa myös paikallisia yleisempiin asioihin, ja ne voivat monilla tavoin vaikuttaa oman alueensa tai koko Rojavan asioihin.¹¹⁹ Kommuuneja oli Rojavassa syksyllä 2015 noin 4000¹²⁰.

Kommuunista seuraava demokratian tason on kaupunginosa tai lähekkäin sijaitsevien kylien kokonaisuus. Yleensä 7-30 kommuunia liittyy tällä tavoin yhteen. Yhteenliittymän neuvoston yleiskokoukseen osallistuvat kaikkien jäsenkommuunien koordinoitiryhmät. Neuvosto valitsee vastaavat toimikunnat, kuin mitä on kommuunien tasolla. Puheenjohtajat ja toimikuntien edustajat muodostavat tälläkin tasolla viikoittain kokoontuvat koordinoitiryhmän.¹²¹

Seuraava on aluetaso, jonka muodostaa 7-20 kaupunginosaa tai kyläryhmää. Niiden koordinoitiryhmät muodostavat alueneuvoston. Samalla tavoin kuin alemmilla tasoilla ne valitsevat puheenjohtajat ja toimikunnat. Edellä mainittujen lisäksi aluetasolla on myös poliittinen toimikunta. Alueneuvostot taas valitsevat kantonien neuvoston. Näitä ylimmän tason neuvostoja ei kuitenkaan vielä tätä kirjoitettaessa ollut olemassa.¹²²

117 Flach *et al.* 2015, 136-137

118 Qoçgirî 2012, Baher 2014, Strangers In A Tangled Wilderness 2015, Flach *et al.* 2015, 84-90, Koivunen 2015, 140; on väitetty myös, että hallituksen joukkojen poistumiseen vaikuttivat myös kurdien ja Syyrian hallituksen käymät neuvottelut, ks. esim. Schmidinger 2014, 121.

119 Flach *et al.* 2015, 137-144, Knapp 2014, Knapp & Mohamad 2015, Strangers In A Tangled Wilderness 2015, 4, 26-27

120 Biehl & Omrani 2016

121 Flach *et al.* 2015, 141

122 Biehl *et al.* 2015

Rojava koostuu kolmesta kantonista: Efrîn, Kobanê ja Cisîrê. Ne olivat alun perin erillisiä saarekkeita, mutta kesäkuussa 2015 rojavalaisten onnistui häätää Isisin joukot Kobanên ja Cisîrên väliseltä alueelta¹²³. Jo vähän tätä aikaisemmin keväällä 2015 rojavalaiset liittoutuivat samanlaista yhteiskuntajärjestelmää tavoittelevien arabien ja muiden syyrialaisien kanssa ja muodostivat aseellisen organisaation nimeltä Syyrian demokraattiset voimat. Sen onnistui vapauttaa jihadistihallinnosta useita Rojavan lähellä sijaitsevia alueita, jotka eivät ole kurdien asuttamia. Nämä alueet yhdessä vanhojen kantonien kanssa muodostivat maaliskuussa 2016 Pohjois-Syyrian federaation, jota alussa kutsuttiin myös Rojavaksi.¹²⁴ Ylipäänsä Rojavan rajat eivät ole vielä vakiintuneet. Sota Syyriassa jatkuu tätä kirjoitettaessa.

Ylemmän tason neuvoston päätökset on hyväksyttävä alemman tason neuvostoissa, ennen kuin ne sitovat kyseisen alueen ihmisiä. Kaikilla koordinoituihin tai ylemmän tason neuvostoihin valituilla ihmisillä on imperatiivinen mandaatti eli heidän on noudatettava valitsijoidensa tahtoa. Valtakirjaansa väärinkäyttäneiden ihmisten valinta voidaan peruuttaa, ja näin on myös joskus tapahtunut.¹²⁵ Rojavassa on siis suoraa demokratiaa harjoittavien paikallisyhteisöjen konfederalaatioita eli liittokuntia – mistä nimitys demokraattinen konfederalismi¹²⁶.

Rojavan demokraattisen järjestelmän tarkoitus on pitää valta alimmalla tasolla ja estää ylivaltaa käyttävän ammattipoliitikkoluokan muodostuminen. Mutta juuri alimman tason näkemysten selvittäminen vaatii ylimpien tasojen neuvostoissa istuvalta paljon aikaa: heidän on osallistuttava myös alempien tasojen kokouksiin. Voi ajatella, että ihmisistä, jotka käyttävän suuren osan ajastaan kokouksissa istumiseen, muodostuu vähitellen juuri noita ammattipoliitikkoja, joista haluttiin eroon¹²⁷. Vielä ei tiedetä, miten Rojavassa pyritään ratkaisemaan tätä ongelmaa.

Kaksoisvalta Rojavassa

Kommuuneihin ja neuvostoihin perustuvan demokratian alkuvaiheessa se muodosti rinnakkaisvallan Syyrian valtiolliselle vallalle. Kun valtio vetäytyi kesällä 2012, oli periaatteessa mahdollista, ettei Rojavassa olisi ollut lainkaan perinteisiä hallintorakenteita. Alueen epävarman tilanteen takia rojavalaiset päättivät kuitenkin luoda itse myös kaksoisvallan toisen puoliskon. Päätökseen vaikutti se, että sodan jälkeen Rojava olisi jonkin toimivan valtion osa, samoin kuin se, että ulkopuolisten valtojen olisi vaikea ymmärtää ruohonjuuritason itsehallintoa. Lisäksi etenkin arabien ja muiden etnisten ryhmien keskuudessa oli vielä paljon ihmisiä ja joitakin puolueita, jotka eivät olleet aktiivisesti mukana neuvostojen ja toimikuntien työssä ja jotka uskoivat tavalliseen vaalijärjestelmään.¹²⁸

Niinpä pitkän neuvotteluprosessin jälkeen tammikuussa 2014 julistettiin perustetuksi koko Rojavan käsittävä demokraattinen itsehallinto. Suuri joukko eri etnisiä ryhmiä ja aatteita edustavaa puoluetta hyväksyi *Yhteiskuntasopimuksen*, jossa yleiset ihmisoikeudet ja uskonnollisten ja etnisten ryhmien sekä pakolaisten oikeudet on kirjattuna tiukemmin kuin minkään valtion perustuslaissa. Samalla perustettiin kolmen kantonin väliaikaiset

123 Karabulut & Irmak 2015

124 Ayboğa & Cimen 2016

125 Strangers In A Tangled Wilderness 2015, 27, Flach *et al.* 2015, 138

126 Konfederalaatio suomennetaan usein valtioliitoksi, mutta se tarkoittaa myös muiden suhteellisten itsenäisten yhteisöjen suhteellisen löysää liittoa. Esimerkiksi Pohjois-Amerikan irokeesit olivat kuuden etnisen ryhmän muodostama konfederalaatio.

127 Graeber 2016

128 Flach *et al.* 2015, 163-165, Baher 2014

hallitukset, joissa lähes kaikilla pienilläkin puolueilla ja 30 kansalaisjärjestöllä on edustus. Huolimatta suosiostaan PYD ei missään kantonissa saanut enemmistöä hallituspaikoista.¹²⁹

Yhteiskuntasopimuksen mukaan Rojavassa on demokraattiseen konfederalismiin kuuluvien rakenteiden lisäksi useita vaaleilla valittuja elimiä. Kaupunkeihin on jo valittu alueneuvostojen rinnalle suomalaisia kaupunginvaltuustoja vastaavia elimiä¹³⁰. Kantonien lakiasäättävien kokousten vaalit olivat tätä kirjoitettaessa vielä pitämättä.

Pohjois-Syyriassa kuten yleensäkin Lähi-idässä patriarkaaliset rakenteet ovat olleet vahvoja. Siksi Rojavan mullistuksessa tapahtunut miesten ylivallan kumoaminen on erityisen merkittävää. Naisten vapautusta ja vaikutusvaltaa järjestelmä tukee kaikilla tasoilla. Kommuuneilla, neuvostoilla, oikeusistuimilla ja ylipäänsä kaikilla elimillä on aina kaksi puheenjohtajaa, joista toisen täytyy aina olla nainen. Yleisten neuvostojen rinnalla on kaikilla tasoilla myös naistenneuvosto, joka päättää naisille tärkeistä asioista ja pyrkii aktivoimaan naiset yhteiskunnalliseen toimintaan. Naisten neuvostot valitsevat kommuunien ja eri tasojen neuvostojen naispuoliset puheenjohtajat. Lisäksi kaikkien yleisten neuvostojen ja toimikuntien jäsenistä vähintään 40 % pitää olla naisia. Naisten koulutukseen panostetaan voimakkaasti. Jokaisessa kantonissa on naistenakatemia, joka järjestää useita viikkoja kestäviä kursseja. Niissä opiskellaan naistutkimusta ja muita tieteitä, kulttuuria, kieliä, historiaa ja demokrateoriaa.¹³¹

Rojavan kommunalistinen talous

Naisten uusi asema näkyy myös taloudessa. Naistenneuvostot ja taloustoimikunnat ovat auttaneet köyhiä naisia perustamaan lukuisia osuuskuntia, jotka tuottavat muun muassa elintarvikkeita ja vaatteita. Tässä on ollut apuna se, että Syyrian valtion hylkäämät pellot ja toimitilat on voitu ottaa kommuunien, kaupunginosaneuvostojen ja alueneuvostojen haltuun. Sodassa kaatuneiden omaisten ja köyhien muodostamille osuuskunnille on annettu niihin käyttöoikeus.

Rojavalaisten itseymmärrys on, että he ovat valinneet taloudessa kolmannen tien: he eivät halua kapitalismia mutteivät myöskään Neuvostoliitossa toteutetun kaltaista sosialismia. Talouden halutaan niveltävän kommuuneihin ja neuvostoihin perustuvaan demokratiaan. Siksi talousmallia kutsutaan kommunalistiseksi tai yhteiskunnalliseksi tai ihmisten taloudeksi. Se ei ole yksityisomistusta vastaan mutta on silti antikapitalistinen, koska monopolisoituminen ja suurten omaisuuksien kasautuminen harvoille halutaan estää. Ihmisten käytössä olevaa omaisuutta ei ole ”sosialisoitu”, mutta luonnonvarojen, maan ja rakennusten omistamisen luonne on muuttunut: niihin on vain käyttöoikeus, eikä maan ja rakennusten myynti avoimilla markkinoilla ole mahdollista¹³².

Yhteisöllisesti omistettuja ja hallittuja resursseja on paljon. Afrínin kantonin talousministerin Ahmad Yousefin mukaan yhteisvaurautena käytetään noin kolmea neljäsosaa omaisuudesta ja yksityisomaisuutena yksi neljäsosa. Työläisten itsehallinto työpaikoillaan on myös tärkeä periaate. Monissa yrityksistä on työläisneuvosto, joka toimii yhteistyössä paikallisen neuvoston kanssa.

¹²⁹ Flach *et al.* 2015, 91, 167-171, Saadi 2014; Yhteiskuntasopimuksen koko teksti esimerkiksi: Kanton Rojava 2014

¹³⁰ Knapp & Mohamad 2015

¹³¹ Flach *et al.* 2015, 111-133, 139, Biehl *et al.* 2015, Strangers In A Tangled Wilderness 2015, 32-35, 55-64, Delegation Rojava 2014

¹³² Rojavan Yhteiskuntasopimuksen 39. ja 40. artiklaan mukaan maa ja maanalaiset ja maanpäälliset luonnonvarat sekä rakennuksen ovat yhteistä omaisuutta, Kanton Rojava 2014

Uuden talouden rakentamisessa auttaa se, että Syyrian valtio ei halunnut ”kehittää” Rojavaa ja siksi kapitalismi ei koskaan saanut voimakasta otetta alueesta. Rikkaita oli alunperinkin vähän, ja sodan myötä useimmat heistä pakenivat. Myös ulkomaisten yhtiöiden edustajat ovat poistuneet.¹³³

Rojava on vallankumouksesta lähtien ollut kauppasaarrossa. Ainoastaan salakuljetuksella on muualta saatu tavaraa. Saarto on vaikeuttanut kaikkea taloudellista toimintaa, mutta toisaalta se on kannustanut uudenlaisen talousjärjestelmän luomista. Ennen sotaa Rojava tuotti suuren osan Syyrian viljasta, puuvillasta ja öljystä. Epäitsenäisyyden ja riippuvuuden takaamiseksi niitä jalostavat tuotantolaitokset oli kuitenkin sijoitettu maan muihin osiin. Vallankumouksen ensimmäisenä vuonna nälänhätä oli lähellä, vaikka vehnää kasvoi joka puolella. Kun myllyjä oli saatu rakennettua, tilanne helpottui. Nyt jalostetaan myös öljyä omissa alkeellisissa jalostamoissa.¹³⁴ Öljyn ekologinen ja ilmeisesti myös poliittinen kirous kuitenkin tiedostetaan.¹³⁵

Väkivallan aisat Rojavassa

Valitettavasti Rojavan ainutlaatuinen yhteiskunta on syntynyt sodan keskellä. Kantonien ympärillä toimii aseellisia joukkoja, jotka haluavat tuhota demokraattisen autonomian. Ne ovat valmiita tappamaan väkivallatonta vastarintaa käyttävät ihmiset siinäkin tapauksessa, että rikos saisi suurta julkisuutta ympäri maailmaa. Vuonna 2014 Isisin onnistui Turkin avustuksella vallata suuri osa Kobanên kantonista, ja terroristijärjestö oli vähällä tuhota sen kokonaan. Aseelliset organisaatiot näyttelevätkin merkittävää osaa Rojavassa. Väkivallan käyttö on kuitenkin monessa mielessä demokratian vastakohta. Armeija ja poliisi ovat normaalisti erittäin epädemokraattisia, ja varsinkin sodan aikana niiden toiminta voi johtaa kehitykseen, jossa valta keskittyy harvoille¹³⁶.

Rojavan aseellisen puolustuksen organisoinnissa on kuitenkin piirteitä, jotka tekevät siitä vähemmän demokratianvastaisen. Kansanpuolustusjoukkoihin eli YPG:hen on alusta lähtien pyritty saamaan mukaan kaikki etniset ja uskonnolliset ryhmät ja myös naiset. Yleisesikunnan koordinaatioryhmässä toimii kaksi naista ja yksi mies. YPG:n rinnalla toimivat vuonna 2013 perustetut pelkästään naisista koostuvat Naistenpuolustusjoukot eli YPJ. Molemmat joukot taistelevat sissiarmeijan tapaan. Ne koostuvat pienistä, 32-36 sotilasta käsittävistä, suhteellisen itsenäisistä yksiköistä. Asemastaan riippumatta sotilaat eivät saa palkkaa. Vaikka joukko-osastoilla on johtajat, nämä eivät eristäydy muista sotilaista vaan elävät heidän kanssaan ja osallistuvat arkisiin askareihin siinä missä muutkin. Miehillä ja naisilla tarkoitettun Puolustusvoimien akatemian, Şehîd Jîndan, kouluttajista valtaosa on naisia, ja suurin osa opetuksesta käsittelee politiikkaa. Myös se, että YPG ja YPJ taistelevat aseiden suhteen ylivoimaisia joukkoja vastaan, vähentää epädemokraattisia tendenssejä: rojavalaisten menestys perustuu ensi sijassa jokaisen taistelijan voimakkaaseen motivaatioon puolustaa uusia demokraattisia ja tasa-arvoisia rakenteita.¹³⁷

133 Flach *et al.* 2015, 81, 251-273, Strangers In A Tangled Wilderness 2015, 35-38

134 Flach *et al.* 2015, 245-250, 261-265, Baher 2014

135 Flach *et al.* 2015, 281, 283. Lähi-idän sodat ja epädemokraattiset hallitukset ovat paljolti seurausta öljy-yhtiöiden yli sata vuotta jatkuneista pyrkimyksistä estää vahvojen ammattiyhdistys- ja muiden yhteiskunnallisten liikkeiden tai tulonjakopolitiikkaa harjoittavien valtioiden muodostuminen. Näin on turvattu valtavat öljyvoitot ja niiden kertyminen harvoille. Erinomainen esitys öljy-yhtiöiden ja niitä tukevien valtioiden epädemokratiaa, vallankeskitystä ja väkivaltaa edistävästä politiikasta Lähi-idässä on Mitchell 2013[2011].

136 Ks. esim. Martin 2008, 243, Biehl & Omrani 2016

137 Flach *et al.* 2015, 193-212, Strangers In A Tangled Wilderness 2015, 33, 55-64, 103, Biehl & Omrani 2016, Graeber & Ögünç 2014

Samalla tavoin kuin puolustusvoimia Rojavassa on kaksi poliisia vastaavaa turvallisuusorganisaatiota: miehistä ja naisista koostuva Asayîş ja yksinomaan naisille tarkoitettu Asayîş-Jin. Yleisen turvallisuuden ylläpitämisen lisäksi Asayîş-Jinille kuuluvat erityisesti naisia ja lapsia koskevat rikokset, perheväkivalta ja viharikokset. Asayîşsa toimivat saavat vain pienen, noin 120 euroa vastaavan kuukausikorvauksen. He tekevät työtään, koska haluavat vakaumuksensa mukaan puolustaa Rojavan demokratiaa. Turvallisuusjoukkojen naiset ja miehet valitsevat kaikilla tasoilla itse edustajansa. Kerran kuussa on suuri tapaaminen, jossa valitaan koko Asayîşin johtaja. Minkäänlaisia arvomerkkejä ei ole.¹³⁸

Molemmat Asayîş-organisaatiot ovat kiinteä osa kommuuneihin ja neuvostoihin perustuvaa demokratiaa. Ne ovat vastuussa toiminnastaan alimpien tasojen demokraattisille elimille. Oman käsityksensä mukaan ne puolustavat yhteiskuntaa eivätkä valtiota tai muita valtarakenteita. Asayîşin jäsenten on opiskeltava väkivallatonta konfliktien ratkaisua ja naistutkimusta, ennen kuin he voivat käsitellä aseita. Tavoitteena on, että kaikki rojavalaiset saisivat kuuden viikon Asayîş-koulutuksen, jolloin erillisistä turvallisuusjoukoista voitaisiin luopua.¹³⁹

Nykyisin sodan oloissa Asayîşin jäsenten koulutus jää joskus kuitenkin vajavaiseksi. Tämä selittää rojavalalaisten mukaan muutamat kidutustapaukset, vankien pahoinpitelyt ja tapot, joita yhdysvaltalainen ihmisoikeusjärjestö Human Rights Watch on raportoinut. Kaikki ihmisoikeusrikkomuksiin syyllistyneet Asayîşin jäsenet on erotettu, ja heitä on rangaistu vankilatuomioilla.¹⁴⁰

Kansainväliset ihmisoikeusjärjestöt on päästetty tutkimaan Rojavan oloja täysin vapaasti, ja niiden huomautuksiin on suhtauduttu vakavasti. Rojavan Yhteiskuntasopimus velvoittaa noudattamaan kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia. Osa näiden sopimusten artikloista ei kuitenkaan koske suoranaisesti ihmisoikeuksia vaan säättää yksityiskohtaisia normeja tuomioistuimissa noudatettaville käytännöille. Kuitenkin Rojavassa ainakin alimmilla oikeudenkäytön tasoilla on haluttu käyttää perinteisiä kurdilaisia riidanratkaisumenetelmiä yhdistettynä sovitteluun ja korjaavaan eli restoratiiviseen oikeuteen tavanomaisen, kosta muistuttavan rangaistusjärjestelmän sijasta. Tämä innovatiivinen käytäntö on johtanut Human Rights Watchin huomautukseen.¹⁴¹

Vallankumous kokemuksena

Edellä selostetut esimerkkitapaukset kertovat siitä, että joissain tilanteissa voi käynnistyä yhteiskunnan valtasuhteita ja organisaatiotapaa perusteellisesti muuttavia prosesseja. Useimpien näistä vallankumouksista voidaan sanoa epäonnistuneen siinä mielessä, että yhteiskunta on siirtynyt toisenlaiseen tilaan vain väliaikaisesti, minkä jälkeen on palattu aikaisempaan tai sellaiseen uuteen, joka ei olennaisissa suhteissa poikkea vanhasta. Tärkeää on kuitenkin, että vallankumouksessa yhteiskunta muuttuu ainakin joiksikin päiviksi aivan toisenlaiseksi. Nämä ajat ovat ne kokeville ihmisille usein ainutlaatuisia. Vanhat rajat kaatuvat ja lukemattomat asiat, jotka aiemmin olivat täysin mahdottomia ovat nyt luonnollisia.¹⁴²

Yhdessä vallankumouksen synnyttämässä toisenlaisessa maailmassa olen itse käynyt. Se tapahtui tammikuussa 1991. Viimeiset yritykset pitää Neuvostoliiton

¹³⁸ Flach *et al.* 2015, 212-215

¹³⁹ Flach *et al.* 2015, 212-215, Graeber & Ögünç 2014, Strangers In A Tangled Wilderness 2015, 33, 104

¹⁴⁰ HRW 2014

¹⁴¹ Graeber 2016, HRW 2014, Flach *et al.* 2015, 187-188, 221-227

¹⁴² Ks. esim. Solnit 2009, 171, Sitrin 2012

valtajärjestelmä pystyssä olivat menossa. Kansannousut olivat jo murtaneet vanhan vallan useimmissa Euroopan reaaliosialistisissa maissa. Olin Thomas Wallgrenin kanssa Tallinnassa, kun saimme tiedon, että Riassa OMON-turvallisuusjoukot olivat lisänneet kaupungin vaarallisuutta: OMON oli ampunut useita ihmisiä. Soitimme riikalaisille ystävillemme, ja päätimme lähteä yöjunalla Latviaan.

Riian asemalla tapasimme kaksi Inestä ja yhden Valdiksen. He eivät olleet antaneet OMONin pelottaa itseään, vaan olivat innoissaan: kaupunkilaiset olivat liikkeellä suurin joukoin puolustamassa orastavaa itsehallintoaan. Kaupunki oli nyt aivan toinen kuin edellisellä vierailullamme puolisen vuotta aikaisemmin. Puistoissa oli suuria nuotioita, joiden ääressä ihmiset lämmittelivät. Suuri katedraali oli muuttunut ensiapu- ja tukipisteeksi. Mafian käsissä ollut yökerhokin, johon aiemmin haluttiin vain rikkaita, toivotti nyt kaikki tervetulleiksi. Parlamenttitalon ympärille oli rakennettu suuria barrikadeja hiekkasäkeistä, autoista ja kaikenlaisesta romusta. Ystävämme kertoivat innoissaan, että nyt myös Latvian venäläiset olivat liikkeellä rintarinnan latviankielisten kanssa. Yksi venäläinen kuorma-auton kuljettaja oli juuri tuonut raskaan ajoneuvonsa barrikadiksi. Mummot, jotka eivät muuten jaksaneet osallistua, toivat kaikkina vuorokauden aikoina voileipiä vartiovuorossa oleville miehille ja naisille.

Vanhat itsestäänselvyydet olivat yhtäkkiä kadonneet, ja maailma oli täynnä uusia mahdollisuuksia. Thomas ja minä – tavallisesti marginaaliin työnnettyt aktivisti-kriitikot – olimmekin nyt tärkeitä ulkomaalaisvieraita. Meitä haastateltiin Latvian televisioon, ja kerroimme kaikelle kansalle väkivallattoman vastarinnan historiasta ja voimasta.

Kapina-aallot

Mutta eivätkö vallankumousten synnyttämät toisenlaiset yhteiskunnat ole parhaassakin tapauksessa vain paikallisia tai alueellisia? Ja eikö ilmastonmuutoksen ja muiden tuhotrendien torjuminen edellytä nimenomaan globaalia muutosta? Historiasta löytyy kuitenkin paljon tapauksia, joissa muutos yhdessä maassa on johtanut kansainväliseen epidemiaan: vallankumous on levinnyt maasta toiseen¹⁴³.

Esimerkiksi myöhäiskeskiajan Euroopassa oli useita moneen maahan levinneitä kapinaliikkeitä. Vuoden 1350 paikkeilla köyhät käsityöläiset kapinoivat korkeita hintoja ja veroja vastaan ympäri Eurooppaa. Vuosina 1378-82 oli kisällien ja muiden köyhien kaupunkilaisten kapina vielä kattavampi. Samoihin aikoihin talonpojat järjestivät vuokranmaksulakkoja ja kyseenalaistivat muitakin feodaalisia velvoitteita joka puolella maanosaa. Vuonna 1358 talonpojat ja kaupunkien köyhät onnistuivat Ranskassa yhdistämään voimansa, ja kapinaliike oli vähällä kaataa monarkian. Suuri vallankumous olisi voinut tapahtua 400 vuotta etuajassa. Maanosan kapinallisuuden taustalla oli pitkään koetun vääryyden lisäksi musta surma. Se tappoi vuosina 1346-53 vähintään kolmasosan Euroopan väestöstä, mikä aiheutti suuren työvoimapulan. Siksi ylempien yhteiskuntaluokkien uhkaukset eivät enää tehonneet.¹⁴⁴

1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla Euroopan valtaapitäjiä vavisutti kaksi vallankumousaaltoa. Ensimmäisen aloitti vuonna 1830 Ranskan heinäkuun vallankumous. Sen tekivät köyhät käsi- ja tehdastyöläiset, mutta se julistettiin pian porvarilliseksi vallankumoukseksi, ja rikkaat ihmiset korjasivat sen hedelmät. Vallankumouksen inspiroimana vanhojen eliittien vastaisia muutosliikkeitä nousi Englannissa, Saksassa, Belgiassa, Portugalissa ja Espanjassa. Vallankumouksen väreily ulottui Suomeen asti,

143 Yleisellä tasolla vallankumousaalloista esimerkiksi Motade 2011, Cox & Nilsen 2014, Cox 2015

144 Wiklund 2010, 106-107, Federici 2014[2004], 44, Bookchin 1996, 28-33

jossa vapaaehtoinen yhdistystoiminta alkoi kukoistaa.¹⁴⁵

Toinen aalto alkoi Ranskan helmikuun vallankumouksesta vuonna 1848. Nyt työväenluokka esiintyi entistä selvemmin erillisenä voimana ja *sosiaalisen vallankumouksen* vaatimus kuului voimakkaana. Työväestö saatiin kuitenkin kesällä väkivalloin nujerrettua, ja vallankumouksen tuloksena Ranska siirtyi varakkaan väen dominoimaan ”tasavaltaan”. Myös nyt laineet levisivät kaikkialle Eurooppaan. Varsinaisia vallankumouksia tapahtui Ranskan lisäksi Unkarissa, Italiassa, Itävallassa, Saksassa ja Valakian ruhtinaskunnassa, nykyisen Romanian eteläosassa.¹⁴⁶

1900-luvun ensimmäisen aallon aloitti Venäjän vuoden 1905 vallankumous, joka tuntui voimakkaana Suomen suurruhtinaskunnassakin. Samana vuonna tapahtui vallankumous Persiassa ja Argentiinassa ja seuraavina vuosina muun muassa Turkissa, Portugalissa ja Meksikossa. Myös vuoden Venäjän vuoden 1917 tapahtumia seurasi vallankumousaalto – tosin pienempi kuin 12 vuotta aikaisemmin.¹⁴⁷

Vuosi 1968 muistetaan Pariisin opiskelijakapinasta, mutta tuo vuosi merkitsi paljon enemmän. Ensinnäkin Ranskassa eivät olleet liikkeellä vain opiskelijat vaan myös yhdeksän miljoonaa tehdas- ja muuta työläistä, jotka osallistuivat toukokuussa järjestettyyn yleislakkoon, miehittivät useita tuhansia tehtaita ja alkoivat suunnitella työpaikkaneuvostoihin perustuvaa yhteiskunnan uudelleen organisointia. Toiseksi tuon vuoden tienoilla oli merkittävää liikehdintää ympäri maailmaa muun muassa USA:ssa, Meksikossa, Ecuadorissa, Brasiliassa, Uruguayssa, Argentiinassa, Saksassa, Espanjassa, Puolassa, Tshekkoslovakiassa, Jugoslaviassa, Japanissa ja Kiinassa.¹⁴⁸

Uusin aalto on vuoden vaihteessa 2010-11 Tunisiassa alkanut liikehdintä, johon kuuluu Rojavan vallankumous. Euroopassa vallankumousaalto näkyi muun muassa Espanjan Indignados- ja Kreikan Suoraa demokratiaa nyt -liikkeinä, jotka vastustivat EU-eliitin ja Kansainvälisen valuuttarahaston ajamaa harvojen tolkutonta rikastumista ja muiden köyhtymistä merkitsevää talouspolitiikkaa. Pohjois-Amerikassa aalto näkyi Occupy-liikkeenä, joka valtasi yli 600 kaupungin keskustassa puiston tai aukion. Aalto ei pysähtynyt Atlantin taakse vaan heijastui takaisin Vanhalle mantereelle: Occupy-tyylisiä aukioiden valtauksia järjestettiin myös Suomessa ja ympäri Eurooppaa.¹⁴⁹

3.3 Nopeiden muutosten teoriat

Yhteiskunnat voivat siis siirtyä nopeasti radikaalisti toisenlaiseen tilaan. Miten tällainen muutos voidaan ymmärtää? Onko edellisessä luvussa esitetystä toimintamuodonvaihdosteoriasta mahdollisesti apua? Sitähän sovellettiin eliöyhteisöjen nopeisiin muutoksiin, mutta eikö ihmisyyhteiskunta ole tavattoman paljon monimutkaisempi? Eikö se, mitä ihmiset ajattelevat ja tietoisesti haluavat, ole olennaista? Voidaanko joukkokäyttäytymisen tasolla sivuuttaa yksityisten ihmisten tietoisuus ja pyrkimykset?

Ekosysteemien nopeita muutoksia selittävä malli soveltuu joidenkin tutkijoiden

145 Bookchin 1998, 52-72, Wiklund 2010, 169, Alapuro & Stenius 1987, 27

146 Bookchin 1998, 74-167, Wiklund 2010, 170-172, Santonen 1988, 45, 58-61, Wikipedia contributors 2016

147 Motade 2011, Cox 2015; Suomen tapahtumista vuonna 1905 ks. esim. Alapuro & Stenius 1987, 40

148 Tarvainen 1993, 65-101, 130-135, Plant 1990, Solnit 2009, 171, Baumeister & Negator 2005, 30-33; 1960-luvun lopun aalto tuoreeltaan siinä mukana olleiden aikalaisten silmin: Cohn-Bendit & Cohn-Bendit 1969, Ali 1969

149 Tammilehto 2012, 164-165, Cox & Nilsen 2014, 169-171, Cox 2015; Cox haluaa liittää tähän aaltoon myös 2000-luvun alun liikehdinnän; Espanjan liikkeestä ks. esim. Gelderloos 2011 ja Kreikan ks. esim. Filopoulou 2012; Occupy-liikkeestä ks. esim. Graeber 2013

mukaan myös yhteiskunnallisen muutoksen ymmärtämiseen.¹⁵⁰ Voidaan ajatella, että samalla tavoin kuin esimerkiksi järven eliöyhteisössä yhteiskunnassa on takaisinkytkentöjä eli palautemekanismeja, jotka joko pitävät yhteiskunnan toiminnan suurin piirtein ennallaan tai sitten siirtävät sen radikaalisti toisenlaiseen toimintamuotoon. Negatiiviset takaisinkytkennät kompensoivat erilaisten sisäisten tai ulkoisten häiriöiden tai muutospaineiden vaikutuksen. Jossain poikkeavassa tilanteessa positiiviset takaisinkytkennät saavat aikaan itseään vahvistavan kierteen, joka siirtää yhteiskunnan uuteen tila-avaruuteen. Mutta onko tämä systeemiteoreettinen kieli tarpeen muutosten ymmärtämiseksi?

Ovatko ihmiset sinne tänne poukkoilevia atomeja?

Toimintamuodonvaihdosteoriaa soveltamalla tutkijat ikään kuin rinnastavat ihmisyhteiskunnan eliöyhteisöihin. Mikä kuitenkin vielä merkillisempää, monet tutkijat soveltavat tätä vielä paljon yksinkertaisempia teorioita yhteiskunnan nopeisiin muutoksiin. Mallina voivat olla aineen olomuodon muutokset. Esimerkiksi veden jäätymiseen tai höyrystymiseen tarvittavan lämpötilan muutoksen korvaa jokin yhteiskunnallinen muuttuja, esimerkiksi väestön homogeenisuus. Ihmisten mukautumisasteella toistensa näkemyksiin ja käytökseen on selitetty muutoksia pörssiromahduksista vallankumouksiin.¹⁵¹

Nämä ja monet vastaavat yhteiskunnan toimintaa kuvaavat mallit perustuvat suoraan tilastolliseen fysiikkaan, joka on lämpöön liittyvien ilmiöiden hallitsemiseen kehitetty matemaattinen teoria. Mallit yksinkertaistavat yhteiskuntaa äärimilleen. Matemaattiset kaavat kätkevät helposti esimerkiksi oletuksia epätasa-arvoisuuden ja hierarkioiden syntyminen väistämättömyydestä ja luonnollisuudesta.

Fysiikasta peräisin olevien ideoiden pohjalta on kuitenkin kehitetty myös huomattavasti monimutkaisempia malleja yhteiskunnallisten muutosten ymmärtämiseksi. Niihin kuuluu edellisessä luvussa käsitelty toimintamuodon nopeita vaihdoksia koskeva teoria. Se taas on osa kompleksisuusteoriaa, jota on eri muodoissa sovellettu myös yhteiskunnallisten järjestelmien ymmärtämiseen. Tämä monenlaisissa tutkijapiireissä suosittu teoria kertoo, että monimutkaisissa mutta yhteiskuntaa paljon yksinkertaisimmista järjestelmissä, jotka koostuvat ihmistä ratkaisevasti yksinkertaisimmista olioista, voi tapahtua itseorganisoitumista ilman keskusohjausta. Tällaisiin järjestelmiin voi ilmaantua uusia ominaisuuksia tai olemassa olon tasoja, mitä kutsutaan emergenssiksi. Järjestelmät voivat siirtyä nopeasti yhdestä olomuodosta toiseen, hyvin erilaiseen olomuotoon. Järjestelmissä ilmenee *itsejärjestäytynyt kriittisyys* (self-organized criticality), mikä tarkoittaa sitä, että ne eivät kehity tasaisesti, vaan pienten ja suurten hyppäysten tai purkausten avulla.¹⁵²

Kompleksisuusteoria voi auttaa myös vallankumousten ymmärtämisessä. Se voi myös myötävaikuttaa siihen, että päästään eroon monien poliitikkojen ja talousihmisten soveltamista yksinkertaisista ajatusmalleista. Niissä yksilöiden tai yhteiskunnan jonkin sektorin lyhyenaikavälin toiminnan perusteella uskotaan muutaman muuttujan välillä olevan suoraviivainen yhteys.

Kompleksisuusteorian soveltaminen yhteiskuntaan voi helposti johtaa myös harhaan. Yhteiskunnan kanssa tietyissä suhteissa samankaltaisen järjestelmän toiminnasta ei voida vetää suoria johtopäätöksiä liittyen yhteiskunnan toimintaan. Esimerkiksi kun mallissa väestönkasvu ja kaupungistuminen johtaa suuriin muutoksiin,

150 Ks. esim. Westley *et al.* 2011, Scheffer 2009, Wikipedia contributors 2014

151 Ks. Levy 2005

152 Ks. esim. Ernst 2009, Ball 2003, Scheffer 2009, 59-60

tehdään helposti johtopäätös, että myös todellisessa maailmassa väestönkasvu ja kaupungistuminen selittävät muutoksia. Kuitenkin taustalla voi olla tarkastelun ulkopuolelle jätetty prosessi, joka vaikuttaa sekä väestönkasvuun että suuriin muutoksiin.¹⁵³

Joka tapauksessa se, että ihmistä ratkaisevasti yksinkertaisimmista olioista koostuvat ja rakenteeltaan yhteiskuntaa selvästi yksinkertaisemmat mallit toimivat monissa tapauksissa samalla tavoin kuin yhteiskunta, on mielenkiintoista. Tästä esimerkkinä on ilmastonmuutoksen eteneminen. Mallit, joissa ihmisten tietoista toimintaa katastrofin estämiseksi on otettu huomioon vain vähäisessä määrin tai ei ollenkaan, kuvaavat hyvin ilmastonmuutoksen etenemistä, vaikka kasvihuonekaasupäästöjen vakavat seuraukset on tiedetty jo kauan ja kansainvälisiä ilmastokonferensseja on järjestetty vuodesta 1979 lähtien¹⁵⁴.

Mallin ja todellisuuden suhdetta voi selvittää toteutumatestauksella (hindcasting), jossa jostain menneisyyden hetkestä lähtien tehdään ”ennuste” ja katsotaan vastaako se toteutunutta kehitystä. Tällä menetelmällä on testattu äärimmäisen yksinkertaista mallia, jossa koko ihmiskunnan ilmastonmuutuskäyttäytymistä vastaa vain muutamista komponenteista koostuva fossiilista energiaa polttava ja sen avulla muita materiaaleja kuluttava ”lämpökone”. Hämmästyttävää on, että tällä mallilla pystyttiin ajanjakson 1950-1960 tietoja käyttäen ennustamaan suurella tarkkuudella periodina 2000-2010 toteutunut taloudellinen kasvu ja hiilidioksidipäästöt¹⁵⁵. Tällaiset mallit ja niihin liittyvä ajattelu eivät voi nähdä tulevaisuudessa muuta suurta muutosta kuin sivilisaation romahduksen¹⁵⁶.

Typerät hierarkiat ja markkinat

Yksinkertaisten mallien toimivuus kertonee yhteiskunnan lukkiutumisen tietyille polulle, jolloin ihmisten tiedot, arvot ja harkinta eivät juuri vaikuta suuriin linjoihin. Yhteiskunta toimii globaalilla ja usein myös alueellisella tasolla kuin kone.

Ihmiset ovat useimmiten liittyneet toisiinsa mekaanisilla tavoilla: rahavälitteisesti tai hierarkkisen organisaation alistussuhteilla. Me hankimme toimeentulomme ja huvimme rahalla ja myymme työvoimamme, ajattelukykyämme, tietomme ja taitomme erilaisille organisaatioille, joista useimmat ovat hierarkkisia byrokratioita. Byrokratioissa ihmisen on noudatettava yleisiä sääntöjä ja ylhäältä tulevia määräyksiä sekä edistettävä organisaation ennalta asetettua päämäärää muista tavoitteista välittämättä. Omat arvot, herkkyydet ja harkinta on pantava sivuun. Älykkyyttä käytetään vain hyvin kapealla alueella, ja suurin osa ihmisen kyvyistä suljetaan pois. Kaikkea asiaankuuluvaa informaatiota ei saa eikä usein voikaan käyttää – ei varsinkaan paikallista tietoa.

Tämä kaikki johtaa yleisesti siihen, että byrokriat ovat konkreettisissa tilanteissa paljon tyhempää kuin niissä työskentelevät ihmiset: ne eivät ota huomioon tilanteen moniulotteisuutta, oppivat uusia asioita erittäin hitaasti jos ollenkaan ja niiden äly toimii hyvin jähmeästi¹⁵⁷. Esimerkiksi moniin ympäristökysymyksiin yksityiset ihmiset ja heidän

153 Ks. esim. Ernst 2009, 157-160; Ball 2003:n mukaan tällaisia malleja ei useimmissa tapauksissa pidä ottaa kovin vakavasti ja ne ovat usein eräänlaisia tutkijoiden leluja; Grinin & Korotayev 2009 hahmottaa maailmanhistoriaa koskevan teorian, joka pohjautuu kompleksiseen malliin, jossa kaupungistuminen on keskeinen suuria muutoksia selittävä tekijä; Naumis *et al.* 2006 taas esittää mallin, jossa siirtyminen tasa-arvoisesta hierarkkiseen yhteiskuntaan liittyy väestönkasvuun ja luonnonvaroiltaan rikkaiden paikkojen jakautumiseen.

154 Ks. esim. Baer 2012, 118

155 Garrett 2014, Garrett 2015

156 Garrett 2014; sivilisaationromahdusajattelua yleisemmällä tasolla: Ferguson 2010, Tainter 1988, Jonstad 2016

157 Graeber 2015, hierarkioita koneina on käsitellyt mm. Lewis Mumford Mumford 1967, Kvaløy 2004[1979],

muodostamansa pienryhmät reagoivat nopeasti muuttaen käyttäytymistään sikäli kun voivat. Vaikutus on kuitenkin vähäinen, koska mekaanisesti kytketyt organisaatiot jatkavat entiseen tapansa kuin aivottomat, yhden ainoa päämäärän saavuttamiseen rakennetut robotit.

Joku voisi nyt väittää, että byrokraattinen yhteiskunta voi olla viisas, koska sen huipulla olevat ihmiset, ”koneenkäyttäjät”, voivat olla viisaita¹⁵⁸. Ehkä he osaavat ohjata yhteiskuntakonetta järkevästi? Tämä ajatus kaatuu kuitenkin kahdesta syystä. Ensinnäkin huipulla olevat ihmiset eivät mitenkään kykene omaksumaan ja käsittelemään eri alueilta ja aloilta tulvivaa valtavaa informaatiomäärää, jota yhteiskunnan viisas keskitetty ohjaaminen vaatisi. Toiseksi byrokraattinen alustusjärjestelmä synnyttää väistämättä monenlaista vastarintaa. Siksi huipun asema on jatkuvasti uhattuna, ja ”kone” uhkaa mennä rikki jostain kohtaa tai hajota kokonaan. Näin ollen huipun keskeiseksi tehtäväksi muodostuu koneen huolto, korjaus ja ylläpito, ja viisas ohjaaminen jää toissijaiseksi.

Samalla tavoin rahavälitteisyyteen perustuvassa järjestelmässä suhdeverkko ihmisten välillä on erittäin huono: yhteydet ihmisten välillä ovat heikot, ja vaikka relevanttia tietoa olisi saatavilla, se ei yleensä voi vaikuttaa päätöksentekoon. Tavaroiden tuotantoprosessin aiheuttamat hirvittävät inhimilliset kärsimykset ja ympäristötuho tulevat näkymättömiksi ja välinpitämättömyys niistä normalisoituu, kun olemme yhteydessä jokapäiväisen elämämme tuottajiin vain monimutkaisen ja pitkän osto- ja myyntiketjun välityksellä. Useimmiten hinnan lisäksi tavarasta kertoo vain tarkoituksellisesti harhaanjohtava, mielikuvia tiedon sijasta viljelevä mainonta. Jos tuo todellisuuden peittävä kaihdin aukeaisi ja tuotteen mukana pursuaisi esiin verta, hikeä, kyyneliä, myrkkynyä, sairauksia, epämuodostumia ja ruumiita, useimmat ihmiset jättäisivät useimmat tavarat hankkimatta, elleivät ne olisi välttämättömiä hengissä pysymisen kannalta.

Tuotantojärjestelmämme aiheuttamaa tuhoa me emme halua itsellemme emmekä muille. Eikä järjestelmää ole varsinaisesti luotu tuhoamaan meitä ja maapalloa. Omien päämäärien vastaista toimintaa jos mitä voi kutsua tyhmyydeksi. Siten rahasuhtejärjestelmään eli ”markkinoihin” perustuva organisoituminen on samalla tavalla kuin byrokraatia ratkaisevasti tyhmempi kuin sen osasina toimivat yksityiset ihmiset.

Viisas yhteiskunta?

Voisiko siirtyminen toisenlaiseen ihmisten väliseen suhdeverkkoon tehdä organisaatiosta tai kokonaisesta yhteiskunnasta vähintään yhtä viisaan kuin sen muodostamat ihmiset? Ehkä tämä on mahdollista. Se on ainakin mahdollista pienissä ihmisryhmissä ja erilaisissa verkostoissa. ”Viisaiden päiden yhteen panemisesta” on runsaasti hyviä kokemuksia. Tämän ”koontiviisauden” viljely suuremmassa ihmisryhmässä ja koko yhteiskunnan tasolla lienee mahdollista, kun yhteiskunta organisoidaan suoraa demokratiaa harjoittavien kaikille avoimien kokousten ja niistä riippuvien ylemmän tason neuvostojen pohjalle. Kaikkien ihmisten tiedot, herkkyydet ja näkemykset saavat vaikuttaa päätöksiin. Rojavassa ja monien muiden vallankumousten jälkeisissä tilanteissa on toteutettu tällaista ruohonjuuridemokratiaa. On ainakin hetkeksi irrottauduttu koneen logiikasta, ja yhteiskunnallinen viisaus on saattanut kukoistaa.

Karl Marx lienee uskonut viisaan yhteiskunnan mahdollisuuteen, kun kirjoitti ”Tämän

Kvaløy 1990a.

158 Tämä mahdollisuus on epätodennäköinen, siksi että kilpailu huippupaikoista ja muut byrokratiassa vaikuttavat mekanismit johtavat siihen, että huippu pyrkii uusimaan itsensä. Näin huipulta tuleva ohjaus pysyy samana ja typeryys jatkuu jo tästä syystä: ks. esim. Tammilehto 1998, 154-156

[porvarillisen] yhteiskuntamuodon mukana päättyy siten ihmisyhteiskuntien esihistoria.”¹⁵⁹ Hänen aikalaisensa ja kiistakumppaninsa ensimmäisessä työväen internationaalissa Mihail Bakunin ajatteli kuitenkin, että viisasta yhteiskuntaa ei synny, jos valtiolliset byrokraatit säilytetään. Hän arvosteli Marxin ajatusta vallankumouksen jälkeisestä valtiosta eli proletariaatin diktatuurista kirjassaan *Gosudarstvennost i anarhija* (Valtiollisuus ja anarkia): ”He [marxilaiset] väittävät, että vain diktatuuri, tietenkin heidän diktatuurinsa, voi luoda kansan tahdon. Me vastaamme, että millään diktatuurilla ei voi olla muuta tavoitetta kuin ikuistaa itsensä. Se kykenee luomaan ja kasvattamaan kansassa vain orjuutta. Vapautta voi luoda vain vapaudella, toisin sanoen koko kansan kapinalla ja työtätekevien joukkojen vapaalla, alhaalta käsin tapahtuvalla organisoitumisella”¹⁶⁰.

Dialektinen ajattelu

Mutta miten sitten yhteiskunnan nopeita muutoksia voi ymmärtää sivuuttamatta sosiaalisen todellisuuden moninaista rikkautta? Avain ymmärtämiseen saattaa olla tässä ja nyt, muutosta edeltävässä tilanteessa. ”Nykyisyys on raskaana tulevaisuudesta”, kirjoittivat Leibniz ja Voltaire jo 1700-luvulla¹⁶¹. Tähän ajatukseen pohjautunee se dialektiikka, jota Hegel, Marx ja monet muut ovat kehittäneet. Hegelistä lähtien dialektiikka ei ole tarkoittanut vain käsitteellisen tutkimisen menetelmää, vaan myös teoriaa siitä, miten maailma tai sen osa siirtyy vastakkaisten asioiden konfliktin kautta nämä ylittävään, uuteen tilaan¹⁶². Olemassa olevan lisäksi maailmassa nähdään muutosmahdollisuudet, potentiaalit. Dialektiikka korostaa vähittäin tapahtuvien määrällisten muutosten rinnalla esiintyviä laadullisia harppauksia¹⁶³. Marx kirjoittaa: ”Järjellisessä muodossaan on se [dialektiikka] porvaristolle ja sen doktrinäärisille ajattelijoille kiusa ja kauhistus, koska siinä olevaisen myönteiseen ymmärtämiseen sisältyy myös olevaisen kieltäminen, välttämättömän häviön ymmärtäminen, koska se tarkastelee jokaista syntyynyttä muotoa kehityksen kulussa, siis myös sen katoavalta puolelta...”¹⁶⁴

Hegelin ja Marxin ajattelun pohjalta dialektiikkaa on kehittänyt muun muassa edellä mainittu, kurdien muutosliikkeeseen paljon vaikuttanut Murray Bookchin. Hän kutsuu filosofista ajatteluaan dialektiseksi naturalismiksi. Bookchin korostaa, että todellisuus ei ole vain se, mitä kulloinkin koemme, vaan myös meihin ja maailmaan sisältyvät toteutumattomat mahdollisuudet. Järjen velvollisuus on tutkia myös näitä potentiaaleja ja

159 Marx 1970[1859], 18

160 Bakunin 2009[1873]; myös seuraava Bakunin-sitaatti kuvaa hänen Marxia pidemmälle menevää näkemystään viisaasta yhteiskunnasta: ”Mutta Marxin kansan valtiossa ei tule olemaan – niin meille kerrotaan – mitään etuoikeutettua luokkaa... mutta siellä tulee olemaan hallitus – pankaa merkille – joka on äärimmäisen monimutkainen, joka ei tyydy hallitsemaan kansan joukkoja vain poliittisesti... vaan hallitsee niitä myös taloudellisesti keskittäen omiin käsiinsä tuotannon ja vaurauden oikeudenmukaisen jaon... Kaikki tämä vaatii valtavasti tietoa... Se tulee olemaan tieteellisen älymystön hallinto, joka on kaikista aristokraattisin, despoottisin, pöyhkein ja ylimielisin. Tulee syntymään uusi luokka sekä todellisten ja tekaistujen tiedemiesten ja oppineiden hierarkia. Maailma jakautuu tiedon nimissä hallitsevien vähemmistöön ja valtavaan tietämättömään enemmistöön. Ja voi silloin tietämättömien joukkoja!” (Bakunin 1950[1872])

161 Yleensä tämä lentävä lause on liitetty Voltaireen, mutta Leibniz kirjoitti lauseen ilmeisesti vuosia Voltairea aikaisemmin: Leibniz 2002[1714], teesi 22

162 Usein esitetään, että dialektiikassa muutos nähdään etenevän teesistä antiteesin kautta synteisiin. Hegel ei käyttänyt kuitenkaan näitä termejä eikä moni muukaan tämän ajattelutavan edustaja, ks. esim. Jauhiainen 2007. Marx tunnustaa velkansa Hegelille, mutta ei hyväksynyt tämän idealistista filosofiaa: ”Dialektiikka vain seisoo hänen [Hegelin] teoksissa pääläellään. Se on pyöräytettävä jaloilleen, että voisi sen mystillisen ulkokuoren alta löytää järjellisen ytimen.” (Marx 1974[1867], 26) Uudempaa dialektista yhteiskuntafilosofiaa esim. Bhaskar 1993.

163 Ks. esim. Hegel 2011[1812], 325

164 Marx 1974[1867], 26

saada näin selville myös, mitä pitäisi olla. Bookchinille maailma on kuitenkin avoin eikä kehitys pääty johonkin Hegelin esittämään jumalan kaltaiseen Absoluuttiin.¹⁶⁵

Dialektiikka voi vaikuttaa menneen talven lumelta. Ilmeisesti sen taustalla on kuitenkin samanlaisia oivalluksia yhteiskuntien ja muiden järjestelmien muutosten luonteesta kuin modernissa kompleksisuusteoriassa. Yksi niistä on käsitys, että järjestelmien sisäiset voimat johtavat myös suuriin hyppäyksenomaisiin muutoksiin, joissa voi syntyä laadullisesti uudenlaisia olemassaolon muotoja¹⁶⁶.

Nykyisyyden kantamiin ja sen kanssa ristiriidassa oleviin tulevaisuuden siemeniin perustui myös edellisessä luvussa käsitelty toimintamuodonvaihdosteoria. Ekosysteemissä vaikuttavat positiiviset, vallitsevaa tilaa horjuttavat takaisinkytkennät voivat jossain tilanteessa voimistua niin, että ekosysteemi siirtyy nopeasti toiseen tilaan. Jos oletetaan yhteiskunnan nopeissa muutoksissa tapahtuvan jotain samaa¹⁶⁷, mitä nämä positiiviset takaisinkytkennät voisivat olla? Ilmeisesti ne ovat ihmisten toimintaa, joka on jollain tavalla ristiriidassa nyky-yhteiskuntaa kantavien instituutioiden ja voimien kanssa. Tätä laajaa joukkoa yhteiskunnallisia prosesseja tarkastelemme seuraavassa luvussa.

165 Bookchin 1990a

166 Ernst 2009, 144-147

167 Näin olettaa esimerkiksi Scheffer 2009, 240-258 ja Westley *et al.* 2011

4. Varjoyhteiskunta

Yhteiskunnan kykyä suuriin ja nopeisiin muutoksiin ei voi ymmärtää, ellei tiedä ja pidä mielessä sosiaalisen todellisuutemme koko kirjoa. Ahkerinkin uutisten ja poliittisen kirjallisuuden kuluttaja voi mielipidettään muodostaessa jättää huomiotta olennaisen osan maailmaa ja itseämme koskevista tosiseikoista. Monesti nämä seikat kyllä tunnetaan, mutta ne on opittu sivuuttamaan. Media ja muu valtakulttuuri kohdistavat kirkkaan valokiilansa tiettyihin todellisuutemme osiin, jolloin moni muu aspekti jää varjoon. Toisaalta valokiila heittelee sinne tänne ja vaikeuttaa kokonaisuuden hahmottamista. Näin ollen on vaikea nähdä sen yhteiskunnan luonnetta, jossa elämme¹⁶⁸.

Median vaikutusta täydentävä vallitsevat puhutavat ja moniin sanoihin siirretyt voimakkaat, myönteiset tai kielteiset arvolutaukset. Ne saavat meidät jatkamaan median työtä arkipäivän kanssakäymisessämme ja vahvistamaan harhaanjohtavaa kuvaa yhteiskunnastamme¹⁶⁹. Samaa "vääriä valotukseen" syyllistyvät myös taloustiede ja jotkut muut tieteen haarat, mutta siinä myötävaikuttaa myös koko tieteen kentän pitkälle mennyt pirstoutuminen¹⁷⁰.

Harha ei kuitenkaan koske vain ulkopuolista maailmaa vaan myös meitä itseämme. Media on kuin vääristävä peili, jossa näemme irvikuvan itsestämme¹⁷¹. Näyttää, että lähes jokainen meistä on itsekäs ja ahne, muista piittaamaton olento, jonka suurin onni on kahmia itselle mahdollisimman suuri kasa rikkauksia. Tätä kuvaa ihmisestä *possessiivisena individualistina* ovat meille tuottaneet Thomas Hobbesista lähtien muun muassa eurooppalaiset filosofit, jotka ovat pyrkineet oikeuttamaan pienen vähemmistön vallankäyttöä¹⁷². Pitkään myös huomattava osa kaunokirjallisuudesta on heijastanut meille tätä samaa ihmiskuvaa¹⁷³. Hollywood-elokuviissa possessiivisen individualismin tuotanto on erityisen tehokasta. Siinäkin tapauksessa, että elokuva kertoo yhteiskunnallisista ongelmista ja niiden ratkaisijasankarista, epäitsekäs sankari esitetään poikkeusyksilönä ja hänen käytöksensä epätyypillisenä, jolloin yleinen itsekkyys korostuu¹⁷⁴. Katastrofejakin käsittelevissä filmeissä pelastus koituu yhden ihmisen toimesta, mikä on kovasti ristiriidassa sen kanssa, mitä katastrofeista tiedämme¹⁷⁵.

4.1 Varjotalous

Kaikkihan tietävät, mitä talous on: sehän on sitä, mistä median talousuutisissa puhutaan. Varjossa siitä näyttää olevan vain veronkierto ja muu rikollinen talous. Mutta entä jos taloutta onkin myös se, mistä koteja ja luontoa käsittelevillä sivuilla ja ohjelmissa, naisten- ja ympäristölehdissä sekä köyhien ihmisten arjesta kertovissa raporteissa puhutaan? Niissähän käsitellään asioita, jotka ovat tärkeitä jokapäiväisen selviytymisen ja hyvän elämän kannalta.

Mutta mitä talous oikeastaan on? Se määritellään yleisesti jotenkin tähän tapaan:

168 Ks. esim. Saadi 2015

169 Tästä "ideologisten diskurssien" vaikutuksesta tarkemmin kirjani *Maailman tilan kootut selitykset* (Tammilehto 1998) luvussa "Puheen harhat ja ajatuksen aukot".

170 Eniten tähän on syyllistynyt uusklassinen taloustiede. Sen kritiikkiä esimerkiksi: Keen 2001, Mirowski 1988, Rist 2011

171 Tätä kielikuvaa käyttää myös Naomi Klein, Klein 2014, 62.

172 Ks. Hobbes 1999[1651], possessiivisen individualismin yhteiskuntafilosofisen tuottamisen historiasta: Macpherson 1979[1962]

173 Mihail Bakuninin havainnoja tästä 1800-luvulla: Bakunin 1980[1869-73], 68-71

174 Ks. esim. Graeber 2015, 207-227

175 Solnit 2009, 124-125

”talous on sitä, miten tuotamme tavaroita ja palveluja, jaamme tuotannosta syntyneet tulot ja kulutamme tuotannon tulokset sekä kaikki tähän toimintaan liittyvät ilmiöt”¹⁷⁶ Kyseessä on siis valtava alue. Koska tuotantoa ja jakamista esiintyy paljon muuallakin kuin pankkien, yhtiöiden ja valtioiden piirissä, talous on paljon enemmän kuin se, mistä taloussivuilla kerrotaan¹⁷⁷.

Näkymätön tuotanto- ja jakelu

Talouteen kuuluu runsaasti toimintaa, jota ei oteta huomioon bruttokansantuotetta eli BKT:tä laskettaessa, vaikka tätä lukua pidetään yleisesti talouden suuruuden mittana¹⁷⁸. Esimerkiksi kotitalouksissa tapahtuva ruoan valmistus, siivous, lastenhoito ynnä muu palvelujen tuotanto ei sisälly BKT:hen. Kuitenkin jopa Länsi-Euroopan pienten ydinperheiden oma tuotanto muodostaa työtunneissa mitattuna suunnilleen yhtä suuren tai joissain maissa jopa suuremman osan taloudesta kuin virallinen BKT-talous¹⁷⁹. Köyhissä maissa tämä *epävirallinen talous* on vielä paljon laajempaa, koska toisaalta rahaa on niukalti mihinkään ja toisaalta köyhien käyttämät markkinat ovat usein myös epävirallisia. Tämä pätee myös Kreikassa ja muissa vasta köyhdytetyissä maissa.

Tosin se osa köyhien maiden epävirallisesta taloudesta, jossa tuotetaan tavaroita eikä palveluja, sisältyy kansantulolaskelmiin karkeasti arvioituina lukuina. Silti se on sivussa viralliselta talouskatseelta, ja voidaan helposti ”unohtaa” ja tuhota. Näin käy usein suuria vesivoimaloita ja muita megaprojekteja toteutettaessa¹⁸⁰. Niiden ”käyttöön ottamat”, hukuttamat tai tuhoamat maa-alueet eivät suinkaan ole olleet ihmisten toiminnan ulkopuolella. Lukemattomien köyhien ihmisten toimeentulo on perustunut niiden pienimuotoiseen käyttöön. Projektit merkitsevät menetettyjä peltoja, laitumia, kalavesiä ja metsiä, joista on puita kaatamatta saanut lukemattomia keräilytuotteita ja pientuotannon raaka-aineita.

Epävirallisen talouden piirissä palvelujen ja tavaroiden jakelu tapahtuu usein ilman rahavastikkeita. Useimmiten lapsiperheissä ja välillä muuallakin periaatteena on *jokainen kykynsä mukaan, jokaiselle tarpeittensa mukaan!*. On tavallista ajatella, että tämä jakoperiaate kuuluu vain joidenkin ihmisten kaukaisessa tulevaisuudessa tavoittelemaan kommunismiin¹⁸¹. Tarkemmin ajatellen se on tietyissä tilanteissa arkipäivää jo nyt. Paitsi perheissä periaatteen noudattaminen on tavallista myös ventovieraiden välillä silloin, kun pyydetty palvelu on kyllin suuri tai pieni. Hukkuvan nähdessään ihminen joko seisoo tumput suorina tai rientää auttamaan palkkiota kyselemättä. Samoin tietä kyselevää autetaan odottamatta mitään korvausta¹⁸².

Toinenkin rahaton jakelutapa on yleinen: lahjatalous. Se on ollut vallitseva periaate ydinperhettä suuremmissa yhteisöissä ja on edelleen tavallinen. Toisin kuin kommunismissa lahjan antaja odottaa saavansa joskus vastalahjan, jonka ei kuitenkaan

176 Chang 2015, 37; samantapaisia määritelmiä esimerkiksi: Wikipedia-projektin osanottajat 2016, Heilbroner 1988, 14

177 Virallista, ”kapitalismikeskeistä” näkökulmaa laajemmasta taloudesta on olemassa laaja kirjallisuus, ks. esim. Gibson-Graham 2006, Amin 2009, Jakonen & Silvasti 2015, Romaña 1989, Illich 1981

178 Bruttokansantuotteen harhaanjohtavuudesta ks. esim. Stiglitz *et al.* 2009, Waring 1989, Tammilehto 2012, 97

179 Stiglitz *et al.* 2009, 127, Knobloch 2013, Pietilä 2000; kyse on siis kotitalouden jäsenten omasta tuotannosta, josta ei makseta palkkaa – ulkopuolisten palkkatyönään kodeissa tekemä siivous, lastenhoito yms. kyllä sisältyy bruttokansantuotteeseen.

180 Ks. esim. Shrivastava & Kothari 2012, Visvanathan 1991

181 Marx esitti kommunismin periaatteen tässä muodossa kirjoituksessaan *Gothan ohjelman arvostelua*, Marx 1973[1875].

182 Graeber 2011, 94-102

tarvitse arvoltaan vastata alkuperäistä lahjaa. Joka tapauksessa antajan arvostus nousee yhteisön piirissä.¹⁸³

Toisaalta myös rahaan perustuva palvelujen ja tavaroiden jako on yleistä epävirallisessa taloudessa. Käytetty raha voi olla paikallista, vain tietyn yhteisön puitteissa kiertävää. Tämä raha on useimmiten virtuaalista. Rahaa ei siirry kädestä käteen, vaan paperilla, muulla materiaalilla tai tietokoneella olevien tilien saldoja muutetaan: yhtä pienennetään ja toista suurennetaan.¹⁸⁴ Yleisemmin kuitenkin käytetään kyseisellä alueella muutenkin liikkuvaa virallista rahaa. Tavaroiden ja palvelujen myynti rahaa vastaan on kuitenkin luonteeltaan toisenlaista kuin virallisessa kapitalistisessa taloudessa: se ei tähtää voittojen maksimoimiseen.

Tästä laajasta, talousihmisille, -toimittajille ja teknokraateille paljolti näkymättömästä taloudellisen toiminnan alueesta käytetään monia nimityksiä: epävirallinen, sosiaalinen, autonominen, postkapitalistinen, ekspolaarinen, yhteisö-, solidaarisuus- tai subsistenssitalous tai kolmas sektori¹⁸⁵. Nämä nimitykset ovat kuitenkin vain osittain toistensa synonyymejä: Ne kattavat taloudesta eri suuruisia alueita, jotka eivät ole kokonaan päällekkäisiä. Nimitykset myös korostavat eri aspekteja tästä taloudesta.

Voidaan esimerkiksi tähdentää, että tämä talouden sfääri liittyy elämän perusasioihin, ihmisten jokapäiväiseen selviytymiseen, lasten synnyttämiseen ja heistä huolehtimiseen. Siksi useat saksalaisten tutkijat käyttävät siitä nimitystä subsistenssitalous, joka voidaan kääntää selviytymistaloudeksi.¹⁸⁶

'Ekspolaarinen' taas viittaa siihen, että tämä talous on kahden talouspuheen navan ulkopuolella: se ei ole kapitalismia eikä myöskään sosialismia ainakaan perinteisessä mielessä. Tarkoitus ei ole kasata pääomaa vaan hankkia kohtuulliseen toimentulo yhteisön arvoja rikkomatta, ja osallistua pienen tai suuren yhteisön auttamiseen eri tavoin. Tuotantovälineitä – esimerkiksi peltoa ja navettaa – ei pidetä rahanpääoman tilapäisenä, koska tahansa vaihdettavana aineellistumana, vaan konkreettisen elämän osatekijöinä, joihin voidaan kiintyä. Taloutta kannattelevat lukemattomat siteet ympäröivään yhteisöön. Näitä siteitä ei voi myydä eikä siirtää toiseen paikkaan. Näistä syistä talonpoikaistaloudessa ei tilaa hylätä vaikka se tuottaa tilapäisesti tappiota esimerkiksi kadon aikana. Tämän varjotalouden logiikka eroaa ratkaisevasti kapitalismista toisin kuin mafiatyyppisen rikollistalouden, jota voi pitää kapitalismin näkymättömänä jatkeena.¹⁸⁷

Vaikka varjotaloudesta ei yleensä puhuta keskusteltaessa tuon varsinaisena pidetyn talouden menestyksestä tai ongelmista, se on silti aivan olennainen tekijä virallisen talouden toiminnassa. Ilman varjotaloudesta tehtyä työtä ei esimerkiksi olisi kunnollisia työntekijöitä jos ylipäänsä uusia ihmisiä ollenkaan. Yksityisautoistaminen ja isot kauppakeskukset sekä internet ovat mahdollistaneet lukemattomien kuljetus-, varastointi-, pankki- ja toimistotehtävien siirron kotitalouksien suoritettavaksi ilman korvausta. Jos kaikki epävirallisessa taloudessa palkatta tai pienellä korvauksella tehty työ pitäisi suorittaa normaalina palkkatyönä, kustannukset karkaisivat käsistä ja pääoman karttumista olisi

183 Ks. esim. Mauss 1999[1924], Temple 1988, Graeber 2011

184 Paikallisrahasta ks. esim. Airaksinen 2005 ja Hakkarainen 2005

185 Tämän talouden osiin on viitattu myös termeillä perinteinen, rekisteröimätön, alkuperäiskansojen, maanalainen, perhe-, marginaali, musta, harmaa ja ryysyporvarillinen talous, ks. Shanin 1999

186 Ks. Bennholdt-Thomsen & Mies 1999 ja Bennholdt-Thomsen *et al.* 2001

187 Pearce 2009, Gibson-Graham 2006, Tykkyläinen 2015, Shanin 1988, Shanin 1999. "Ekspolaarinen talous" -nimitystä on käyttänyt talonpoikais- ja epävirallisen talouden tutkija Teodor Shanin. Norjalaisen ekofilosofin Sigmund Kvaløyn käsite "elämän välttämättömyyksiä yhteiskunta" viittaa myös talonpoikaistalouden kapitalismista ja sosialismista eroavaan logiikkaan: Kvaløy 1990b, Kvaløy 1992a

vaikea ylläpitää.¹⁸⁸

Onko siis varjotalous itse asiassa vain vallitsevan järjestelmän tukipilari, joka auttaa sitä pysymään pystyssä? Se on sitäkin muttei pelkästään sitä. Ensinnäkin osa epävirallisesta taloudesta haluaa avoimesti haastaa virallisen talouden ja luoda sille itsenäisen vaihtoehdon. Ei haluta toimia rasvana järjestelmän rattaissa vaan ennemmin sen toimintaa hidastavana hiekkana tai uuden maailman rakennuspalikoina. Tällöin käytetään usein nimitystä solidaarisuus¹⁸⁹. Sen sijaan silloin, kun tukipilarina olemista ei koeta ongelmaksi, käytetään nimityksiä kolmas sektori, sosiaalinen talous tai yhteiskunnallinen yritystoiminta.¹⁹⁰

Toiseksi silloinkin, kun varjotaloudessa oman toiminnan mielletään olevan sopusoinnussa vallitsevan kanssa ja tyydytään koneiston voitelijan rooliin, suhde valtavirtaan ei ole ristiriidaton. Joka tapauksessa lähes kaikella varjotaloudella on päämääriä, jotka ovat ristiriidassa virallisen järjestelmän kanssa. Voidaan sanoa, että arvokäytännöt ovat toiset: toiminta perustuu muihin arvoihin kuin pääoman kasvattamiseen ja se edistää vaihtoehtoisten arvojen leviämistä ja toteutumista¹⁹¹. Esimerkiksi mitä konservatiivisimman ja sopeutuvaisimman perheenkin piirissä voidaan lapset opettaa jakamiseen ja epäitsekkyyteen. Kun tämä kasvatus onnistuu ja kun lapset vielä ovat omaksuneet taidon hankkia aktiivisesti uutta tietoa, he tajuavat vähitellen, millaisessa ristiriidassa nämä arvot ovat kapitalismin kanssa. Näin he voivat tuntea vetoa varjotalouteen ja kapitalismikriittisiin yhteiskunnallisiin liikkeisiin.

Yhteisvauraus

Edellä on varjotaloutta tarkasteltu työn ja tuotannon kannalta. Katse on ollut talouden virrassa. Toinen näkökulma on katsoa kertymää tai varantoja. Silloin huomataan helposti, että niin vallitsevan kuin varjotalouden pohjana on valtava määrä ilman korvausta käytettävää varallisuutta: esimerkiksi ilma, jota hengitämme, maapallon ekosysteemi, joka ylläpitää nykyiselle elämälle sopivia olosuhteita, miljoonat eliölajit, vuosituhansien kuluessa kehittyneet kulttuurit, ihmiskunnan tietämys, kirjastot ja internet. Lisäksi vaikka ihmisten, maan ja luonnonvarojen hyväksikäytöstä maksetaan, niitäkin käytetään suureksi osaksi ilman korvausta: Toisaalta korvaukset ovat usein täydellisessä epäsuhteessa resurssien todelliseen arvoon. Esimerkiksi ihmisen terveys ja henki ovat toki paljon arvokkaampia kuin niiden vaarantamisesta maksettu palkka. Toisaalta vain osalle käytetyistä ihmisistä ja vain osasta käytetystä maasta ja luonnonvaroista maksetaan¹⁹². Esimerkiksi tehtaan tai lentokentän ympäristön asukkaille ei makseta, vaikka kyseinen taloudellinen toiminta on mahdollista vain pilaamalla lähiympäristö.

Näin ollen taloutta kannattelee valtava vauraus, joka perustuu vuosimiljoonien kuluessa luonnon ja ihmisten tekemään työhön. Vauraus on ihmiskunnan yhteinen perintö, ja sitä voidaan kutsua *yhteisvauraudeksi* ja sen konkreettisia ilmentymiä *yhteisresursseiksi* tai *-varannoiksi*¹⁹³. Koska kuitenkin kaikki ihmiset eivät voi nauttia johonkin tiettyyn

188 Epävirallisessa taloudessa, erityisesti kodeissa, tapahtuvan uusintamis- ja muun työn merkityksestä kapitalismille ks. esim. De Angelis 2007, 51-64, Dalla Costa & James 1980[1972], Knobloch 2013, Moore 2015; kapitalismille otollisen perhemuodon ja epävirallisen talouden synnyttämisen historiasta ks. Federici 2014[2004].

189 Ks. esim. Kiopkiolis & Karyotis 2015, Alhojärvi *et al.* 2015, Kumpuniemi 2015, Lechat 2009, Kerber-Clasen 2013

190 Ks. esim. Tykkyläinen 2015, Pearce 2009

191 De Angelis 2007

192 Jason W. Mooren mukaan pääoman kasautuminen on aina perustunut ”neljään halpaan”:

alihinnoiteltuun tai ilmaiseksi omittuun ruokaan, työhön, energiaan ja raaka-aineisiin: Moore 2015, 53-54

193 Tässä viitataan englanninkielisessä keskustelussa paljon käytettyyn commons-käsitteeseen, joka

paikkaan liittyvästä yhteisvauraudesta, se kuuluu usein käytännössä jonkin alueen, kaupungin, kylän, kulmakunnan, kaupunginosan, korttelin, kadun tai raitin ihmisille.¹⁹⁴

Niinpä yhteisvaurautta on kahdenlaista: toisaalta sellaista, jota kaikki voivat käyttää, toisaalta sellaista, joka on vain tietyn ryhmän käytettävissä¹⁹⁵. Edellistä on esimerkiksi kirjastoihin ja internetiin koottu, vapaasti saatava tieto, ja jälkimmäistä jonkin kylän kalavedet. Yhteisvaurautta on syntynyt ja syntyy monella tavalla. Valtaosa siitä on luonnon prosessien luomaa miljoonien ja miljardien vuosien kuluessa. Ihmisten luova toiminta on synnyttänyt ja synnyttää sitä jatkuvasti. Paljon yhteisvauraudesta on sellaista, joka on ollut tai jollain tasolla on edelleen yksityistä tai valtion ja kuntien omaisuutta, mutta joka on annettu tai omittu yhteisvauraudeksi. Esimerkki edellisestä ovat kaikille avoimet kirjastot ja puistot. Jälkimmäistä tapausta taas edustavat poissaolevan suurmaanomistajan metsäalue, jonka kyläläiset ovat muuttaneet yhteiseksi laitumeksi, ja kadunpätkä, jonka köyhät kauppiaat ovat ottaneet torikseen. Ylipäänsä huomattava osa yhteisvauraudesta syntyy konkreettisella ja käsitteellisellä tasolla historiallisten prosesseissa ihmisten aktiivisen toiminnan ansiosta¹⁹⁶.

Yhteisresurssin käyttäjät ovat yleisesti muodostaneet ja muodostavat vieläkin enemmän tai vähemmän muodollisia yhteisöjä, jotka ovat pitäneet huolta resurssista. Tämä on olennaista varsinkin silloin, kun kyseessä oleva yhteisvauraus on ehtyvää ja rajallista kuten esimerkiksi yhteinen laidunmaa. Yhteisö on huolehtinut siitä, että käyttö on oikeudenmukaista ja kohtuullista eikä resurssia vahingoittavaa. Kun on kyse tiedon tai kielen kaltaisesta yhteisvauraudesta, liika käyttö ei ole uhka, mutta sen sijaan yhteisöä tarvitaan, jotta voimavara pysyy elävänä eikä rappeudu. Epävirallisessa taloudessa tapahtuva tuotanto perustuu usein yhteisvaurauteen, josta tuottajien yhteisö pitää huolen. Tällainen käytäntö on ikivanhaa mutta myös tätä päivää. Viime aikoina sitä on alettu kutsua yhteisvaurauteen perustuvaksi vertaistuotannoksi¹⁹⁷.

Vallitsevassa talouspuheessa yhteisvaurautta ei yleensä ole olemassa, ja kaikki on joko yksityistä tai valtiollista. Jos joku sattuu mainitsemaan yhteisresurssit, ne liitetään Neuvostoliiton kaltaiseen järjestelmään ja vastenmieliseen byrokraattiseen vallankäyttöön. Todellisuudessa kuitenkin yhteisvauraus on aivan keskeistä kapitalistisen talouden olemassaolon kannalta¹⁹⁸. Yhtiöt hyödyntävät sitä jatkuvasti. Mikäli yhteisresurssi on ehtyvä, kuten puhdas vesi tai ilma, yhtiöt käyttäytyvät ikään kuin se olisi ehtymätön: ne käyttävät sitä liiallisesti tai laskevat jätteensä siihen välittämättä paikallisen yhteisön vanhoista rajoituksista. Yhteisön vastarinta voi johtaa valtion asettamiin rajoituksiin, mutta koska valtiot ja yhtiöt todellisuudessa pelaavat useimmiten yhteen näennäisestä vastakkainasettelusta huolimatta, rajoitukset ovat riittämättömiä tai helposti kierrettäviä¹⁹⁹.

Hyväksikäytön ja pilaamisen lisäksi kapitalismilla on toinen tärkeä suhde yhteisresursseihin: osa niistä siirretään valtioiden avustamana pois yhteisestä käytöstä ja niistä muodostetaan yksityisomaisuutta. Tätä kutsutaan usein *aitaamiseksi*, koska

voidaan kääntää myös yhteiset-ilmiaisulla, ks. Toivanen & Venäläinen 2015.

194 Yhteisvauraudesta on olemassa laaja kirjallisuus, ks. esim. Toivanen & Venäläinen 2015, Kyllönen *et al.* 2011, Bollier & Helfrich 2012, Bollier 2002, Berkes 1989, Shiva *et al.* 1997; olen itse käsitellyt yhteisvaurautta myös aikaisemmissa kirjoissani: Tammilehto 1998, 42-47, Tammilehto 2003, 73-86, Tammilehto 2009, 81, Tammilehto 2012, 131

195 Heller 2012

196 Helfrich 2012

197 Ks. esim. Bauwens & Iacomella 2012

198 Se oli myös keskeistä reaaliosialistisen järjestelmän olemassaolon kannalta, ks. esim. Shanin & Pearce 2002, Shanin 1999

199 Valtiollisen säätelyn kietoutumisesta yhtiöiden intresseihin ks. esim. Jänicke 1990, Karliner 1997, Parkin 2011

varsinkin Britannian teollisuuskapitalismin kehitykselle oli ratkaisevaa yhteisten laitumien aitaus teollisuuden raaka-ainetta tuottaville lammaslauomoille. Samalla aitaaminen köyhdytti maalaisväestöä niin, että heistä saatiin halpaa työvoimaa teollisuudelle²⁰⁰. Monien edellisessä luvussa käsiteltyjen talonpoikaiskapinoiden yksi syy on ollut juuri yhteisten metsien ja laitumien yksityistäminen. Maan aitaaminen ei ole vain menneisyyttä vaan se jatkuu tällä hetkellä köyhässä Etelässä. Metsiä ja savanneja, joita on ikimuistoisista ajoista saakka käytetty laitumina ja joista on saatu eläviä puita kaatamalla rehua, ruokaa ja polttopuita, siirretään nyt puutavarayhtiöiden yksinomaiseen käyttöön. Tai sitten ne muutetaan suurten yhtiöiden plantaaseiksi tai hiilivarastoiksi, joilla oikeutetaan kasvihuonekaasupäästöjen jatkaminen rikkaissa maissa²⁰¹.

Aitaaminen on huomattavasti hankalampaa, silloin kun käsin kosketeltavan ja jalan astuttavan yhteisresurssin sijasta kyse on tiedosta tai muusta aineettomasta voimavarasta. Näiden resurssien yksityistäminen onnistuu kuitenkin erilaisilla vippaskonsteilla, ja se on yleistynyt viime vuosikymmenillä. Yksi tapa on julistaa osa tiedosta intellektuaaliseksi omaisuudeksi ja säädättää tätä suojelevia kansallisia ja kansainvälisiä lakeja. Silloin puhutaan *tekijän oikeuksista*, joita pitää varjella, vaikka valtaosa kyseisen omaisuuden tuotosta kertyy muille kuin tekijöille.

Intellektuaalista omaisuuttaan yhtiöt lisäävät myös patentoimalla työntekijöidensä "keksintöjä", jotka aina perustuvat yhteisvauraudelliseen tietoon. Niitä keksintöjä, joita ei voi patentoida, ei kehitellä eteenpäin. Näihin innovaatioihin pohjautuvien tuotteiden valmistus olisi usein hyvin yksinkertaista, ja siksi ne olisivat halpoja varsinkin, kun mikään valmistaja ei voisi periä niistä monopolivoittoja. Tästä syystä esimerkiksi virallisella terveydenhoitojärjestelmällä ei yleensä ole käytettävissä halpoja lääkkeitä. Yhtiöt myös ostavat halukkaasti patenteja muilta – usein vain estääkseen kyseessä olevan tiedon käytön. Patentit ulottuvat nyt myös eläimiin, kasveihin ja mikro-organismeihin, joiden geenimanipulaation tai muun syyn perusteella väitetään kuuluvan jollekin yhtiölle. Patenteihin liittyvä tiedon salaaminen tai kaupallistaminen haittaa huomattavasti tieteellistä toimintaa ja johtaa tiedon rappeutumiseen.²⁰²

Kaikesta huolimatta monilla aloilla ja alueilla yhteisvauraus kukoistaa. Paitsi vastarinnasta se johtuu siitä, että aitaamaton yhteisvauraus mahdollistaa monenlaisen luovan toiminnan ja tuotannon ja näin kasvattaa sellaista yhteisvaurautta, jota virallinen talous voi sopivin osin ja sopivassa tilanteessa käyttää ilmaiseksi hyväksi ja aidata. Näin ollen kapitalismi voi yhdellä kädellä tuhota yhteisvaurautta ja samanaikaisesti toisella kädellä edistää sitä sopivissa muodoissa²⁰³.

Hyvä esimerkiksi on älypuhelimissa ja tableteissa yleinen Google-yhtiön Android-käyttöjärjestelmä. Se perustuu yhteisvaurautena luotuun GNU/Linuxiin ja muihin avoimen lähdekoodin ohjelmiin, joiden kehittämistä Google on jossain määrin tukenut. Android sisältää kuitenkin paljon myös Googlen ja kännykkäyhtiöiden yksin hallitsemaa intellektuaalista omaisuutta, mikä estää järjestelmän vapaan edelleen kehittelyn²⁰⁴.

Kaiken kaikkiaan epävirallisesta taloudesta ja yhteisvauraudesta koostuva varjotalous on valtava. Virallinen talous on lukemattomilla tavoilla siitä riippuvainen.

200 Ks. esim. Federici 2014[2004], 68-72, Linebaugh 2012, Lohmann 1999

201 Ks. esim. Alden Wily 2012, Pearce 2012, Lohmann 2005, Carrere & Lohmann 1996, Shiva 1991, Pietarinen 2012, Kill 2015

202 Ks. esim. Martin 2012, Drahos & Braithwaite 2004, Mirowski 2012, CEO 2013, Toivanen & Venäläinen 2015, 39, Frakt 2015, Hardt 2011; tutkimuksen kaupallistumisen vahingollisuudesta ks. myös luku 1.3 s. 14 ja viitteessä 16 mainitut lähteet.

203 Ks. esim. De Anglelis 2012

204 Stallman 2011

Talouden ja pääomien kasvu perustuu paljolti epävirallisessa taloudessa tehtyyn työhön ja yhteisvaurauden hyväksikäyttöön. Ei ole lainkaan selvä kasvaako talous kaiken kaikkiaan silloin, kun virallinen talous kasvaa. Se voi supistua, jos yhteisvauraus ja epävirallisessa taloudessa tehty työ vähenee enemmän kuin virallinen talous kasvaa. Kaikki taloudellinen toiminta ei ole kuitenkaan yhteismitallista²⁰⁵, josta syystä edellisen lauseen ”enemmän” johtaa helposti harhaan. Esimerkiksi ihmishenkien menetystä, eläinlajien sukupuuttoa ja kokonaisten eliöyhteisöjen tuhoutumista on mahdotonta mitata rahassa. Lauseen merkitys on täsmällisemmin seuraava: Menetetty yhteisvauraus ja tekemätön epävirallinen työ voivat olla arvokkaampia kuin taloudellisen kasvun hedelmät.

Miksi sitten yhteiskunnallisessa keskustelussa yleensä vaietaan epävirallisesta taloudesta ja yhteisvauraudesta, vaikka ne ovat aivan olennaisia talouden tekijöitä? Ilmeisestikin niiden liiallinen esiin nostaminen johtaisi koko virallisella talouspuheella luodun rakennelman sortumiseen. Kasvun lisäksi esimerkiksi kustannusten, tehokkuuden, kannattavuuden, voiton, menestyksen, ansion ja omistuksen käsitteet alkaisivat horjua. Nykyistä talousjärjestelmää ja sen vallan ja resurssien jakoperiaatteita olisi entistä vaikeampaa oikeuttaa. Ihmisen suuret tulot ja omaisuus näyttäisivät liittyvän yhä vähemmän hänen työhönsä, kykyihinsä ja ansioihinsa mutta yhä selvemmin muiden työn hyväksikäyttöön ja ihmiskunnan yhteisen omaisuuden anastukseen. Olisi yhä vaikeampaa estää ihmisten näkemästä, että asiat voisivat olla toisin. Näistä syistä talouden yhden olennaisen osan päälle voidaan langettaa vain vähän valoa tai se on pidettävä kokonaan pimeydessä.

Yhteiskunnan nopean muutoksen ymmärtämisen kannalta laajan varjotalouden olemassaolo on aivan keskeistä. Virallisen ja kaikenkattavalta näyttävän talouden heiketessä tai romahtaessa ihmiset eivät suinkaan jää tyhjän päälle. Varjotalous jatkaa toimintaansa ja vahvistuu²⁰⁶.

Epävirallisen talouden merkitys on ilmennyt esimerkiksi viime vuosikymmenien talouskriiseissä. Kun Neuvostoliitto romahti, jotkut virallisia maatalouden tuotantotilastoja lukeneet läntiset asiantuntijat olivat varmoja, että maassa nähtiin nälkää. Todellisuudessa näin ei kuitenkaan käynyt, vaikka ihmisten elinolot toki kurjistuivat monella tavoin. Maaseudun kolhooseissa jo neuvostoaikaan kukoistanut epävirallinen talous voimistui. Lisäksi datshoilla ja jokaisella sopivalla maatilalla alettiin viljellä perunoita ja vihanneksia. Epäviralliset tavaroiden ja palvelujen vaihtoverkostot kukoistivat. Vaikka palkat olivat mitättömiä ja usein kuukausia myöhässä, työpaikoilla käytiin ylläpitämässä näitä vaihtosuhteita ja harjoittamassa omaa epävirallista tuotantoa. Näin nälkä pysyi aisoissa.²⁰⁷

Myös Kreikassa talouskriisi on johtanut varjotalouden nousuun. Maan valtiollisten rakenteiden ja työpaikkojen alasajo saksalaisten ja ranskalaisten pankkien pelastamiseksi on pakottanut ihmiset turvautumaan epäviralliseen talouteen. On perustettu lukuisia epävirallisia lääkäriasemia, apteekkeja, kansankeittiöitä, ruokakauppoja, ruoan tuottajat ja kuluttajat suoraan yhdistäviä verkostoja, ilmaisia kirpputoreja, aikapankkeja, paikallisia vaihtojärjestelmiä, vaihtoehtoisia kulttuurikeskuksia ja kahviloita, lakitukiryhmiä, vaihtoehtoisia postitusjärjestelmiä, kirjakauppoja ja työttömien naisten maatalousosuuskuntia.²⁰⁸

Yhteiskunnan olomuodon muutos voi perustua juuri tällaisille prosesseille, jotka vahvistavat varjotaloutta ja vähitellen nostavat sen kirkkaaseen päivänvaloon.

205 Yhteismitallisuudesta esimerkiksi Stirling 1993

206 Ks. esim. Solnit 2009, Jonstad 2016

207 Ks. esim. Shanin & Pearce 2002, Shanin 1999

208 Kiopkiolis & Karyotis 2015, Kumpuniemi 2015, 5

Epävirallisesta voi rakentua uusi vallitseva talousjärjestys.

4.2 Varjopolitiikka ja varjorakenteet

Politiikan ajatellaan usein olevan sitä, mitä puolueiden kellokkaat, ”poliitikot” tekevät kuntien, valtioiden tai ylikansallisten organisaatioiden elimissä. Mutta eikö kuka tahansa voi ”politikoida” arkipäivän tilanteissa? Mitä politiikka oikeastaan on?

Kielitoimiston sanakirja määrittelee sen seuraavasti: politiikka on ”johonkin kokonaisnäkemykseen tai aatteeseen pohjautuvaa toimintaa jolla pyritään vaikuttamaan valtiollisiin, valtioiden välisiin tai yhteiskunnallisiin asioihin tai hoidetaan niitä”. Paljon käytetty politologian oppikirja antaa seuraavan määritelmän: ”Politiikka on toimintaa, jonka avulla ihmiset luovat, säilyttävät ja muuttavat niitä yleisiä sääntöjä, joiden alaisuudessa he elävät”²⁰⁹. Toinen oppikirja määrittelee sen näin: ”Politiikka on kollektiivista toimintaa, joka tapahtuu yhden ryhmän sisällä tai ryhmien välillä. -- Politiikassa tehdään päätöksiä, jotka vaikuttavat ryhmään, tyypillisesti ratkaisemalla erimielisyyksiä siitä, mitä olisi tehtävä. Kun poliittinen päätös on tehty, siitä tulee ryhmän jäseniä sitova ja velvoittava toimintasuuntaus.”²¹⁰.

Politiikka on siis hyvin laaja toiminnan kenttä, jolla yhteiskunta rakentuu jatkuvasti – muuttuneena tai entisenlaisena. Valtamedia ja arkipuhe tuo esiin siitä kuitenkin vain kapean kaistaleen. Politiikkana pidetään vain puolueiden ja vaalijärjestelmän kautta tapahtuvaa vaikuttamista valtioihin ja kuntiin. Muu aatteellinen vaikuttaminen jää varjoon tai sitä pidetään omien kapeiden etujen ajamisena. Samoin vaikuttaminen muihin yhteiskunnan instituutioihin tai poliittinen toiminta niiden sisällä jää yleensä sivuun.

Tämä kapea valtio- ja puoluekeskeinen politiikkakäsitys on myöhäistä perua, sillä nykyisentyypiset valtio- ja puoluerakenteet ovat verrattain uusia. Käsityksen syntyminen vaikutti paljon uuden ajan aatteellinen kehitys varsinkin Saksassa. Valtiollinen sfääri miellettiin poliittiseksi riippumatta siitä, kuinka yksinvaltaista se oli. Sen sijaan antiikin Kreikassa ja keskiajalla politiikkaa oli nimenomaan silloin, kun despotiaa ei ollut ja joukko ihmisiä päätti yhdessä asioista. Niinpä esimerkiksi politiikan puuttuminen perheestä ja taloudesta, johtui vain näiden sfäärien silloisesta yksinvaltaisuudesta.²¹¹

Politiikan ahdas ymmärtäminen liittyy läheisesti myös siihen, että pitkään politiikka on ymmärretty vain tietynä yhteiskunnan osa-alueena, joka on paikallistettu joihinkin valtiollisiin ja kunnallisiin instituutioihin. Vasta 1900-luvulla muodostui edellä esitettyjen määritelmien mukainen käsitys politiikasta tietyn tyyppisenä toimintana.²¹²

Kapea politiikkakäsitys heijastuu näkemykseen, että poliitikot vain hoitavat valtioiden ja kuntien asioita siinä missä virkamiehetkin. Kun he alkavat tuntea byrokratian salat, turha idealismi kyllä heistä karsiintuu ja he tekevät sen, mikä on kulloinkin välttämätöntä. Niinpä voidaan usein hyvällä syyllä vaatia, että politiikkaan on saatava lisää politiikkaa²¹³.

Ahtaasta ymmärtämistavasta seuraa myös politiikan maineen huonous laajoissa kansalaispiireissä. Valtioiden ja yhtiöiden ”välttämättömyyksiin” alistuneet poliitikot nähdään helposti aktiivisina osapuolina ihmisiä alistavassa vallankäytössä. Kauniit

209 Heywood 2013, 2

210 Hague & Harrop 2013, 2

211 Meier 1989; tarkemmin sanottuna antiikissa ja keskiajalla oli kysymys politiikka-nimisen oppiaineen tai filosofian osa-alueen rajoista, koska politiikka-nimisestä ilmiöstä alettiin puhua vasta 1700-luvulta lähtien, ks. Palonen 2007, 96-97.

212 Palonen 2007, 96-97

213 Ks. esim. Ahonen 1987, 86

vaalilupaukset voi kuitata vain verukkeiksi, joita käyttämällä kunnianhimoinen yksilö pääsee nauttimaan ammattipoliitikon taloudellisista ja muista eduista.

Puolueiden ulkopuolella

Todellisuudessa kansalaisjärjestöissä, toimintaryhmissä ja yhteiskunnallisissa liikkeissä on valtavasti sellaista toimintaa, joka ei liity puolueisiin tai vaalijärjestelmiin mutta ”jolla pyritään vaikuttamaan valtiollisiin, valtioiden välisiin tai yhteiskunnallisiin asioihin” ja joka siis on poliittista. Tämä toiminta usein sitä paitsi pohjautuu enemmän ”johonkin kokonaisnäkemykseen tai aatteeseen” kuin normaali puolue toiminta: kilpaillessaan samoista äänestäjistä samoin keinoin ja hoitaessaan samoja ennalta annettuja valtiollisia tehtäviä puolueet lähestyvät toisiaan ja niiden aatteellisuus kuihtuu. Vapaassa kansalaistoiminnassa sen sijaan on usein tilaa ajatella asiat kokonaan toisin. Varjotoimijoiden verkostot voivat kehittää ja kokeilla uudenlaisia yhteiskunnallisia käytäntöjä, jotka horjuttavat luottamusta vallitsevaan olotilaan ja joista tilaisuuden tulleen voi tulla uuden yhteiskunnallisen tilan keskeisiä elementtejä²¹⁴.

Varjossa olevan kansalaisvaikuttamisen lisäksi on myös paljon täysin näkymätöntä vastarintaa varsinkin yhteiskunnissa, joissa yhteiskunnallisten liikkeiden avointa toimintaa ei sallita tai se ei onnistu. Näkymätön vastarinta on esimerkiksi ylhäältä määrätyn työn vieroksunta ja hidastelua siinä, näpistyksiä ja varkauksia, pientä ja suurta sabotaasia. Tämä on ollut tavallista alistettujen talonpoikien keskuudessa, ja se oli yleistä Neuvostoliitossa ja Itä- ja Keski-Euroopan reaaliosialistisissa maissa.²¹⁵

Valtiollisiin asioihin vaikuttavat voimakkaasti kansalaisten lisäksi yhtiöt ja niiden yhteenliittymät. Tätä vaikuttamista pidetään usein pelkästään kapeita etuja ajavana lobbauksena, joka aatteettomana ei ole politiikkaa. Kuitenkin yhtiöt ylläpitävät lukuisia aivoriisiä ja ideologian kehittämiskeskuksia sekä muodostavat ideologiaan pohjautuvia kansallisia ja kansainvälisiä liittokuntia. Niinpä ne ovat poliittisia toimijoita, jotka usein vaikuttavat juuri päinvastaiseen suuntaan kuin kansalaisliikkeet. Yhtiöiden politiikan suuri vaikutus perustuu paljolti siihen, että ne onnistuvat naamioimaan omat pyrkimyksensä taloudellisiksi välttämättömyyksiksi tai kansallisiksi eduiksi. Yhtiöt pystyvät hallitsemaan mediaa ja palkkaamaan propagandan eli mainonnan ammattilaisia palvelukseensa²¹⁶.

Yhtiöiden valta ei tietenkään rajoitu valtioihin vaikuttamiseen. Niiden tuotannollinen ja muu varsinainen toiminta on yhteiskuntaa ratkaisevasti muovaava voima. Juuri yhtiöiden suuri valta alleviivaa sitä, että politiikka ei rajoitu valtiollisiin ja kunnallisiin asioihin vaikuttamiseen. Yhteiskunnalliset liikkeet pyrkivät monin tavoin vaikuttamaan yhtiöihin, pankkeihin ja muihin ei-valtiollisiin valtakeskuksiin. Kaikkein olennaisinta tämä poliittinen toiminta on valtioiden rajat ylittävällä ja globaalilla tasolla, jolla puolue- ja vaalijärjestelmän kautta tapahtuva vaikuttaminen on lähes mahdotonta. Globaalin hallinnan elimet kuten Maailman kauppajärjestö (WTO), Maailmanpankki, Kansainvälinen valuuttarahasto (IMF), monet YK:n elimet, OECD ja G7-kokoukset ja niiden pysyvä valmisteluorganisaatio sekä ylikansalliset riitojen ratkaisuelimet muodostavat valtajärjestelmän, joka toimii monessa suhteessa valtion kaltaisesti. Jotkut sosiologit ovat alkaneet kutsua tuota valtajärjestelmää globaaliksi kvasivaltioksi tai jopa ylikansalliseksi valtioksi²¹⁷. Monenlaisilla ”kauppa”- ym. sopimuksilla niille on siirretty valtavasti aiemmin valtioille kuulunutta valtaa. Tämän globaalin valtakeskittymän piirissä poliittista vaikuttamista harjoittavat lukuisat

214 Ks. esim. Westley *et al.* 2011, 771, Day 2005

215 Näkymättömästä vastarinnasta talonpoikien keskuudessa ks. Scott 1985, Scott 1990, reaaliosialismissa ks. Filtzer 1996, Kopstein 1996; yleisesti ks. myös Tammilehto 2012, 127-129

216 Yhtiöiden poliittisesta propagandasta ks. esim. Carey 1997, Miller & Dinan 2008

217 Ks. esim. Robinson 2004

kansalaisjärjestöjen verkostot ja globaalit yhteiskunnalliset liikkeet, esimerkiksi kansainväliset ilmastotoimijoiden koalitiot.

Kaikkein haastavinta politiikka on silloin, kun vastassa ovat tahot, jotka haluavat pitää suurimman osan toiminnastaan salassa. Eri maiden tiedustelupalvelut ja niiden verkostot käyttävät globaalilla tasolla suurta valtaa toteuttaessaan talous- ja muiden eliittien toimeksiantoja. Tiedustelu- eli salaisten palvelujen keinovalikoima ulottuu harhatiedon levittämisestä ja vaalien manipuloinnista salamurhiin, vallankaappauksiin, terrorismiin ja sodankäyntiin.²¹⁸ Niiden ja yhtiöeliittien liittoumaa jotkut tutkijat ovat alkaneet kutsua syvävaltioksi tai kaksoishallitukseksi.²¹⁹

Syvävaltiollista toimintaa ja yhtiöiden harjoittamaa politiikkaa voitaisiin myös kutsua varjopolitiikaksi. Selvyyden vuoksi tässä kirjassa termillä tarkoitetaan vain vakiintuneesta valtajärjestelmästä sivussa olevien ihmisten laajaa, monia tasoja käsittävää yhteiskunnallista toimintaa, jonka vallitseva politiikkapuhe työntää huonosti näkyvälle paikalle.

Yhteisöjen sisällä

"Ison yhteiskunnan" lisäksi ihmiset elävät lukuisissa muissa yhteisöissä. Myös niiden sisällä "ihmiset luovat, säilyttävät ja muuttavat" niiden omia "yleisiä sääntöjä" ja "ratkaisevat erimielisyyksiä siitä, mitä olisi tehtävä". Esimerkiksi työpaikoilla demokratia on kaukana ja johtajilla on kaikki muodollinen valta. Käytännössä kuitenkin työntekijät voivat lähes aina vaikuttaa jossain määrin työpaikkansa normeihin silloin, kun he toimivat yhteistyössä toistensa kanssa. Se voi tapahtua ammattiyhdistysten kautta, mutta silloin kun virallinen järjestäytyminen ei onnistu, vastarinta hakeutuu epävirallisiin tai näkymättömiin muotoihin. Johtajien täydellinen yksinvalta ei juuri koskaan toteudu.²²⁰

Sama pätee paikallisyhteisöissä: vaikka muodollisesti valta kuuluu kunnan ja valtion elimille ja harvoille maanomistajille, kaikki kylän tai kaupunginosan asukkaat voivat harjoittaa politiikkaa. He luovat ja muokkaavat kokouksissa, yhdistyksissä, kahviloissa, kapakoissa ja yhteisissä tapahtumissa paikallisia normeja sekä kokoavat tarvittaessa vastarintaa virallisten vallankäyttäjien epämieluisien päätösten torjumiseksi tai vesittämiseksi.

Erityisesti talonpoikaisyhteiskunnissa on ollut tavallista, että asiat hoidetaan mahdollisimman pitkälle paikallistasolla valtiollisista rakenteista riippumatta. Muodollisille vallanpitäjille on osoitettu asiankuuluvaa kunnioitusta, mutta todellisuudessa yhteisö on toiminut kyläkokouksissa ja epämuodollisissa kohtaamisissa tapahtuvan politiikan varassa.²²¹

Myös suurissa ja pienissä perheissä harjoitetaan politiikkaa. Toisin kuin muinaisessa Kreikassa "patriarkka" harvoin yksin päättää asioista. Useimmiten kaikki perheenjäsenet aivan pieniä lapsia lukuun ottamatta osallistuvat ainakin jossain määrin päätöksentekoon. Perheiden sisäisen politiikan muutoksilla voi olla laajoja vaikutuksia koko yhteiskuntaan.

Samaten yhteiskunnallisten liikkeiden sisällä on paljon poliittista toimintaa, joka aikaa myöten näkyy myös niiden ulospäin suuntautuvissa aktiviteeteissa. Koska niillä ei ole väkivaltaan eikä useimmiten myöskään toimeentulon epäämiseen perustuvaa

218 Ks. esim. Todd & Bloch 2003, Bülow 2005[1998]

219 Ks. esim. Scott 2015, Glennon 2014

220 Ks. esim. Tammilehto 2012, 126-127, Mumby 2005, Prasad & Prasad 2000

221 Scott 1990

pakotusjärjestelmää, yhteiskunnalliset ja poliittiset prosessit saavat niissä helposti valtayhteiskunnasta poikkeavia muotoja. Liike on voimakas vain silloin, kun kaikki siihen samaistuvat ihmiset osallistuvat päätösten tekemiseen tai ainakin hyväksyvät ne. Siksi liikkeisiin syntyy usein suoran demokratian rakenteita laajoine yleiskokouksineen ja pitkälle itsenäisine työ-, paikallis- ja läheisryhmineen. Jos tällaiset käytännöt yleistyisivät alueen tai jonkin maan laajuisiksi, niitä saatettaisiin kutsua radikaaliksi demokratiaksi tai anarkiaksi.

Politiikan monimuotoisuutta lisää se, etteivät läheskään kaikki maailman ihmiset samaistu valtioihin vaan heidän ensisijainen identiteettinsä on kuulua johonkin valtiottomaan kansaan tai etniseen ryhmään. Vielä 1700-luvun lopulla enemmistö maailman ihmisistä eli käytännössä valtioiden ulkopuolella. Nykyisin valtiottomista kansoista suurimman muodostavat kurdit, joiden suoraan demokratiaan perustuvaa yhteiskuntaa Pohjois-Syyriassa käsiteltiin edellisessä luvussa. Kurdit eivät ole kuitenkaan ainoa valtioton kansa, jonka sisäinen poliittinen prosessi perustuu ruohonjuuritason kansanvaltaan. Jossakin laajuudessa tällaiset käytännöt ovat olleet tavallisia sekä nykyisten että menneisyyden alkuperäiskansojen keskuudessa. Kysymys ei ole vain pienistä etnisistä ryhmistä, vaan suhteellisen isotkin kansat ovat voineet luoda alistussuhteisiin perustumattoman poliittisen järjestelmän. Sellaisia ovat olleet niin sanotut segmentaariset yhteiskunnat, joissa keskushallinnon sijasta yhteinen sukuluettelo ja tieto yhteisistä esivanhemmista on liittänyt paikallisyhteisöt toisiinsa. Toisaalta erillään olleet kansat ovat voineet liittoutua luomatta mitään alistavaa keskusvaltaa. Tällaisista yhtymistä tunnetuin on Pohjois-Amerikan koillisosien alkuperäiskansojen Irokeesiliitto eli *Haudenosaunee*.²²²

Osa ruohonjuuritason demokratiaa enemmän tai vähemmän toteuttavista yhteisöistä on syntynyt talonpoikien ja orjien paetessa valtion ja suurtilallisten harjoittamaa riistoa ja alistamista – mihin edellisessä luvussa viitattiin. Siksi ne ovat kehittäneet monenlaisia kulttuurisia keinoja välttää valtion hallintaa ja estää valtiollisten rakenteiden syntyminen niiden omassa keskuudessa.²²³

Virallinen puoli muodostaa siis vain jäävuoden huipun politiikan koko kentästä, samalla tavalla kuin taloudessa. Valtajulkisuuden pinnan alla tapahtuva ihmisten poliittinen toiminta voi ennakoida ja valmistella kokonaan toisella tavalla toimivan yhteiskunnan rakenteita. Samoin kuin varjotaloudessa se perustuu toisenlaisiin arvoihin kuin nykyinen valtapoliitikka ja samalla tuottaa näitä arvoja eli se edustaa tässä ja nyt olemassa olevaa toisenlaista arvokäytäntöä. Siksi valtarakenteiden lamaantuessa esimerkiksi suuronnettomuuden vaikutuksesta, seurauksena ei ole kaaos vaan toisenlaisen yhteiskunnallisuuden esiin nousu ja siihen perustuva järkiperäinen yhteistoiminta. Toisaalta vaikka valtarakenteet jatkaisivat toimintaa, varjopolitiikka yhdessä varjotalouden kanssa voivat muodostaa niin suuren ”positiivisen takaisinkytkennän”, että yhteiskunta siirtyy laadullisesti toisenlaiseen tilaan, uuteen ”olomuotoon”.

Uusi yhteiskunnallinen tila ei tietenkään ole ristiriidaton. Siinäkin esiintyy prosesseja, jotka ovat varjossa ja pyrkivät siirtämään yhteiskunnan toiseen tilaan. Niitä voivat olla esimerkiksi vanhojen käytäntöjen ja instituutioiden rippeet, jotka jatkavat toimintaansa. Esimerkiksi Rooman senaatti jatkoi kokoontumistaan satoja vuosia sen jälkeen, kun hallinto oli menettänyt valtansa ja imperiumi oli tuhoutunut²²⁴.

222 Barclay 1982, Haude & Wagner 1999, Sigrist 1994[1967], Scott 2009, 10

223 Scott 2009

224 Tainter 1988

4.3 Varjoihminen

Moni voi nyt alkaa ihmetellä, miten ihmisen käy näissä suurissa muutoksissa. Eikö kaikki edellä oleva puhe suurista yhteiskunnallisista muutoksista ja niiden mahdollisuuksista ole harhaanjohtavaa, jos ihminen säilyy muuttumattomana? Eikö se, että useimmissa vallankumouksissa radikaalisti toisenlainen yhteiskunnallinen tila kestää vain lyhyen aikaa johdu ihmisen olemuksen pysymisestä ennallaan? Ja eikö se, että edellä esitetyt toisenlaiset yhteiskunnalliset prosessit ovat varjossa, todista sitä, että ne eivät vastaa ihmisen olemusta samalla tavoin kuin valtavirran prosessit?

Nämä kysymykset heijastavat yleistä ajattelutapaa, jossa yhteiskunnan luonteen – tai ainakin sen näkyvimmän osan – ja ihmisten keskimääräisen luonteen välillä on hyvin pitkälle menevä vastaavuus. Kuitenkin yhteiskunnassa on monia ilmiöitä, jotka muovaavat ihmisten käyttäytymistä ja puhetta ja estävät ihmisen kaikkien puolien esiintulon. Näistä syistä voidaan ajatella päinvastoin, että katastrofeissa ja muissa mullistuksissa, joissa valtarakenteet lakkaavat ainakin tilapäisesti toimimasta, paljastuu meistä jotain, joka on vähintään yhtä aitoa kuin se, mitä olimme ennen²²⁵.

Voidaan myös ajatella, että meille tuttu ja normaali yhteiskunta on mitä on, siksi että ihmiset ikään kuin väärentävät itsensä, jotta heille ei koituisi vaikeuksia. Itse asiassa yksi teoria nopeista yhteiskunnallisista muutoksista perustuu juuri tähän: Ihmisten julkisten ja yksityisten mieltymysten välillä vallitsee voimakas ristiriita. Kun vanha valta heikkenee tai alussa vain heikkoa julkista kannatusta nauttiva oppositioryhmittymä voimistuu vähitellen, tietyssä pisteessä preferenssien väärentämisellä voitetaan vähemmän kuin niiden julkisella ilmaisemisella. Seurauksena on opposition julkisen kannatuksen räjähdysmäiseen kasvuun.²²⁶

Tässä teoriassa on perää, mutta se yksinkertaistaa asioita liikaa. Varjossa tai kokonaan piilossa olevan toisinajattelun lisäksi on aina myös paljon toisin toimintaa – kuten edellä tuotiin esiin. Valta ei rajoita vain ihmisten kaikkien näkemysten ilmaisemista vaan myös työn ja muun tekemisen sisällön ja määrän valintaa sekä ihmisten yhteistoiminnan muodoista päättämistä. Nopeassa ja suuressa yhteiskunnallisessa muutoksessa tai vallankumouksessa ei ole niinkään kysymys jonkin ryhmittymän kannatuksen muutoksesta vaan toisin tekemisen ja toisin organisoitumisen tulosta kirkaaseen päivänvaloon ja niiden räjähdysmäisestä kasvusta.

Toisaalta oman itsensä aktiivisesta väärentämisestä tai todellisten mieltymystensä salaamisesta ei tarvitse olla kysymys. Ihmisellä on yleensä puolia, jotka eivät voi tulla esille vallitsevassa yhteiskunnassa ja joista hän ei välttämättä ole itsekään tietoinen²²⁷. Nämä "uinuvat rakkaudet" pulpahtavat pintaan, kun hän astuu tai tulee vedetyksi mukaan yhteiskunnalliseen muutosliikkeeseen tai kun valtarakenteet lakkaavat toimimasta²²⁸.

Ylipäänsä ihminen on paljon monimutkaisempi ja ristiriitaisempi olento, kuin mitä talous- ja monet muut oppineet ovat olettaneet. Erilaiset yhteiskunnalliset tilanteet imaisevat ihmisen helposti mukaansa ja saavat hänet omaksumaan erilaisia rooleja. Yhdessä tilanteessa – esimerkiksi työpaikalla – toimitaan, puhutaan ja myös ajatellaan eri tavalla kuin toisessa tilanteessa – esimerkiksi kotona. Vaikka tilanteet voivat edustaa vastakkaisia arvokäytäntöjä, ristiriitaa ei välttämättä tiedosteta. Jos epä johdonmukaisuus tiedostetaan, se pyritään usein oikeuttamaan tai sitten sen pohtiminen siirretään

225 Solnit 2009, 305

226 Kuran 1989, Kuran 1991

227 Nämä tiedostamattomat ja torjutut intohimot toisenlaiseen yhteiskuntaan olivat keskeisiä situationistien vallankumousteoriassa, joka vaikutti paljon vuoden 1968 kapinaan: Baumeister & Negator 2005, 38-40

228 Solnit 2009, 306

”perähyllylle”.

Länsimaisessa ajattelussa ihmisen minuuden yhtenäisyyttä on yleensä pidetty lähtökohtana. Kuitenkin antiikin ajoista lähtien pohdittaessa tahdon heikkoutta ja itsepetosta ihmisen mielen ristiriitaisuus on tullut esiin. 1970-luvulta lähtien minuuden epäyhtenäisyys on ollut keskeistä monien eurooppalaisten filosofien ajattelussa. Tavallaan lievää jakomielisyyttä on alettu pitää täysin normaalina.²²⁹

Varjotalouden ja varjopolitiikan lisäksi on siis olemassa niitä vastaava varjoihminen, joka asuu useimmissa meissä. Yhteiskunnan nopean olomuodon muutoksen mahdollistaa siis myös se, että ihmiset voivat muuttua nopeasti: se, mikä heissä on ollut tavallaan takalalla, siirtyy nyt etualalle. Samasta syystä muutos voi olla väkivallaton: myös muutoksen vastustajissa asuu toinen, joka voi alkaa tulla esiin mielen ”komerosta” yhteiskunnan käymistilassa. Väkivallan uhka ja voimakas polarisaatio meihin ja heihin johtaa kuitenkin helposti komeron oven sulkeutumiseen.

Näin ollen välttämättä ei tarvita pitkäaikaista valistusta ja arvomuutosta, vaikka tietokirjan kirjoittajan on vaikea kiistää tiedotuksen ja ajatteluvirikkeiden merkitystä. Ihmiset eivät ole johdonmukaisesti hyviä, mutta heissä on tarpeeksi hyvää toisenlaiseen yhteiskuntaan. Jaakko Juteinin sanoin: ”valistus on viritetty, järki hyvä herätetty -- luonnossa on lempeyttä, sydämessä siveyttä”.

229 Tahdon heikkouteen ja itsepetokseen liittyvästä mielen jakautumisesta: Aristoteles 1989[300-l. eaa.], 131-132, Rorty 1988; yleisemmällä tasolla monipersonallisuuden filosofiaa: Braude 1991, Kvaløy 1992a, Kvaløy 2004[1979]. Pisimmälle ajatuksen ihmisen persoonallisuuden epäyhtenäisyydestä on vienyt niin sanottu poststrukturalistinen filosofia, jossa ”subjektiviteetti” koostuu erilaisten diskurssien synnyttämisestä subjektipositioista, ks. esim. Foucault 1972, Henriques *et al.* 1984, Fairclough 1989, Mümken 2003. Persoonallisuuden epäyhtenäisyyden liiallinen korostaminen ja yleistäminen, johtaa vaikeuksiin ymmärtää diskursiivisen vallan rajoja ja yksilöllisen vastarinnan mahdollisuuksia. Nämä vaikeudet Michel Foucault itsekin tajusi ja yritti myöhäistuotannossaan ratkaista niitä. Ks. esim. Foucault 1988, Tammilehto 1998, 249-253, Mümken 2003, 33-38.

5. Varjosta valoon

Yhteiskunnissa siis tapahtuu suuria ja nopeita muutoksia samalla tavoin kuin luonnossa. Ne perustuvat siihen, että uusi toisenlainen maailma on jo olemassa vanhan maailman sisällä. Yhteiskunnan ja ihmisten varjossa olevat puolet ylläpitävät prosesseja, jotka noudattavat yhteiskunnan valtavirrasta eroavaa logiikkaa. Ulkoisen häiriön, pienehkön sisäisen muutoksen tai pitkän ajan kuluessa tapahtuneen "varjon" vahvistumisen seurauksena toisenlaiseen maailmaan vievät prosessit voimistuvat tai vanhaa ylläpitävät prosessit heikkenevät niin, että yhteiskunta siirtyy nopeasti toiseen tilaan. Tämän "positiivisten takaisinkytkentöjen" aiheuttaman keikahduksen ei tarvitse merkitä katastrofia tai suurta verenvuodatusta, vaan se voi merkitä väkivallan vähenemistä yhteiskunnassa.

Mutta mitä merkitystä tällä kaikella meille on tässä ja nyt? Emmekö voi ajatella, että suuret prosessit muuttavat jos muuttavat yhteiskunnan ja voimme unohtaa asian toistaiseksi ja jatkaa entiseen malliin?

5.1 Oikea toivo

Maailman tila saa meidät kuitenkin helposti lankeamaan epätoivoon. Ilman toivoa on vaikea elää, ja siksi monet etsivät sitä irrationaalisista opeista ja uskomattomista tarinoista, joita löytyy sekä vanhoista pelastususkonnoista että modernista teknologiauskosta. Nämä edustavat kuitenkin väärää toivoa, jotka eivät anna meille mitään roolia muutoksen edesauttamisessa – ei ainakaan yhteiskunnallisessa mielessä. Oikea toivo ei ole ovi vaan aavistus, että ovi saattaisi hyvinkin löytyä jossain vaiheessa²³⁰. Se, että ymmärrämme yhteiskunnan olomuodon voivan muuttua, auttaa ylläpitämään toivoa siitä, että riittävän suuri muutos ehtii tapahtua ennen uhkaavaa katastrofia. Me tarvitsemme toivoa, mutta sitä tarvitsee myös maailma: tiedon puutteen sijasta ilmeisesti juuri toivottomuus on synnänyt yhteiskunnalliseen passiivisuuteen²³¹. Ja jolleivät ihmiset toimi aktiivisesti toisin, ei ole olemassa tuota akanvirtaa, joka jossain tilanteessa voi katkaista nykyiset tuhosuuntaukset ja viedä toisenlaiseen olomuotoon.

Yhteiskuntamme ei "kehity" tasaisesti vaan järjestelmässä on aina luonnon tai ihmisten toiminnan aiheuttamia häiriöitä. Niitä ovat edellä käsitellyt luonnonkatastrofit, yhteiskunnalliset liikkeet, kapinat ja kansannousut. Emme voi koskaan tietää etukäteen, mikä näistä käynnistää yhteiskunnallisen maanvyyryyden, itse itseään ruokkivan prosessin, joka siirtää yhteiskunnan toiseen olomuotoon²³².

Kuitenkin on historiallisia viitteitä siitä, että ennen suurta kansannousua näkymätön ja näkyvä pienimuotoinen vastarintatoiminta lisääntyy: ikään kuin suurta yhteiskunnallista tyytymättömyyttä pidättelevä pato olisi alkanut tihkua ennen murtumistaan²³³. Tämä muistuttaa ekosysteemin käyttäytymistä lähestyessä keikahduspistettä: se voi alkaa siirtyä nopeasti edestakaisin tilasta toiseen, kuten edellä luvussa "Suuret ja nopeat muutokset luonnossa" todettiin.

Se toivo, jonka olomuodon muutoksen mahdollisuus tarjoaa, ei siis ohjaa passiivisuuteen vaan kannustaa aktiiviseen toimintaan ja luo toiminnalle uuden merkityksen ja perspektiivin. Se voi myös vaikuttaa moniin yhteiskunnallisen aktiivisuuden kentällä tehtäviin valintoihin.

230 Solnit 2005, 27

231 Ks. esim. Todd 2015

232 Ernst 2009, 169

233 Scott 2014[2012], 13

Mitä sitten suuren muutoksen ”ovea” silmällä pitävä tai etsivä toiminta käytännössä on? Se on paljolti sitä, mitä yhteiskunnallista muutosta haluavat ihmiset ovat kautta aikojen tehneet: varjoyhteiskunnan rakentamista ja yhteiskunnallisissa liikkeissä toimimista.

Varjoyhteiskunnassa toimijoille olomuodon muutoksen perspektiivi voi muuttaa suhtautumista omaan työhönsä. Kyse ei ole enää jostain virallisen yhteiskunnan paikkailusta, jonka soisi loppuvan valtion tai yhtiöiden ottaessa tämänkin tehtävän viimein hoitaakseen. Sen sijaan voi nähdä, että varjotaloudessa ja -politiikassa lasketaan tulevan yhteiskunnan peruskiviä. Varjokäytäntöjen muovaaminen ja jalostaminen on tästäkin syystä tärkeää. Lukemattomilla solidaarisuustaloutta ympäri maailmaa rakentavilla ihmisillä onkin usein juuri tämä perspektiivi.

5.2 Liikkeiden merimerkit

Yhteiskunnallisten liikkeiden aktivisteille suuren ja nopean muutoksen mahdollisuus merkitsee samatapaista merkityksen siirtymää. Se liittyy jo siihen, että liiketoiminnalla ja varjoyhteiskunnan rakentamisella ei ole selvää rajaa ja yksi ja sama toiminta voi olla molempia. Liiketoiminnassa nopean siirtymän perspektiivi nostaa kuitenkin esiin monia kysymyksiä, jotka eivät aina ole tärkeitä varjoyhteiskunnan rakentamisessa.

Käytännön asioiden hoitamisen helpottamiseksi ja uskottavuuden lisäämiseksi liikkeet perustavat usein yhdistyksiä ja muita virallisia organisaatioita. Näihin vaadittavat puheenjohtajat ja muut viralliset roolit alkavat helposti hallita liikettä ja muuttavat sen tavanomaiseksi järjestöksi. Siitä usein seuraava vallan keskitys ja byrokraattinen jäykkyys voivat johtaa siihen, että kohta ollaankin osa valtajärjestelmän uusintamisprosessia. Niinpä monet liikkeet pyrkivät tietoisesti pitämään virallisen puolen muodollisuutena, jolle ei anneta paljon painoa käytännön organisoitumisessa. Nämä virallisen organisoitumisen ongelmat ovat johtaneet joskus myös epävirallisen tehtävien jaon, johtajuuden ja koordinoinnin merkityksen kieltämiseen. Tämä on vienyt ojasta allikkoon: on syntynyt kaiken kontrollin ulkopuolella oleva näkymätön liike-eliitti²³⁴.

Vaikka ihmisen egoa pönkittävät ja toisia alistavat roolit ovat vahingollisia, johtajuutta tarvitaan vastuunoton ja koordinoinnin mielessä. Aidossa liikkeessä johtajuuden antaminen ja ottaminen sekä uusien tehtävien synty ja niiden suorittajien löytyminen ovat jatkuvia, alati uusia muotoja ottavia prosesseja, joita ei pidä kahlita tiukoilla säännöillä. Johtajuus on usein jaettua ja eri ihmiset johtavat eri asioissa ja eri tasoilla. Periaatteessa jokainen voi olla johtaja sopivassa tilanteessa.²³⁵ Olennaista on, että johtajuus perustuu luottamukseen ja henkilökohtaiseen aktiivisuuteen eikä pakottavien sanktioiden käyttöön. Johtajuus-sanalla vallankäyttöön liittyvien merkitysten poissulkemiseksi jotkut liikkeet ovat korvanneet sen fasilitoija- tai helpottaja-sanalla.

Parhaiten johtajuuden keskittymiseltä ja vallitsevan yhteiskunnan uusintamiselta vältytään, kun liike organisoituu pienten, pitkälti itsenäisten ryhmien verkostoksi. Ryhmien keskinäisen yhteistoiminnan järjestäminen vaatii yleensä kokouksia, joissa vain pieni osa ryhmien jäsenistä voi olla läsnä. Ryhmien edustajista voi kehkeytyä eliitti, joka kasaa itselleen valtaa. Lopulta vallankeskitys pysäyttää liikkeen ja muuttaa sen valtajärjestelmän osaksi. Tätä vastaan on olemassa monia liikkeissä ja suoran demokratian järjestelmissä pitkään käytössä olleita keinoja: edustajien oman ryhmänsä tahtoon sidottu valtakirja, koordinoitukokouksiin lähetettävien ihmisten kierrätys tai heidän valintansa arpomalla²³⁶.

234 ”Klassista”, naisliikkeen piirissä syntynyttä keskustelua tästä ks. Freeman 2005[1970], Levine 2005[1984]; sen vaikutuksista nykypäivän liikkeiden päätöksentekoprosessiin ks. Graeber 2013, 195.

235 Ks. esim. Nunes 2014, 33

236 Ks. esim. Graeber 2013; asiasta myös edellä luvussa ”Olomuodon vaihdokset yhteiskunnissa”.

Liike, jota inspiroi mahdollisuus löytää toisenlaiseen maailmaan johtava ovi, pyrkii siis kaikin keinoin välttämään poliittista hyväksikäyttöä ja integroitumista vallitsevaan järjestelmään. Tämä voi merkitä sitä, että se käyttää keinoja, jotka vieraannuttavat suuren osan sen mahdollisista kannattajista, minkä seurauksena liike marginalisoituu. Etäännyminen liikkeen mahdollisista tulevista toimijoista ja kannattajista voi tapahtua myös silloin, kun liike näyttää muodostuvan superaktivisteista, ammattilaisista ja mitään pelkäämättömistä sankareista koostuvista iskuryhmistä, joihin tavallisilla kuolevaisilla ei ole asiaa. Onnistuneen liikkeen toiminta on usein luovimista integroitumisen Skyllan ja marginalisoitumisen Kharybdiksen välillä.²³⁷

Liiketoiminta vaatii jatkuvaa valppautta myös toisessa suhteessa: liikkeen käyttämä kieli ja sen toimintamuodoille annettavat merkitykset uhkaavat jatkuvasti rapautua. Aiemmin radikaalit ja suuri muutoksia enteilevät käsitteet ja toimintamuodot omaksutaan täysin vesitetyssä muodossa joidenkin byrokratioiden arkirutiineiksi tai kaupallisen mainonnan iskusanoiksi ja symboleiksi. Tästä esimerkkinä on ”kestävä kehitys” ja ”ilmastonmuutos” -käsitteiden merkityksen muuttuminen viime vuosikymmeninä. Siksi liikkeiden on jatkuvasti uudistettava käyttämänsä kieltä ja siirrettävä arkipäiväiset käsitteet ja toiminnot uuteen merkityskenttään. On esimerkiksi alettava puhua ilmasto-oikeudenmukaisuudesta ja ilmastokatastrofin torjunnasta ja siirrettävä jälkimmäinen tarkoittamaan talouskasvusta luopumista ja fossiilisten polttoaineiden virran katkaisemista niiden alkulähteillä – esimerkiksi kivihiihikaivosten sulkemista suoralla kansalaistoiminnalla.²³⁸

Toimintaryhmän kykyyn olla muutoksen agenttina vaikuttaa myös paljon sen sisäinen ryhmädynamiikka. Mikä tahansa ryhmä lukkiutuu helposti tiettyyn toiminta- ja suhtautumiskaavaan, joka olosuhteiden muuttuessa voi lakata edistämästä ryhmän tavoitteita. Kuitenkin yleensä joku jäsenistä huomaa, että on välttämätöntä rikkoo vakiintuneet kaavat. Hänet koetaan helposti ikäväksi toisinajattelijaksi, jota ei haluta kuunnella ja josta mieluummin päästäisiin eroon.²³⁹

Jottei näin kävisi, muutosta haluavan ja liikkeen herkkyyttä vaalivan ryhmän sisäisen demokratia on parasta olla keskustelevaa eli *deliberatiivista*: Demokraattisessa prosessissa ei ensisijaisesti haeta ryhmän jäsenten valmiita kantoja. Sen sijaan kannat elävät keskustelussa, jossa kaikilla on mahdollisuus perustella omia näkemyksiään ja kuunnella toisten näkemyksiä. Mielipiteen muodostuksen ihanteena tulee auktoriteettien ja enemmistön etukäteiskantojen myötäilyn sijasta olla tieteestä tuttu *parhaan argumentin pakoton pakko*, joka tosin tiedemaailmassa usein jää toteutumatta.

Toisinajattelijoiden kuulemista edistää liikkeiden toimintaryhmissä usein noudatettava konsensuspäätöksenteko. Konsensus ei tässä tapauksessa tarkoita täydellistä yksimielisyyttä vaan enemminkin sovitteluratkaisun etsimistä niin, että vähemmistönäkemyksiä edustavilla on mahdollisuus vaikuttaa sen sisältöön. Jollei yhteistä säveltä kaikista ponnistuksista huolimatta löydy, vähemmistöön jääneitä ei pakoteta osallistumaan enemmistön päättämään toimintaan. Ylipäänsä väkivaltaan perustuvan pakotusmahdollisuuksien puuttuminen erilaisissa yhteisöissä on yksi syy siihen, että kautta

237 Tammilehto 1989, Mathiesen 1982; Mathiesen kutsuu integroitumista sisäänmäärittelyksi ja marginalisoitumista ulosmäärittelyksi.

238 Tästä liiketoimintaa uhkaavasta vaarasta kirjoittivat paljon vuoden 1968-liikehdintään paljon vaikuttaneet *situationistit*, jotka käyttivät liikkeen kielen ja toimintamuotojen banalisoitumisesta ja integroitumisesta vallitsevaan termiä *rekuperaatio* (*récupération*, takaisinsaanti). Päinvastainen ilmiö, jossa liike muuttaa arkipäivän käsitteiden tai toimintojen merkityksiä on taas *détournement* eli kaappaus. (Baumeister & Negator 2005, 116-121, Debord 1983[1967]). Kivihiihikaivosten pysäyttämistä Saksassa ks. Ende Gelände 2016.

239 Ks. esim. Scheffer 2009, 246-253

aikojen konsensusdemokratia on ollut yleistä: ilman yhteisymmärryksen etsimistä yhteisö hajoaa.²⁴⁰

5.3 Tottelemattomuusepidemiat

Toisaalta juuri yhteiskunnallisten liikkeiden oman väkivaltakoneiston puuttuminen saa monen uskomaan, ettei niillä ole mitään todellisia mahdollisuuksia vaikuttaa: valtahan on todellisuudessa niillä, jotka voivat pönkittää sitä aseilla. Valta on kuitenkin yhteiskunnallinen ilmiö: alistajien asema perustuu siihen, että lukemattomat alistetut totteleva heitä ja toimivat vakiintuneiden sääntöjen mukaan. Tämän ovat monet liikeaktivistit tajunneet jo kauan sitten. Nuori ranskalainen oikeustieteen opiskelija Étienne de La Boétie kirjoitti 1550-luvulla teoksessaan *De la servitude volontaire* (Vapaaehtoisesta orjuudesta): "En pyydä, että käynte käsiksi tyranniin ja kaadatte hänet, vaan yksinkertaisesti, että ette enää tue häntä. Silloin voitte katsoa, kun hän kaatuu omasta painostaan ja murskautuu kappaleiksi kuin kolossi, jonka jalusta on vedetty pois."²⁴¹

Yhteiskunnallisen liikkeen voima perustuu siihen, että se voi monilla tasoilla alkaa murentaa valtaa uusivia tottelemisen kaavoja. Näin voi syntyä itse itseään ruokkivia kierteitä, positiivisia takaisinkytkentöjä, jotka kasvattavat liikettä ja heikentävät vakiintunutta valtaa. Vaikka liikkeen alkuvaiheessa väkivaltakoneisto tottelee ja aktivistit kärsivät, yhteenotto voi johtaa tottelemattomuuteen esimerkiksi joissakin valtaa tavallisesti pönkittävästä tiedotusvälineistä. Tieto poliisin brutaaliudesta voi taas heikentää vallan jo valmiiksi haurasta oikeutusta ja saada entistä useamman ihmisen löytämään varjossa olleen puolen itsestään ja osallistumiseen mielenosoitukseen. Mielenosoitusten suureneminen taas heikentää poliisin mahdollisuuksia kohdistaa siihen väkivaltaa. Tämä rohkaisee ihmisiä, jotka väkivallan pelossa eivät ole aiemmin lähteneet mukaan. Suurempi osanottajajoukko innostaa mukaan taas uusia ihmisiä ja niin edelleen: liike alkaa kasvaa hyvin nopeasti²⁴². Liikkeen laajeneminen johtaa vähitellen siihen, että se leviää myös poliisin ja muiden väkivaltakoneistojen keskuuteen – ihmisistähän nekin koostuvat. Hyökkäys- ja ampumiskäskeyjä ei enää totella.²⁴³

240 Graeber 2013, 184-186, 211

241 La Boétie 1975[1574]

242 Ernst 2009, 173, Martin 2008

243 Väkivallattoman vastarinnan mahdollisuuksista ks. esim. Turunen 2008, Clark *et al.* 2009, Martin 2001, Chenoweth & Stephan 2011, Amster & Ndura 2013. Chenoweth & Stephan 2011:n tilastoanalyysin metodologisista ongelmista ks. Gelderloos 2015[2013], 42-45. Kuitenkin Peter Gelderloosin omat vertailut toisaalta väkivallattomuuteen pitäytyneiden ja toisaalta myös väkivallan taktiikkojen kirjoon hyväksyvien kampanjoiden menestyksestä kärsivät myös metodologisista ongelmista: väkivallattomuuteen sovelletaan toisia standardeja kuin "ei-väkivallattomuuteen" (Martin 2008, Kuhn 2013).

Väkivallattomuutta kannattavia arvostellaan siksi, että he etukäteen sulkevat joitain taktiikoita pois ja ovat tässä mielessä autoritäärinen. Kuitenkaan tuskin on ketään, joka hyväksyisi minkä tahansa väkivallan missä tahansa tilanteessa. Ero väkivallattomien ja muiden toimijoiden välillä on ennemminkin se, mihin hyväksyttävien menetelmien raja asetetaan (Martin 2008, Kuhn 2013).

"Väkivallattomuus" voi joissain tapauksissa muodostua ideologiaksi, joka sokaisee näkemästä nyky-yhteiskuntien arkipäivän väkivaltaa ja kesyttää ja integroi liikkeitä, ks. Gelderloos 2015[2013]. Gelderloosilta ja muilta väkivallattomuuden kriitikoilta helposti kuitenkin unohtuu, että on myös radikaalia, aktiivista väkivallattomuutta (ks. esim. Hermaja 2016, Martin 2008) ja että myös liikkeiden väkivaltaisista ryhmittymistä voidaan käyttää valtaapitävien kannalta sopivan lopputuloksen aikaansaamiseen: Toisaalta niiden avulla voidaan toteuttaa vallansiirto jonkin ulkovallan tukemalle hallitukselle, kuten esimerkiksi tapahtui Ukrainassa helmikuussa 2014. Toisaalta ne voivat marginalisoida liikkeen vieraannuttamalla sen potentiaaliset kannattajat, mikä on integroinnin ohella toinen valtaapitäville suotuista tulos.

Ylipäänsä yhteiskunnan muuttaminen ihmisiin kohdistuvalla väkivallalla on siinä mielessä erittäin ongelmallista, että tällöin halutaan muuttaa nimenomaan tiettyjä jatkuvasti uusiutuvia yhteiskunnallisista

Poliisien ja sotilaiden tottelemattomuus on ollut ratkaisevaa monissa historian vallankumousliikkeissä. Kuten luvussa "Olomuodon vaihdokset yhteiskunnissa" näimme, kasakkojen tottelemattomuudella oli merkittävä vaikutus Venäjän helmikuun vallankumouksen kulkuun. Vapausaatteiden vetovoima näihin ratsujoukkoihin oli hyvin ymmärrettävää: kasakkayhteisöt syntyivät aikoinaan karanneista maaorjista²⁴⁴.

Monien epäusko liikkeiden mahdollisuuksiin pohjautuu myös tiettyyn käsitykseen liiketoiminnan luonteesta ja hyvän elämän olemuksesta: uskotaan toisaalta, että aktivismi voi perustua vain suuriin uhrauksiin ja itsekieltämykseen, ja toisaalta, että epäitsekkäs toiminta on mahdollista vain harvoille ja valituille, koska yleensä ihmiset tavoittelevat omaa onneaan. Monessa suhteessa nämä uskomukset eivät kuitenkaan pidä paikkaansa. Ensinnäkin yhteiskunnallisen liikkeen rajat ovat aina liukuvat ja osallistumisen intensiteetti voi vaihdella kovasti. Useimmat liikkeessä olijat eivät välttämättä muuta elämäntapaansa suurestikaan. Ylipäänsä jako aktivisteihin ja muihin, "passiivisiin" ihmisiin on monella tavoin harhaanjohtava.

Toiseksi yhteiskunnallinen aktivismi ja onnellisuus eivät ole ristiriidassa keskenään: monien tutkimusten mukaan aktivismi itse asiassa lisää ihmisten onnellisuutta ja subjektiivista hyvinvointia. Toiminta todella tärkeiksi koettujen asioiden puolesta yhteistyössä muiden ihmisten kanssa on usein hyvin antoisaa.

Kolmanneksi ihmiset eivät välttämättä tavoittele ensisijaisesti henkilökohtaista onnea vaan mielekästä elämää. Siksi hyvän elämään ei tarvita rikkautta tai menestystä vaan sitä, että tuntee tekevänsä osansa kamppailussa paremman maailman puolesta. Toinen asia on, että elämän kokeminen mielekkäänä tekee ihmiset usein onnelliseksi. Ilmeisesti on yleisemminkin niin, että onnen löytää parhaiten, kun sitä ei etsi.²⁴⁵

Liikkeissä, jonka perspektiivi on suuri yhteiskunnallinen muutos, ajatellaan usein, että keinot ja päämäärät eivät saa olla ristiriidassa keskenään. Monista periaatteellisista, käytännöllisistä ja strategisista syistä halutaan jo nyt osittain elää sitä yhteiskuntaa, jota tavoitellaan. Siksi liikkeiden sisällä usein kukoistavat monet varjoyhteiskunnan muodot, joita edellisessä luvussa käsiteltiin: Harjoitetaan solidaarisuustaloutta ja suoraa demokratiaa, kokeillaan toisenlaisia asumismuotoja ja pehmeää teknologiaa. Kamppailun keskellä ihmiset löytävät itsestään aivan uusia kykyjä ja yhteiskunnallisen olemisen muotoja. Kaikki tämä voi tehdä "liike-elämästä" rikkaan kokemuksen.²⁴⁶

Kaikesta huolimatta monet suhtautuvat suuresta muutoksesta puhuviin ihmisiin ja liikkeisiin penseästi: nämä ovat tuulentupia rakentelevia utopisteja, jotka rinnastuvat

suhteita, jotka eivät häviä minnekään, vaikka niitä tilapäisesti kannattava yksityinen ihminen vammautetaan tai tapetaan (ks. esim. Anonymous 1990[1978], Martin 2008). Väkivalta sopii sen sijaan hyvin vallankaappaukseen, jossa valta siirretään ryhmältä toiselle yhteiskuntaa juurikaan muuttamatta.

244 Scott 2009, 25

245 Yhteiskunnallisen aktivismin onnellisuutta lisäävästä vaikutuksesta sosiologisten tutkimusten valossa ks. Klar & Kasser 2009; onnellisuuden ja aktivismin yhteyden filosofista tarkastelua: Brülde 2010. Aristoteles pohti yli 2000 vuotta sitten poliittiseen aktiivisuuden suhdetta hyvään elämään ja onnellisuuteen, ja näyttää päätyneen siihen, että yhteiskunnallinen toiminta on onnellisuutta, jos se ei ole pakkovallan harjoittamista: Aristoteles 1991[300-l. eaa.], 180-181. Voidaan ajatella, että suuria yhteiskunnallisia muutoksia tavoittelevien liikkeiden toimintaan osallistuminen merkitsee "julkisen onnellisuuden" lisäämistä. "Julkinen onnellisuus" (public happiness) on valistusfilosofiasta peräisin oleva termi, joka viittaa ihmisten vapautteen osallistua aktiivisesti politiikkaan muutenkin kuin äänestämällä ja määrätä itse muiden kanssa ne säännöt, joiden puitteissa eletään. Se on siis jotain aivan muuta kuin ihmisten yksityisen onnellisuuden summa tai keskiarvo. Hannah Arendt näkee julkisen onnellisuuden toteutuneen vallankumousliikkeissä ja niiden luomissa suoran demokratian neuvostojärjestelmissä. Sen sijaan vain valittujen edustajien painostamiseen keskittyvät massaliikkeet eivät edistä julkista onnellisuutta: Arendt 2006[1963], Roodt 2014

246 Ks. esim. Day 2005, The Free Association 2011, Kaufman 2003, 277-278

menneiden aikojen edistyksen fanfaaria soittaviin vallankumouksellisiin. Nykyisin – ja monille ihmisille aikaisemminkin – vallankumous ja vallankumouksellisuus merkitsevät jotain muuta. Ydinsodan ja ilmastokatastrofin uhan leijuessa yllämme suuressa muutoksessa ei ole kyse tuotantovoimien kehityksen vapauttamisesta tai siirtymisestä ristiriitojen tuolle puolen. Enemmän on kysymys ylipäänsä selviytymisestä, siirtymisestä sellaiseen yhteiskuntaan, joka ei koko ajan uhkaa ihmisten ja muiden olentojen olemassaoloa.

Saksalainen filosofi ja kirjallisuuskriitikko Walter Benjamin kirjoitti 1900-luvun toisen suuren maailmanpalon alkaessa: ”Marxin mukaan vallankumoukset ovat maailmanhistorian vetureita. Mutta ehkä asia on aivan toisin. Ehkä vallankumoukset ovat tässä junassa matkustavan ihmissuvun tempaisu hätäjarrusta.”²⁴⁷

5.4 Hätäjarrituksen jälkeen

Emme voi tarkkaan tietää, millainen olisi ”hätäjarrun” vetäisyn jälkeinen uusi yhteiskunnan olomuoto. Kuitenkin yhtä jos toista voimme päätellä jo olemassa olevasta toisenlaisesta maailmasta, varjoyhteiskunnasta. Siihen kuuluvat prosessithan veisivät edellä olevan mukaan yhteiskuntaa kohti keikahduspistettä, jossa olomuoto vaihtuisi. Myös historian kuluessa tapahtuneista olomuodon muutoksista voimme saada vihiä, millaiseksi yhteiskunta muuttuisi. Yksi todennäköinen – vaikkakaan ei ainoa mahdollinen – olomuoto olisi yhteiskunta, joka jo rakenteensa perusteella olisi ekologisesti järkevämpi ja ratkaisevasti vähemmän militaristinen.

Tällaisen siirtymän jälkeen ihmisten elämä ei enää riippuisi maanosien laajuisista tai globaaleista, herkästi haavoittuvista järjestelmistä. Vaikka ihmiset olisivat verkostoituneet myös globaalisti, tuotanto olisi pääasiallisesti paikallista. Nykysilmin katsellen maailma näyttäisi yksinkertaiselta. Kuitenkin vaikka tämän hetken yhteiskunnallista monimutkaisuutta ei olisi, jossain toisessa mielessä uusi olomuoto olisi nykyistä mutkikkaampi ja moninaisempi. Yhteiskunnassa olisi samanlaista kompleksisuutta kuin luonnossa. Sen osaset pystyisivät luovasti ja itsenäisesti järjestäytymään ja tarvittaessa organisoitumaan kokonaan uudelleen. Yhteiskunta voisi paremmin joustaa ulkoisten olosuhteiden muuttuessa.²⁴⁸

Nykyisessä mielessä ymmärrettyä tuotantoa ja kulutusta olisi vähemmän. Kulutuksen laskua tosin kompensoisi se, että yhteisvaurautta ja kykyä ja mahdollisuuksia siitä nauttimiseen olisi enemmän. Myös kyky iloita jo aikaa sitten tuotetusta yksityisestä vauraudesta voisi kasvaa.

Nyt moni voi ajatella, että tässä tapauksessahan yhteiskunnan olomuodon muutos on sama asia kuin sivilisaation romahdus, joka varmaan joka tapauksessa tapahtuu ilmastokatastrofin tai ydinsodan jälkeen. Eihän köyhä ja yksinkertainen maailma ole mikään inspiroiva perspektiivi yhteiskunnallisille liikkeille!

Olomuodon vaihtumisessa on kuitenkin kysymys nimenomaan yhteiskunnallisesta muutoksesta. Varjoyhteiskunnassa ilmenevät organisoitumis- ja arvokäytännöt sekä

247 ”Marx sagt, die Revolutionen sind die Lokomotive der Weltgeschichte. Aber vielleicht ist dem gänzlich anders. Vielleicht sind die Revolutionen der Griff des in diesem Zuge reisenden Menschengeschlechts nach der Notbremse.” Benjamin 1991[1940], 1232

248 Norjalainen ekofilosofi Sigmund Kvaløy on käsitellyt teoksissaan paljon eroa toisaaalta teollisten kasvuyhteiskuntien mutkikkuuden, toisaalta luonnon ja ”elämän välttämättömyyksien yhteiskuntien” mutkikkuuden välillä. Edellistä hän kutsuu monimutkaisuudeksi (complication, komplikasjon), jälkimmäisyyttä moninaisuudeksi (complexity, mangfold), ks. esim. Kvaløy 1976, Kvaløy 1992a, Kvaløy 2014.

ihmisten persoonallisuuksien puolet tulisivat etualalle. Ruohonjuuritason demokratia ja tasa-arvo voisivat alkaa kukoistaa, kuten niin monien historian vallankumousten alkuvaiheissa. Tarve omistaa ja kuluttaa vähenisi ratkaisevasti, kun omaa statusta ei tarvitsisi osoittaa tavaroihin siirrettyjen merkitysten avulla. Ihmisiä ei enää ensisijaisesti liittäisi toisiinsa byrokratioiden käsky- ja alistusrakenteet eikä myöskään rahavälitteiset suhteet, vaan suoraa demokratiaa harjoittavissa tapaamisissa ja monenlaisissa verkostoissa tapahtuva rikas vuorovaikutus. Silloin yhteiskunta ei enää olisi typerä megakone, joka koko ajan uhkaa syöstä ihmiset ja muut luontokappaleet turmioon. Yhteiskunta voisi olla jopa viisaampi kuin yksittäiset ihmiset.

Demokraattisessa ja viisaassa yhteiskunnassa tuskin koettaisiin, että sivilisaatio on romahtanut, vaikka energian ja materian kulutus olisi laskenut ratkaisevasti. Päinvastoin voitaisiin ajatella, että vasta nyt on noustu valtavia tappokoneistoja ylläpitävien teollisten kasvuyhteiskuntien barbariasta sivistykseen.

Mutta eikö historia osoita, että tällainen ruohonjuuridemokratiaan perustuva olomuoto kestää vain hetken, jonka jälkeen suurin piirtein entisenkaltainen tila palautuu? Näin voi tietenkin käydä tulevaisuudessakin – varsinkin jos muutos tapahtuu ensin vain pienessä osassa maapalloa eivätkä ulkopuolisten alueiden solidaarisuusliikkeet ole kyllin vahvoja.

Mahdollisuudet uuden olomuodon säilyttämiseen saattavat kuitenkin nyt olla aiempaa merkittävästi paremmat. Ideologiat ja uskomukset, joilla vallitsevan tilan säilyttämistä tai sen palauttamista on voitu puolustaa, ovat pahasti rapautuneet. On ratkaisevasti vähemmän niitä, jotka uskovat aineellisen edistyksen, "kehityksen" tai taloudellisen kasvun tekevän maailmasta paremman. Harva enää uskoo, että historialla on ennalta määrätty suunta, joka liittyy luonnonvalloittamiseen ja teollisuuskulttuurin levittämiseen. Toisaalta niilläkin, joilla tällaisia uskomuksia on, ne ovat aiempaa heikompia ja heidänkin minuudessaan voi olla osa, joka niitä vahvasti epäilee. Siksi on epätodennäköistä, että löytyy johtajia ja heille uskollisia kaadereita, jotka pystyvät palauttamaan "maailmanhistorian veturin" tuhoon vieville raiteilleen.

Historia ei aina toistu. Vielä meillä on toivoa.

Viitteet

Kirjallisuusluettelo

- Ahonen, Pertti (1987): Politiikan kautta politiikan yli: politiikan merkitysten tulkinnan paradokseista ja mahdollisuuksista. Teoksessa Tapani Mäkinen (toim.): *Väärää puhetta - fragmentteja politiikan kielitieteestä*. Paradoksi 7, 69-129
- Airaksinen, Jaana (2005): Paikallisrahalla työtä. Teoksessa Outi Hakkarainen, Jaana Airaksinen & Tove Selin (toim.): *Talous ja demokratia, Ratkaisuja Suomesta ja muualta*. Like, Helsinki, 120-123
- Alapuro, Risto & Henrik Stenius (1987): Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.): *Kansa liikkeellä*. Kirjayhtymä, Helsinki, 8-52
- Alden Wily, Liz (2012): The Global Land Grab: The New Enclosures. Teoksessa David Bollier & Silke Helfrich (toim.): *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, Massachusetts, 116-122
http://wealthofthecommons.org/sites/default/files/the_wealth_of_the_commons.prc
- Alhojärvi, Tuomo, Sanna Ryyänen, Niklas Toivakainen & Ruby van der Wekken (2015): Solidaarisuustalous. Teoksessa Mikko Jakonen & Tiina Silvasti (toim.): *Talouden uudet muodot*. Into, Helsinki, 210-230
- Ali, Tariq (toim.) (1969): *Tämän päivän vallankumous*. WSOY, Helsinki
- Allardt, Erik & Yrjö Littunen (1972): *Sosiologia*. WSOY, Porvoo
- Alley, R. B., J. Marotzke, W. D. Nordhaus, J. T. Overpeck, D. M. Peteet, R. A. Pielke et al. (2003): Abrupt Climate Change. *Science*, nro 5615/299, 2005-2010
<http://www.sciencemag.org/content/299/5615/2005.abstract>
- Alpaugh, Micah (2013): Historicizing Nonviolent Protest, The Role of the French Revolution. Teoksessa Randall Amster & Elavie Ndura (toim.): *Exploring the Power of Nonviolence*. Syracuse University Press, Syracuse, New York, 41-56
- Amin, Ash (toim.) (2009): *The Social Economy, International Perspectives on Economic Solidarity*. Zed Books, London
- Amster, Randall & Elavie Ndura (toim.) (2013): *Exploring the Power of Nonviolence*. Syracuse University Press, Syracuse, New York
- Anderson, Kevin (2013): *Romm misunderstands Klein's & my view of climate change & economic growth*. <http://kevinanderson.info/blog/follow-up-to-articles-by-klein-romm-about-2c-and-economic-growth/>. Viitattu 31.5.2016.

- Anderson, Kevin & Alice Bows (2008): Reframing the climate change challenge in light of post-2000 emission trends. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, nro 1882/366, 3863-82
<http://view.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18757271>
- Anderson, Kevin & Alice Bows (2011): Beyond 'dangerous' climate change: emission scenarios for a new world. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, nro 1934/369, 20-44
<http://rsta.royalsocietypublishing.org/content/369/1934/20.abstract>
- Angus, Ian & Simon Butler (2011): *Too Many People? Population, Immigration, and the Environmental Crisis*. Haymarket Books, Chicago
- Anonymous (1990[1978]): *You Can't Blow up a Social Relationship, The Anarchist Case Against Terrorism*. See Sharp Press, San Francisco
<https://libcom.org/book/export/html/122>
- Arendt, Hannah (1958): Totalitarian Imperialism: Reflections on the Hungarian Revolution. *The Journal of Politics*, nro 1/20, 5-43 <http://www.jstor.org/stable/2127387>
- Arendt, Hannah (2006[1963]): *On Revolution*. Penguin Books, London
- Aristoteles (1989[300-l. eaa.]): *Nikomakhoksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki
- Aristoteles (1991[300-l. eaa.]): *Politiikka*. Gaudeamus, Helsinki
- Aubry, Octave (1962): *Ranskan suuri vallankumous, osa I, Kuningasvallan tuho*. WSOY, Helsinki
- Ayboğa, Ercan & Devriş Cimen (2016): Das Föderale System Nordsyrien auf seinem Weg. *Kurdistan Report*, nro 188/2016, 38-41
- Azad, Shahrzad (1980): Workers' and Peasants' Councils in Iran. *Monthly Review*, nro 5/32, 14-29
- Baer, Hans A (2012): *Global Capitalism and Climate Change, The Need for and Alternative World System*. Altamira Press, Lanham, Maryland
- Baher, Zaher (2014): *Anarchist Eyewitness to self-management in Kurdish Syria / West Kurdistan*. Workers Solidarity Movement, Dublin <http://www.wsm.ie/c/experiment-west-kurdistan-syria-self-management>. Viitattu 4.12.2015.
- Bakunin, Mihail (1950[1872]): *Marxism, Freedom and the State*. Freedom Press, London
<http://theanarchistlibrary.org/library/michail-bakunin-marxism-freedom-and-the-state>
- Bakunin, Mihail (1980[1869-73]): *Centralism eller självförvaltning*. Federativs klassiker, Stockholm
- Bakunin, Mihail (2009[1873]): *Gosudarstvennost i anarhija, Borba dvuh partij v Internatsionalnom obštšestve rabotših* (Valtiollisuus ja anarkia, Kahden ryhmittymän kamppailu työläisten kansainvälisessä liitossa; on englanniksi ym. kielillä). Lib.ru: "Классика", Moskva http://az.lib.ru/b/bakunin_m_a/text_0050.shtml
- Ball, P (2003): The Physical Modelling of Human Social Systems. *ComPlexUs*, nro 4/1, 190-206 <http://www.karger.com/DOI/10.1159/000082449>
- Barclay, Harold (1982): *People Without Government, An Anthropology of Anarchism*. Kahn

& Averill, London

- Barnaby, Frank & James Kemp (toim.) (2007): *Secure energy? Civil nuclear power, security and global warming*. Oxford Research Group, Oxford
<http://www.stormsmith.nl/publications/secureenergy.pdf>
- Barnosky, Anthony D, Elizabeth A Hadly, Jordi Bascompte, Eric L Berlow, James H Brown, Mikael Fortelius et al. (2012): *Approaching a state shift in Earth's biosphere*. *Nature*, nro 7401/486, 52-58 <http://dx.doi.org/10.1038/nature11018>
- Barry, Glen (2014): *Terrestrial ecosystem loss and biosphere collapse*. *Management of Env Quality*, nro 5/25, 542-563 <http://dx.doi.org/10.1108/MEQ-06-2013-0069>
- Baumeister, Biene & Zwi Negator (2005): *Situationistische Revolutionstheorie, Eine Aneignung, Vol. I: Enchiridion*. Schmetterling Verlag, Stuttgart
- Bauwens, Michel & Franco Iacomella (2012): *Peer-to-Peer Economy and New Civilization Centered Around the Sustenance of the Commons*. Teoksessa David Bollier & Silke Helfrich (toim.): *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, Massachusetts, 275-280
http://wealthofthecommons.org/sites/default/files/the_wealth_of_the_commons.prc
- Benjamin, Walter (1991[1940]): *Gesammelte Schriften I*. Toim. Rolf Tiedemann & Hermann Schweppenhäuser, Suhrkamp, Frankfurt am Main
<http://archive.org/details/GesammelteSchriftenBd.1>
- Bennholdt-Thomsen, Veronika & Maria Mies (1999): *The Subsistence Perspective, Beyond the Globalized Economy*. Zed Books, London
- Bennholdt-Thomsen, Veronika, Nicholas Faraclas & Claudia von Werlhof (toim.) (2001): *There is an Alternative: Subsistence and World-wide Resistance to Corporate Globalization*. London, Zed Books
- Berkes, Fikret (toim.) (1989): *Common Property Resources, Ecology and Community-Based Sustainable Development*. London, Belhaven
- Berkman, Alexander (1922): *The Kronstadt Rebellion*. Der Sindikalist, Berlin
http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bright/berkman/kronstadt/berkkron.html
- Berkman, Alexander (2009[1925]): *The Bolshevik Myth*. Dodo Press, Gloucester
<http://theanarchistlibrary.org/library/alexander-berkman-the-bolshevik-myth-diary-1920-22>
- Bey, Hakim (1991): *T. A. Z. The Temporary Autonomous Zone, Ontological Anarchy, Poetic Terrorism*. Autonomedia, Brooklyn
- Bhaskar, Roy (1993): *Dialectic, The Pulse of Freedom*. Verso, London
- Biehl, Janet (1998): *The Politics of Social Ecology, Libertarian municipalism*. Black Rose Books, Montreal
- Biehl, Janet & Zanyar Omrani (2016): *Thoughts on Rojava: an interview with Janet Biehl*. *Roar Magazine*, 13.1.2016 <https://roarmag.org/essays/janet-biehl-interview/>
- Biehl, Janet, Abdulkerim Omar & Çınar Salih (2015): *Rojava's Communes and Councils*.

New Compass, 31.01.2015 <http://new-compass.net/articles/rojavas-communes-and-councils>

- Birch, Anthony H (1993): *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. Routledge, London
- Bollier, David (2002): *Silent Theft, The Private Plunder of Our Common Wealth*. New York, Routledge
- Bollier, David & Silke Helfrich (toim.) (2012): *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, Massachusetts
http://wealthofthecommons.org/sites/default/files/the_wealth_of_the_commons.prc
- Bookchin, Murray (1982): *The Ecology of Freedom, The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. Cheshire, Palo Alto
- Bookchin, Murray (1987): *The Rise of Urbanization and the Decline of Citizenship*. Sierra Club, San Francisco
- Bookchin, Murray (1990a): *The Philosophy of Social Ecology, Essays on Dialectical Naturalism*. Black Rose Books, Montréal
- Bookchin, Murray (1990b): The Meaning of Confederalism. *Green Perspectives*, nro 20/1990, 1-4 <http://theanarchistlibrary.org/library/murray-bookchin-the-meaning-of-confederalism>
- Bookchin, Murray (1996): *The Third Revolution: Popular Movements in the Revolutionary Era, Volume 1*. Cassell, London
- Bookchin, Murray (1998): *The Third Revolution: Popular Movements in the Revolutionary Era, Volume 2*. Cassell, London
- Bookchin, Murray (2004): *The Third Revolution: Popular Movements in the Revolutionary Era, Volume 3*. Continuum, London
- Braude, Stephen E (1991): *First Person Plural, Multiple Personality and the Philosophy of Mind*. Routledge, London
- Brinton, Maurice (1975[1970]): *The Bolsheviks & Workers' Control 1917 to 1921, The State and Counter-Revolution*. Solidarity ja Black & Red, London & Detroit
<http://www.spunk.org/texts/places/russia/sp001861/bolintro.html>
- Brown, Kate (2013): Supermarket sales tricks. *Choice*, 27.11.2013
<http://www.choice.com.au/reviews-and-tests/food-and-health/food-and-drink/supermarkets/supermarket%20sales%20tricks/page.aspx>
- Brülde, Bengt (2010): *Hur viktigt är det att vara lycklig?*. Bonniers Existens, Stockholm
- Bülow, Andreas von (2005[1998]): *Im Namen des Staates, CIA, BND und die kriminellen Machenschaften der Geheimdienste*. Piper, München
- Carey, Alex (1997): *Taking the Risk out of Democracy, Corporate Propaganda versus Freedom and Liberty*. University of Illinois Press, Urbana
- Carpenter, S. R., D. Ludwig & W. A. Brock (1999): Management of Eutrophication for Lakes Subject to Potentially Irreversible Change. *Ecological Applications*, nro 3/9, 751-771 <http://www.jstor.org/stable/2641327>

- Carrere, Ricardo & Larry Lohmann (1996): *Pulping the South, Industrial Tree Plantations & The World Paper Economy*. Zed, London
- Cascales-Miñana, Borja & Christopher J Cleal (2014): The plant fossil record reflects just two great extinction events. *Terra Nova*, nro 3/26, 195-200
<http://dx.doi.org/10.1111/ter.12086>
- CEO (2013): *Closing in on our seeds*. Corporate Europe Observatory
<http://corporateeurope.org/news/closing-our-seeds>. Viitattu 25.3.2016.
- Chang, Ha-Joon (2015): *Taloustiede, Käyttäjän opas*. Into, Helsinki
- Chenoweth, Erica & Maria J Stephan (2011): *Why Civil Resistance Works*. Columbia University Press, New York
- Chomsky, Noam (1989): *Necessary Illusions, Thought control in democratic societies*. CBC Enterprises, Montréal
- Chomsky, Noam (2000): *Hinnalla millä hyvänsä, Uusliberalismi ja globaali kuri*. Like, Helsinki
- Chomsky, Noam & Edward Herman (2002): Propagandamalli. Teoksessa Juha Yli-Vakkuri, Marko Ampuja & Erka Ööni (toim.): *Ideologia ja valta 1*. Like, Helsinki, 215-291
- Clark, Howard, Javier Gárate, Joanne Sheehan & Dorie Wilsnack (toim.) (2009): *Handbook for Nonviolent Campaigns*. War Resisters' International, London
http://www.wri-irg.org/system/files/Handbook_for_Nonviolent_Campaigns.pdf
- Clarke, Lee & Caron Chess (2008): Elites and Panic: More to Fear than Fear Itself. *Social Forces*, nro 2/87, 993-1014 <http://sf.oxfordjournals.org/content/87/2/993.abstract>
- Cohn-Bendit, Daniel & Gabriel Cohn-Bendit (1969): *Radikaali-vasemmisto – lääke kommunismin vanhuudenheikkouteen*. Kirjayhtymä, Helsinki
- Colectivo Situaciones (2003): *¡Que se vayan todos!, Krise und Widerstand in Argentinien*. Assoziation A, Berlin
- Collins, M., R. Knutti, J. Arblaster, J.-L. Dufresne, T. Fichet, P. Friedlingstein et al. (2013): Long-term Climate Change: Projections, Commitments and Irreversibility. Teoksessa T F Stocker, D Qin, G-K Plattner, M Tignor, S K Allen, J Boschung, A Nauels, Y Xia, V Bex & P M Midgley (toim.): *Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press, 1029–1136 www.climatechange2013.org
- Complex Systems Group (2015): *Amorphous materials*. Department of Physics, University of California, Santa Barbara
<http://web.physics.ucsb.edu/~complex/research/amorphous.html>. Viitattu 15.3.2015.
- Corbett, Bob (2015): *The Haitian Revolution of 1791-1803*. Bob Corbett's Haiti site
<http://faculty.webster.edu/corbetre/haiti/history/revolution/revolution1.htm>. Viitattu 22.10.2015.
- Cox, Laurence (2015): *Waves of protest and revolution: elements of a Marxist analysis*. National University of Ireland, Maynooth
https://www.academia.edu/6695708/Waves_of_protest_and_revolution_elements_of

_a_Marxist_analysis. Viitattu 29.01.2016.

- Cox, Laurence & Gunvald Nilsen (2014): *We Make Our Own History, Marxism and Social Movements in the Twilight of Neoliberalism*. Pluto Press, London
- Dalla Costa, Mariarosa & Selma James (1980[1972]): The Power of Women and Subversion of the Community. Teoksessa Ellen Malos (toim.): *The Politics of Housework*. Allison & Busby, London, 160-187
- Davis, Devra (2010): *Disconnect: The Truth About Cell Phone Radiation, What the Industry Is Doing to Hide It, and How to Protect Your Family*. Plume, New York
- Day, Richard J F (2005): *Gramsci is Dead, Anarchist Currents in the Newest Social Movements*. Pluto Press, London
- De Angelis, Massimo (2007): *The Beginning of History, Value Struggles and Global Capital*. Pluto Press, London
- De Anglelis, Massimo (2012): Crises, Capital and Co-option: Does Capital Need a Commons Fix?. Teoksessa David Bollier & Silke Helfrich (toim.): *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, Massachusetts, 157-163
http://wealthofthecommons.org/sites/default/files/the_wealth_of_the_commons.prc
- De Schutter, Olivier (2011): *Report submitted by the Special Rapporteur on the right to food*. Sixteenth session A/HRC/16/49, Human Rights Council, United Nations
<http://www2.ohchr.org/english/issues/food/docs/A-HRC-16-49.pdf>
- Debord, Guy (1983[1967]): *Society of the Spectacle*. Black & Red, Detroit
<https://www.marxists.org/reference/archive/debord/society.htm>
- Delegation Rojava (2014): *Demokratische Selbstverwaltung und Selbstverteidigung in Rojava/Nordsyrien*. Berichte <http://rojavadlegation.blogspot.fi/p/berichte.html>. Viitattu 22.1.2016.
- Doucet, Clive (2007): *Urban Meltdown: Cities, climate change and politics as usual*. New Society Publishers, Gabriola Island, BC
- Drahos, Peter & John Braithwaite (2004): *Who Owns the Knowledge Economy? Political Organising Behind TRIPS*. Corner House Briefing 32, The Corner House
<http://www.thecornerhouse.org.uk/sites/thecornerhouse.org.uk/files/32trips.pdf>
- Dunn, John (1992): Conclusion. Teoksessa John Dunn (toim.): *Democracy, The Unfinished Journey 508 BC to AD 1993*. Oxford University Press, Oxford, 239-266
- Dyer, Gwynne (2010): *Climate Wars, The fight for survival as the world overheats*. Oneworld Publications, Oxford
- Easterlin, Richard (1997): Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All?. Teoksessa Neva R Goodwin, Frank Ackerman & David Kiron (toim.): *The Consumer Society*. Island Press, Wahington D.C.
- Eduskunnan historiakomitea (1962): *Suomen kansanedustuslaitoksen historia, osa I*. Eduskunnan historiakomitea, Helsinki
- Ende Gelände (2016): *Press review*. Ende Gelände 2016 <https://www.ende->

gelaende.org/en/press/press-review/. Viitattu 8.11.2016.

Ernst, Gernot (2009): *Komplexität, "Chaostheorie" und die Linke*. Schmetterling Verlag, Stuttgart

EVA (1989): *Kriittisinä 90-luvulle, Suomi erilaistuu ja samanlaistuu, EVA-raportti suomalaisten asenteista*. EVA, Helsinki

Fairclough, Norman (1989): *Language and Power*. Longman, London

FAO (2011): *Global food losses and food waste – Extent, causes and prevention*. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome
http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/ags/publications/GFL_web.pdf

FAO (2015): *The State of Food Insecurity in the World 2015, Meeting the 2015 international hunger targets: taking stock of uneven progress*. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome <http://www.fao.org/3/a4ef2d16-70a7-460a-a9ac-2a65a533269a/i4646e.pdf>

FAO (2017): *Food Loss and Food Waste*. Food and Agriculture Organization of the United Nations <http://www.fao.org/food-loss-and-food-waste/en>. Viitattu 6.1.2017.

Federici, Silvia (2014[2004]): *Caliban and the Witch, Women, the body and primitive accumulation*. Autonomedia

Ferguson, Niall (2010): Complexity and Collapse, Empires on the Edge of Chaos. *Foreign Affairs*, nro 2/89, 18-32

Feudel, Ulrike (2008): Complex Dynamics in Multistable Systems. *Int. J. Bifurcation Chaos*, nro 06/18, 1607-1626 <http://dx.doi.org/10.1142/S0218127408021233>

Fifth Estate (2002): Que se vayan todos! — Out with them all!: Argentina's Popular Rebellion. *Fifth Estate*, nro 359 <http://theanarchistlibrary.org/library/various-authors-que-se-vayan-todos-out-with-them-all-argentina-s-popular-rebellion>

Filopoulou, Lina (2012): The resistance movement in Greece: challenges and alternatives. *Corporate Europe Observatory, Exposing the power of corporate lobbying in the EU*, 10.4.2012 <http://www.corporateeurope.org/EU-in-crisis-conf/essays/resistance-movement-greece-challenges-and-alternatives>

Filtzer, Donald (1996): Labor Discipline, the Use of Work Time, and the Decline of the Soviet System, 1928-1991. *International Labor and Working-Class History*, nro 50/1996, 9-28 <http://libcom.org/history/labor-discipline-decline-soviet-system-don-filtzer>

Flach, Anja, Ercan Ayboga & Michael Knapp (2015): *Revolution in Rojava, Frauenbewegung und Kommunalismus zwischen Krieg und Embargo*. Rosa-Luxemburg-Stiftung & TATORT Kurdistan & VSA-Verlag, Hamburg
http://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/sonst_publicationen/VSA_Flach_ua_Revolution_in_Rojava_akt_Auflage.pdf

Flory, Thomas (1979): Fugitive Slaves and Free Society: The Case of Brazil. *The Journal of Negro History*, nro 2/64, 116-130 <http://www.jstor.org/stable/2717203>

Foran, John (toim.) (2002): *The Future of Revolutions, Rethinking Radical Change in the Age of Globalization*. Zed, London

- Foucault, Michel (1972): *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. Pantheon, New York
- Foucault, Michel (1988): The ethic of care for the self as a practice of freedom, An interview on January 20, 1984 conducted by Raul Fornet-Betancourt & Helmut Becker & Alfredo Gomez-Müller. Teoksessa James Bernauer & David Rasmussen (toim.): *The Final Foucault*. MIT, Cambridge, 1-20
- Frakt, Austin (2015): How Patent Law Can Block Even Lifesaving Drugs. *The New York Times*, 28.9.2015 <http://www.nytimes.com/2015/09/29/upshot/how-patent-law-can-block-even-lifesaving-drugs.html>
- Freeman, Jo (2005[1970]): Hallinnottomuuden tyrannia. *Väärinajattelija*, nro 1/2005 <http://www.vaaris.org/no1/hallinnottomuuden.htm>
- Fritz, Charles E (1996): *Disasters and Mental Health: Therapeutic principles drawn from disaster studies*. Historical and comparative disaster series 10, University of Delaware Disaster Research Center <http://udspace.udel.edu/bitstream/handle/19716/1325/HC%2010.pdf>
- Garrett, Timothy J (2014): Long-run evolution of the global economy: 1. Physical basis. *Earth's Future*, nro 3/2, 127-151 <http://dx.doi.org/10.1002/2013EF000171>
- Garrett, Timothy J (2015): Long-run evolution of the global economy: 2. Hindcasts of innovation and growth. *Earth System Dynamics Discussions*, nro 1/6, 655-698 <http://www.earth-syst-dynam-discuss.net/6/655/2015/>
- Gelderloos, Peter (2011): Spanish Revolution at a Crossroads. *Counterpunch*, 7.6.2011 <http://www.counterpunch.org/2011/06/07/spanish-revolution-at-a-crossroads/>
- Gelderloos, Peter (2015[2013]): *The Failure of Nonviolence*. Left Bank Books, Seattle
- Gibson-Graham, J K (2006): *A Postcapitalist Politics*. University of Minnesota Press, Minneapolis
- Gladwell, Malcolm (2008[2000]): *The Tipping Point, How Little Things Can Make a Big Difference*. Abacus, London (suomennettu)
- Glennon, Michael J (2014): National Security and Double Government. *Harvard National Security Journal*, vol. 5, <http://harvardnsj.org/wp-content/uploads/2014/01/Glennon-Final.pdf>
- Goldman, Emma (1970[1934]): *Living My Life, Vol. II*. Dover, New York http://dwardmac.pitzer.edu/ANARCHIST_ARCHIVES/goldman/living/livingtoc.html
- Goldman, Emma (2011[1924]): *Vuoteni Venäjällä*. Savukeidas, Turku
- Graeber, David (2007): *Possibilities: Essays on Hierarchy, Rebellion, and Desire*. AK Press, Oakland
- Graeber, David (2011): *Debt, The First 5000 Years*. Melville House, Brooklyn
- Graeber, David (2013): *The Democracy Project, A History, a Crisis, a Movement*. Penguin Books, London
- Graeber, David (2015): *The Utopia of Rules, On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy*. Melville House, Brooklyn

- Graeber, David (2016): Foreword. Teoksessa Michael Knapp, Anja Flach & Ercan Ayboga (toim.): *Revolution in Rojava, Democratic Autonomy and Women's Liberation in Syrian Kurdistan*. Pluto Press, London, xii-xxii
- Graeber, David & Pinar Ögünç (2014): "No. This is a Genuine Revolution". Znet <https://zcomm.org/znetarticle/no-this-is-a-genuine-revolution/>. Viitattu 3.12.2015.
- GRAIN (2009): The international food system and the climate crisis. *Seedling*, October 2009, s. 2-8 www.grain.org
- Greenspan, Alan (2007): *The Age of Turbulence, Adventures in a New World*. Penguin Books, London
- Grinin, Leonid & Andrey Korotayev (2009): Social Macroevolution: Growth of the World System Integrity and a System of Phase Transitions. *World Futures*, nro 7/65, 477-506 <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02604020902733348>
- Gudynas, Eduardo (2011): Buen Vivir: Today's tomorrow. *Development*, nro 4/54, 441-447 <http://dx.doi.org/10.1057/dev.2011.86>
- Gutiérrez, Juan José Gómez (2004): Hungarian Revolution and Workers Councils. Teoksessa Neil Schlager (toim.): *St. James Encyclopedia of Labor History Worldwide, Vol. 1*. St. James Press, Detroit, 440-443
- Gøtzsche, Peter C (2014): *Tappavat lääkkeet ja järjestäytynyt rikollisuus, Näin lääketeollisuus on turmellut terveydenhoidon*. Sitruuna kustannus, Kerava
- Haavisto, Ilkka (2014): *Neljäs Suomi, EVAn arvo- ja asennetutkimus 2014*. Taloustieto Oy, Helsinki <http://www.eva.fi/wp-content/uploads/2014/03/Neljas-Suomi.pdf>
- Hague, Rod & Martin Harrop (2013): *Comparative Government and Politics, An Introduction*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire
- Hahnel, Robin (2012): *Kilpailusta yhteistyöhön, Kohti oikeudenmukaista talousjärjestelmää*. Like, Helsinki
- Hakkarainen, Outi (2005): Tlaloc ja trueque – paikallisraha Latinalaisessa Amerikassa. Teoksessa Outi Hakkarainen, Jaana Airaksinen & Tove Selin (toim.): *Talous ja demokratia, Ratkaisuja Suomesta ja muualta*. Like, Helsinki, 129-133
- Hansson, Malin (2006): *Economic Growth and Happiness in the Western World Today*. Department of Sociology, University of Lund <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1325368&fileId=1325369>. Viitattu 16.10.2016.
- Hardt, Michael (2011): Meistä on tullut sokeita yhteiselle. *Megafoni*, nro 1/2011, <http://www.megafoni.org/meista-on-tullut-sokeita-yhteiselle/>
- Haude, Rüdiger & Thomas Wagner (1999): *Herrschaftsfreie Institutionen: Studien zur Logik ihrer Symbolisierungen und zur Logik ihrer theoretischen Leugnung*. Nomos, Baden-Baden
- Hegel, G W F (2011[1812]): *Logiikan tiede I*. Summa, Helsinki
- Heilbroner, Robert L (1988): *Behind the Veil of Economics, Essays in the Worldly Philosophy*. W. W. Norton & Company, New York
- Helfrich, Silke (2012): Common Goods Don't Simply Exist – They Are Created. Teoksessa

- David Bollier & Silke Helfrich (toim.): *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, Massachusetts, 61-65
http://wealthofthecommons.org/sites/default/files/the_wealth_of_the_commons.prc
- Heller, Michael (2012): *The Tragedy of the Anticommons*. Teoksessa David Bollier & Silke Helfrich (toim.): *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, Massachusetts, 65-69
http://wealthofthecommons.org/sites/default/files/the_wealth_of_the_commons.prc
- Helliwell, John F & Robert D Putnam (2004): *The social context of well-being*. *Philosophical Transactions of the Royal Society, B*, nro September/359, 1435-1446
- Henriques, Julian, Wendy Hollway, Cathy Urwin, Couze Venn & Valerie Walkerdine (1984): *Changing the Subject, Psychology, social regulation and subjectivity*. Methuen, London
- Hermaja, Jussi (2016): *Aktiivinen väkivallattomuus: Mitä se tarkoittaa?*. *Antimilitaristi*, nro 3/2016, 12-14
http://akl-web.fi/antimilitaristi/2016/3/Aktiivinen_v_kivallattomuus_mit_se_tarκοittaa
- Herman, Edward S & Noam Chomsky (1994[1988]): *Manufacturing Consent, The Political Economy of the Mass Media*. Vintage Books, London
- Heywood, Andrew (2013): *Politics*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire
- Hobbes, Thomas (1999[1651]): *Leviathan, eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta*. Vastapaino, Tampere
- Hosking, Geoffrey (1985): *A History of the Soviet Union*. Fontana, Lontoo
- Hosking, Geoffrey (1998[1997]): *Russia, People & Empire 1552-1917*. Fontana, London
- Hosking, Geoffrey (2002[2001]): *Russia and the Russians, From Earliest Times to 2001*. Penguin Books, London
- HRW (2014): *Under Kurdish Rule, Abuses in PYD-run Enclaves of Syria*. Human Rights Watch <https://www.hrw.org/report/2014/06/19/under-kurdish-rule/abuses-pyd-run-enclaves-syria>. Viitattu 24.10.2016.
- IEA (2012): *Prospect of limiting the global increase in temperature to 2°C is getting bleaker*. *International Energy Agency*, 30.5.2012 http://www.iea.org/index_info.asp?id=1959
- Illich, Ivan (1972): *Kouluttomaan yhteiskuntaan*. Otava, Helsinki
- Illich, Ivan (1978): *Toward a History of Needs*. Heyday, Berkeley
- Illich, Ivan (1981): *Shadow Work*. Marion Boyars, Boston
- Inglehart, Ronald, Miguel Baáñez, Jaime Díez-Medrano, Loek Halman & Ruud Luijkx (toim.) (2004): *Human Beliefs and Values: A cross-cultural sourcebook based on the 1999-2002 values surveys*. Siglo XXI, México, D.E.
- International League of Peace (2015): *Mass soldiers' fraternization*. International League of Peace <http://peace-league.com/en/mass-soldiers-fraternization/>. Viitattu 21.11.2015.

- Isaksson, Pekka & Jouko Jokisalo (2005): *Historian lisälehtiä, Suvaitsevaisuuden ongelma ja vähemmistöt kansallisessa historiassa*. Like, Helsinki
- Jackson, Tim (2011): *Hyvinvointia ilman kasvua*. Helsingin Sanomat, Helsinki
- Jakonen, Mikko & Tiina Silvasti (toim.) (2015): *Talouden uudet muodot*. Into, Helsinki
- Jauhiainen, Ilmari (2007): *Hegel dialektiikasta*. LOGOS – ensyklopedia
<http://filosofia.fi/node/2399>. Viitattu 7.3.2016.
- Jeppsen, Erik (1998): *The Ecology of Shallow Lakes, Trophic Interaction in the Pelagial*. Neri Technical Report 247, National Environmental Research Institute, Silkeborg
http://www2.dmu.dk/1_viden/2_Publikationer/3_fagrappporter/rapporter/FR247.pdf
- Jokinen, Tuija, Torsten Berndt, Risto Makkonen, Veli-Matti Kerminen, Heikki Junninen, Pauli Paasonen et al. (2015): Production of extremely low volatile organic compounds from biogenic emissions: Measured yields and atmospheric implications. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 26.5.2015
doi:10.1073/pnas.1423977112
- Jonstad, David (2016): *Sivilisaation loppu*. Into, Helsinki
- Joutsenvirta, Maria, Tuuli Hirvilammi, Marko Ulvila & Kristoffer Wilen (2016): *Talous kasvun jälkeen*. Gaudeamus, Helsinki
- Jänicke, Martin (1990): *State Failure, The Impotence of Politics in Industrial Society*. Polity, Cambridge
- Kant, Immanuel (1997[1772-76]): *Kant's gesammelte Schriften, Bd. 25, 4. Abt, Vorlesungen, Bd. 2, 1. Hälfte: Vorlesungen ueber Anthropologie*. Toim. Reinhard Brandt & Werner Stark, Walter de Gruyter, Berlin
- Kant, Immanuel (1997[1777-82]): *Kant's gesammelte Schriften, Bd. 25, 4. Abt, Vorlesungen, Bd. 2, 2. Hälfte: Vorlesungen ueber Anthropologie*. Toim. Reinhard Brandt & Werner Stark, Walter de Gruyter, Berlin
- Kanton Rojava (2014): *The Social Contract*. Official website of kantons Rojava
<http://kantonrojava.com/en/charter-of-the-social-contract/>. Viitattu 22.1.2016.
- Karabulut, Songül & Deniz Irmak (2015): Die Entwicklungen in Rojava, Südkurdistan und Nordkurdistan. *Kurdistan Report*, nro 182
<http://www.kurdistan-report.de/index.php/archiv/2015/182/343-die-entwicklungen-in-rojava-suedkurdistan-und-nordkurdistan>
- Karhula, Päivikki (2016): *Jaana Kivi*. Tiellä sananvapauteen
<https://sananvapauteen.fi/henkilokuva/2830#!>. Viitattu 2.1.2017.
- Karliner, Joshua (1997): *The Corporate Planet, Ecology and Politics in the Age of Globalization*. Sierra Club Books, San Francisco
- Kaufman, Cynthia (2003): *Ideas for Action, Relevant Theory for Radical Change*. South End Press, Cambridge, Massachusetts
- Keen, Steven (2001): *Debunking Economics, The naked emperor of the social sciences*. Zed, London
- Kerber-Clasen, Stefan (2013): Solidarische Ökonomie, Bestandaufnahme und

Forschungsperspektiven. Widerspruch, nro 62/32, 165-178

- Kill, Jutta (2015): *REDD: A Collection of Conflicts, Contradictions and Lies*. World Rainforest Movement, Montevideo
http://wrm.org.uy/wp-content/uploads/2014/12/REDD-A-Collection-of-Conflict_Contradictions_Lies_expanded.pdf
- Kiopkiolis, Alexandros & Theodoros Karyotis (2015): Self-managing the Commons in Contemporary Greece. Teoksessa Dario Azzellini (toim.): *An Alternative Labour History, Worker Control and Workplace Democracy*. Zed Books, London, 298-328
- Klar, Malte & Tim Kasser (2009): Some Benefits of Being an Activist: Measuring Activism and Its Role in Psychological Well-Being. *Political Psychology*, nro 5/30, 755-777
<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9221.2009.00724.x>
- Klein, Naomi (2014): *This Changes Everything, Capitalism vs. the Climate*. Allen Lane, London (suomennettu)
- Knapp, Michael (2014): Ziel ist eine demokratische Lösung für den gesamten Mittleren Osten. *Kurdistan Report*, nro 174
<http://www.kurdistan-report.de/index.php/archiv/2014/174/154-ziel-ist-eine-demokratische-loesung-fuer-den-gesamten-mittleren-osten>
- Knapp, Michael & Sinam Mohamad (2015): Avantgardefunktion, Lösungsmodell und Versöhnungsarbeit. *Kurdistan Report*, nro 182
<http://www.kurdistan-report.de/index.php/archiv/2015/182/355-avantgardefunktion-loesungsmodell-und-versoehnungsarbeit>
- Knobloch, Ulrike (2013): Geschlechterverhältnisse in Wirtschaftstheorie und Wirtschaftspolitik. *Widerspruch*, nro 62/32, 60-65
- Koivunen, Kristiina (2015): *Suuruudenhullu Turkki*. Into, Helsinki
- Kopstein, Jeffrey (1996): Chipping Away at the State: Workers' Resistance and the Demise of East Germany. *World Politics*, nro 3/48, 391-423
<http://libcom.org/history/workers-resistance-demise-east-germany-jeffrey-kopstein>
- Kosuth, Dennis (2007): Revolution in a "workers' state". *International Socialist Review*, nro 51
<http://isreview.org/issues/51/hungary1956.shtml>
- Kropotkin, Peter (Pjotr) (1989[1909]): *The Great French Revolution, 1789-1793*. Black Rose Books, Montréal
<http://www.ditext.com/kropotkin/french/toc.html>
- Kuhn, Gabriel (2013): *Violence Sells... But Who's Buying?*. Alpine Anarchist Productions
http://www.alpineanarchist.org/r_gelderloos_review_tfon.html. Viitattu 7.11.2016.
- Kukkala, Emilia & Pontus Purokuru (2016): *Luokkavallan vahtikoirat, Miten suomalaiset toimittajat auttavat eliittiä pysymään eliittinä*. Into, Helsinki
- Kumpuniemi, Laura (2015): *Solidarity Economy, Toward socially sustainable economy and development*. International Solidarity Work, Helsinki
<http://sange.fi/kvsolidaarisuustyö/wp-content/uploads/Solidarity-economy-and-sustainable-development.pdf>
- Kuran, Timur (1989): Sparks and prairie fires: A theory of unanticipated political revolution. *Public Choice*, nro 1/61, 41
<http://search.proquest.com/docview/194628928?>

accountid=11365

- Kuran, Timur (1991): The East European Revolution of 1989: Is it Surprising that We Were Surprised?. *The American Economic Review*, nro 2/81, 121-125
http://www.unc.edu/~fbaum/teaching/PLSC541_Fall06/Kuran%20AER%201991.pdf
- Kvaløy, Sigmund (1976): *Økokrise, Natur og menneske, Økofilosofisk fragment*. Tapir, Trondheim
- Kvaløy, Sigmund (1990a): Servoglobus, Den siste pyramiden. *Kontrast*, nro 3-4/122, 29-49
- Kvaløy, Sigmund (1990b): Syre, "Det avanserte konkurranse-industrielle dominanssamfunnet". Teoksessa Åsmund Berthelsen (toim.): *Framtiden for bygdene! Ei artikkelsamling om livsmiljø, jordbruk og bygdesamfunn*. Sogn og Fjordane Forlag, Naustdal, 49-62
- Kvaløy, Sigmund (1992a): Complexity and time - Breaking the pyramid's reign. Teoksessa Peter Reed & David Rothenberg (toim.): *Wisdom and the Open Air, The Norwegian Roots of Deep Ecology*. University of Minnesota Press, Minnesota
- Kvaløy, Sigmund (1992b): Inside Nature. *Resurgence*, vol. 155, 10-12
- Kvaløy, Sigmund (2004[1979]): *Mangfold og tid, Pyramide-mennesket ved skillevegen: System, frihet eller kaos?*. Tapir Akademisk Forlag, Trondheim
- Kvaløy, Sigmund (2014): *Elvetid*. Naturveiviser, Nord-Torpa
- Kyllönen, Simo, Juhana Lemetti, Niko Noponen & Markku Oksanen (toim.) (2011): *Kiista yhteismaista, Garrett Hardin ja selviytymisen politiikka*. niin & näin, Tampere
- La Boétie, Étienne de (1975[1574]): *The Politics of Obedience, The Discourse of Voluntary Servitude*. Black Rose, St. Urbain
- Laihonen, Pasi, Yrjö Haila & Erkki Haukioja (1989): Sosiobiologia ja ihminen. Teoksessa Matti Kamppinen, Pasi Laihonen & Timo Vuorisalo (toim.): *Kulttuurieläin, Ihmistutkimuksen biologiaa*. Otava, Helsinki, 156-174,
- Landy, Sy (1981): Iran: Revolution, War and Counterrevolution. *Socialist Voice*, nro 14
<https://www.marxists.org/history/etol/newspape/socialistvoice/iran11.html>
- Lappé, Francis Moore, Joseph Collins, Peter Rosset & Luis Esparza (2000): *12 myyttiä maailman nälästä*. Like, Helsinki
- Lechat, Noëlle (2009): Organizing for the solidarity economy in south Brazil. Teoksessa Ash Amin (toim.): *The Social Economy, International Perspectives on Economic Solidarity*. Zed Books, London, 159-175
- Legard, Sveinung (2011): Popular Assemblies in Revolts and Revolutions. *New Compass, Navigation towards democracy*, 8.7.2011 <http://new-compass.net/articles/popular-assemblies-revolts-and-revolutions>
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (2002[1714]): *La monadologie*. Université du Québec à Chicoutimi
http://classiques.uqac.ca/classiques/Leibniz/La_Monadologie/leibniz_monadologie.pdf (suomennettu)
- Lenin, Vladimir Iljitsh (2015[1902]): *Mitä on tehtävä?*. Marxists Internet Archive

https://www.marxists.org/suomi/lenin/mita_tehtava/index.htm. Viitattu 23.11.2015.

Lenton, Timothy M, Hermann Held, Elmar Kriegler, Jim W Hall, Wolfgang Lucht, Stefan Rahmstorf et al. (2008): Tipping elements in the Earth's climate system. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, nro 6/105, 1786-1793
<http://www.pnas.org/content/105/6/1786.abstract>

Leverink, Joris (2016): Pirates, Peasants and Proletarians. *Roar*, nro 1/2016, 52-69

Levine, Cathy (2005[1984]): Tyrannian tyrannia. *Väärinajattelija*, nro 1/2005
<http://www.vaaris.org/no1/tyrannian.htm>

Levy, Moshe (2005): Social phase transitions. *Journal of Economic Behavior & Organization*, nro 1/57, 71-87
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167268104001490>

Linebaugh, Peter (2012): Enclosures from the Bottom Up. Teoksessa David Bollier & Silke Helfrich (toim.): *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, Massachusetts, 104-111
http://wealthofthecommons.org/sites/default/files/the_wealth_of_the_commons.prc

Linebaugh, Peter & Marcus Rediker (2000): *The Many-Headed Hydra; Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic*. Beacon Press, Boston

Lohmann, Larry (1999): *Forestry, Politics and Violent Conflict*. The Corner House
<http://www.thecornerhouse.org.uk/resource/forestry-politics-and-violent-conflict>. Viitattu 23.3.2016.

Lohmann, Larry (2005): *What Next? Activism, Expertise, Commons*. The Corner House
<http://www.thecornerhouse.org.uk/resource/what-next>. Viitattu 23.3.2016.

Lomax, Bill (toim.) (1990): *Hungarian Wokers' Councils in 1956*. Social Science Monographs, Boulder, Colorado

Lorenz, Hans Holger (2015): *Hussiten und Taboriten 1419 bis 1437*. Bauernrevolten, Bauernaufstände, Bauernkriege, Bauernrevolutionen in dreiundzwanzig Jahrhunderten <http://www.bauernkriege.de/tabor.html>. Viitattu 9.10.2015.

Lovins, Amory B & L Hunter Lovins (1980): *Energy/War: Breaking the Nuclear Link*. Friends of the Earth, San Francisco

Macpherson, C B (1979[1962]): *The Political Theory of Possesive Individualism, Hobbes to Locke*. Oxford University Press, Oxford

Madison, James (2015[1787]): The Utility of the Union as a Safeguard Against Domestic Faction and Insurrection (continued) (The Federalist No. 10). *Daily Advertiser*, 22.11.1787 <http://www.constitution.org/fed/federa10.htm>

Martin, Brian (2001): *Nonviolence versus capitalism*. War Resisters' International, London
<http://www.bmartin.cc/pubs/01nvc/nvcball.pdf>

Martin, Brian (2008): How Nonviolence is Misrepresented. *Gandhi Marg*, nro 2/30, 235-257
<http://www.bmartin.cc/pubs/08gm2.pdf>

Martin, David E (2012): Emancipating Innovation Enclosures: The Global Innovation

Commons. Teoksessa David Bollier & Silke Helfrich (toim.): *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, Massachusetts, 267-270

http://wealthofthecommons.org/sites/default/files/the_wealth_of_the_commons.prc

Marx, Karl (1970[1859]): *Kansantaloustieteen arvostelua*. Kansankulttuuri, Helsinki

Marx, Karl (1973[1875]): Gothan ohjelman arvostelua. Teoksessa *Valitut teokset kolmessa osassa*, 3. osa. Edistys, Moskova, 7-24

http://www.marxists.org/suomi/marx/1875/Gothan_ohjelman_arvostelua.htm

Marx, Karl (1974[1867]): *Pääoma, Kansantaloustieteen arvostelua, 1 osa, Pääoman tuotantoprosessi*. Edistys, Moskova

Mason, John (2015): The cause of the greatest mass-extinctions of all? Pollution.

Sceptical Science, 19.3.2015 <http://www.skepticalscience.com/pollution-part-2.html>

Masson-Delmotte, V, M Schulz, A Abe-Ouchi, J Beer, A Ganopolski & al (2013):

Information from Paleoclimate Archives. Teoksessa T F Stocker, D Qin, G-K Plattner, M Tignor, S K Allen, J Boschung, A Nauels, Y Xia & al (toim.): *Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press, 383–464 www.climatechange2013.org

Masters, Jeffrey (2015): *The Science of Abrupt Climate Change: Should we be worried?*. Weather Underground

<http://www.wunderground.com/resources/climate/abruptclimate.asp>. Viitattu 17.3.2015.

Mathiesen, Thomas (1982): *Makt og Motmakt*. Pax, Drammen

Mauss, Marcel (1999[1924]): *Lahja, Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. Tutkijaliitto, Helsinki

Mehta, Jaya (2005): Poverty in India. Teoksessa Alternative Survey Group (toim.):

Alternative Economic Survey, 2003-2004, Liberalization Sans Social Justice. Zed Books

Meier, Christian (1989): Politik. Teoksessa Joachim Ritter & Karlfried Gründer (toim.):

Historisches Wörterbuch der Philosophie, Band 7. Schwabe & Co, Basel, 1038-1070

Meijer, ML, E Jeppesen, E van Donk, B Moss, M Scheffer, E Lammens et al. (1994): Long-term responses to fish-stock reduction in small shallow lakes: interpretation of five-year results of four biomanipulation cases in The Netherlands and Denmark.

Hydrobiologia, nro 1/275-276, 457-466 <http://dx.doi.org/10.1007/BF00026734>

Millennium Ecosystem Assessment (2005a): *Ecosystems and Human Well-being: Current State and Trends, Volume 1*. Island Press, Washington, DC.

<http://www.millenniumassessment.org/en/Condition.html>

Millennium Ecosystem Assessment (2005b): *Ecosystems and Human Well-being: Scenarios, Volume 2*. Island Press, Washington, DC.

<http://www.millenniumassessment.org/en/Scenarios.html>

Millennium Ecosystem Assessment (2005c): *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. Island Press, Washington, DC.

<http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>

- Miller, David & William Dinan (2008): *A Century of Spin, How Public Relations Became the Cutting Edge of Corporate Power*. Pluto Press, London
- Mills, Stephanie (2002): *Epicurean Simplicity*. Island Press, Washington
- Mirowski, Philip (1988): *Against Mechanism, Protecting Economics from Science*. Rowman & Littlefield, Totowa
- Mirowski, Philip (2012): The Modern Commercialization of Science is a Passel of Ponzi Schemes. *Social Epistemology*, nro 3-4/26, 285-310
<http://dx.doi.org/10.1080/02691728.2012.697210>
- Mitchell, Timothy (2013[2011]): *Carbon Democracy, Political Power in the Age of Oil*. Verso, London
- Monbiot, George (2015): Our Ecological Boredom. *New York Times*, 18.1.2015
http://www.nytimes.com/2015/01/19/opinion/our-ecological-boredom.html?_r=0
- Moore, Jason W (2015): *Capitalism in the Web of Life, Ecology and the Accumulation of Capital*. Verso, London
- Motade, David (2011): Waves of Revolution. *History Today*, nro 4/61,
<http://www.historytoday.com/david-motadel/waves-revolution>
- Mumby, Dennis K (2005): Theorizing Resistance in Organization Studies. *Management Communication Quarterly*, nro 1/19, 19-44
<http://mcq.sagepub.com/content/19/1/19.abstract>
- Mumford, Lewis (1967): *The Myth of the Machine I, Technics and human development*. Harcourt, Brace & World, New York
- Muraca, Barbara (2014): *Gut leben, Eine Gesellschaft jenseits des Wachstums*. Wagenbach, Berlin
- Mümken, Jürgen (2003): *Freiheit, Individualität und Subjektivität: Staat und Subjekt in der Postmoderne aus anarchistischer Perspektive*. Verlag Edition AV, Frankfurt a.M.
- Naiken, Loganaden (2005): *FAO methodology for estimating the prevalence of undernourishment*. FAO, Rome
<http://www.fao.org/docrep/005/Y4249E/y4249e06.htm>. Viitattu 18.6.2016.
- Naumis, G G, M del Castillo-Mussot, L A Pérez & G J Vázquez (2006): Phase transition and diffusivity in social hierarchies with attractive sites. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, nro 2/369, 789-798
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0378437106001440>
- Nunes, Rodrigo (2014): *Organisation of the Organisationless: Collective Action After Networks*. Mute Books, Berlin
http://postmedialab.org/sites/default/files/NunesD14a_Organisation-of-the-Organisationless_pml-books.pdf
- Obama, Barack (2014): *Remarks by the President at the United States Military Academy Commencement Ceremony*. The White House, Office of the Press Secretary
<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/05/28/remarks-president-united->

states-military-academy-commencement-ceremony. Viitattu 31.5.2016.

- Palonen, Kari (2007): *Re-thinking Politics, Essays from a quarter-century*. Toim. Kia Lindroos, The Finnish Political Science Association, Jyväskylä
- Parenti, Christian (2011): *Tropic of Chaos, Climate Change and the New Geography of Violence*. Nation Books, New York
- Parkin, Scott (2011): Why Aren't Greens Kicking the Sh*t Out of Corporate America?. *Climate & Capitalism*, 25.1.2011 <http://climateandcapitalism.com/2011/01/25/why-arent-greens-kicking-the-sht-out-of-corporate-america/>
- Parry, Robert (2015): Playing Chicken with Nuclear War. *Consortium News*, 2.3.2015 <https://consortiumnews.com/2015/03/02/playing-chicken-with-nuclear-war/>
- Pearce, Fred (2007): *With Speed and Violence, Why Scientists Fear Tipping Points in Climate Change*. Beacon Press, Boston
- Pearce, Fred (2012): *The Landgrabbers, The new fight over who owns the earth*. Transworld Publishers, London
- Pearce, John (2009): Social economy: engaging as a third system?. Teoksessa Ash Amin (toim.): *The Social Economy, International Perspectives on Economic Solidarity*. Zed Books, London, 22-33
- Petit, J R, J Jouzel, D Raynaud, N I Barkov, J-M Barnola, I Basile et al. (1999): Climate and atmospheric history of the past 420,000 years from the Vostok ice core, Antarctica. *Nature*, nro 6735/399, 429-436 <http://dx.doi.org/10.1038/20859>
- Pietarinen, Kati (toim.) (2012): *Sijoiltaan menneet, Kulutuksen häätämä elämä*. Siemenpuusäätiö & Into, Helsinki http://www.siemenpuu.org/sites/prod.siemenpuu.org/files/sijoiltaan_menneet_siemenpuun_temajulkaisu_4.pdf
- Pietilä, Hilikka (2000): Ihmisen talouden koko kuva. Teoksessa Tiina Vainio (toim.): *Naisten talouskirja*. Gaudeamus, Helsinki, 126-157
- Plant, Sadie (1990): The Situationist International: A Case of Spectacular Neglect. *Radical Philosophy*, vol. 55, 3-10
- Potsdam Institute for Climate Impact Research & Climate Analytics (2012): *Turn Down the Heat: Why a 4°C Warmer World Must be Avoided*. The World Bank, Washington DC
- Prasad, Pushkala & Anshuman Prasad (2000): Stretching the iron cage: The constitution and implications of routine workplace resistance. *Organization Science*, nro 4/11, 387-403 <http://search.proquest.com/docview/213833424?accountid=11365>
- Price, Richard (toim.) (1996[1973]): *Maroon Societies, Rebel slave communities in the Americas*. John Hopkins University Press
- PwC (2014): *Two degrees of separation: ambition and reality, Low Carbon Economy Index 2014*. PricewaterhouseCoopers (PwC), London <http://pwc.co.uk/assets/pdf/low-carbon-economy-index-2014.pdf>
- Qoçgiri, Mako (2012): Vom Genozid zur Revolution. *Kurdistan Report*, nro 164/2012, 28-31

- Quarantelli, E L (2001): Panic, Sociology of. Teoksessa *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Pergamon, Oxford, 11020-11023
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B0080430767018672>
- Rachleff, Peter (2005): *Soviets and Factory Committees in the Russian Revolution*. libcom.org <http://libcom.org/library/soviets-factory-committees-russian-revolution-peter-rachleff>. Viitattu 20.11.2015.
- Rahmstorf, Stefan, Jason E Box, Georg Feulner, Michael E Mann, Alexander Robinson, Scott Rutherford et al. (2015): Exceptional twentieth-century slowdown in Atlantic Ocean overturning circulation. *Nature Climate Change*, March 2015, advance online publication <http://dx.doi.org/10.1038/nclimate2554>
- Réthy, Ákos (2006): *The Hungarian Revolution 1956*. Premier Press Publishing, Budapest
- Rist, Gilbert (2011): *The Delusions of Economics, The misguided certainties of a hazardous science*. Zed, London
- Robinson, William I (2004): *A Theory of Global Capitalism: Production, Class, and State in a Transnational World*. Johns Hopkins University Press, Baltimore
- Rockström, Johan, Will Steffen, Kevin Noone, Åsa Persson, F Stuart III Chapin, Eric Lambin et al. (2009): Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity. *Ecology and Society*, nro 2/14,
<http://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>
- Romaña, Alfredo L de (1989): An Emerging Alternative to Industrial Society, The Autonomous Economy, Part 1: The Vernacular/Informal Sphere vis-à-vis the Formal/Industrial Sector. *Interculture*, nro 3/XXII, 79-169
- Roodt, Vasti (2014): On public happiness. *South African Journal of Philosophy*, nro 4/33, 459-471 <http://dx.doi.org/10.1080/02580136.2014.991993>
- Rorty, Amélie Oksenberg (1988): Self-deception, akrasia and irrationality. Teoksessa Jon Elster (toim.): *The Multiple Self*. Cambridge University Press, Cambridge
- Rose, R B (1965): *The Enragés: Socialists of the French Revolution?*. Melbourne University Press, Carlton, Victoria
- Ross, Edward Alsworth (1921): *The Russian Bolshevik Revolution*. The Century Co, New York
<https://archive.org/download/russianbolshevik00rossuoft/russianbolshevik00rossuoft.pdf>
- Rudolf, Peter (2016): *Amerikanische Russland-Politik und europäische Sicherheitsordnung*. Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, Berlin
http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2016S17_rdf.pdf
- Ruel-Bergeron, Julie C, Gretchen A Stevens, Jonathan D Sugimoto, Franz F Roos, Majid Ezzati, Robert E Black et al. (2015): Global Update and Trends of Hidden Hunger, 1995-2011: The Hidden Hunger Index. *PLoS ONE*, nro 12/10, e0143497
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4684416/>
- Ruostesaari, Ilkka (1992): *Vallan ytimessä, Tutkimus suomalaisesta valtaeliitistä*. Gaudeamus, Helsinki

- Saadi, Sardar (2014): *Rojava revolution: building autonomy in the Middle East*. *Roar Magazine*, 25.7.2014 <https://roarmag.org/essays/rojava-autonomy-syrian-kurds/>
- Saadi, Sardar (2015): *David Harvey: reclaiming the city from Kobane to Baltimore*. *Roar*, 26.5.2015 <http://roarmag.org/2015/05/david-harvey-interview-rojava-baltimore/>
- Santonen, Arvo (1988): *Kansainvälinen, Utopioita ja vallankumouksia – työväenliike vuoteen 1945*. Weilin+Göös, Espoo
- Saunders, Clarence (1927): *Arrangement and construction of store fixtures*. *US Patent Office*, US Patent 1647889 <http://www.google.com/patents/US1647889>
- Schama, Simon (1989): *Citizens, A Chronicle of the French Revolution*. Penguin Books, London
- Scheffer, Marten (2009): *Critical Transitions in Nature and Society*. Princeton University Press, Princeton
- Scheffer, Marten & Egbert H van Nes (2007): *Shallow lakes theory revisited: various alternative regimes driven by climate, nutrients, depth and lake size*. Teoksessa Ramesh D Gulati, Eddy Lammens, Niels De Pauw & Ellen Van Donk (toim.): *Shallow Lakes in a Changing World, Developments in Hydrobiology, Vol. 196*. Springer Netherlands, 455-466 http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4020-6399-2_41
- Scheffer, Marten & Stephen R Carpenter (2003): *Catastrophic regime shifts in ecosystems: linking theory to observation*. *Trends in Ecology & Evolution*, nro 12/18, 648-656 <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0169534703002787>
- Scheffer, Marten, Steve Carpenter, Jonathan A Foley, Carl Folke & Brian Walker (2001): *Catastrophic shifts in ecosystems*. *Nature*, nro 6856/413, 591-596 <http://dx.doi.org/10.1038/35098000>
- Schell, Jonathan (2003): *The Unconquerable World; Power, Nonviolence, and the will of the people*. Allen Lane, London
- Schellnhuber, Hans Joachim (2009): *Tipping elements in the Earth System*. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, nro 49/106, 20561-20563 <http://www.pnas.org/content/106/49/20561.short>
- Scherr, Sara J & Sajal Sthapit (2009): *Mitigating Climate Change Through Food and Land Use*. Ecoagriculture Partners & Worldwatch Institute, Washington DC
- Schlosser, Eric (2013): *Command and Control, Nuclear Weapons, the Damascus Accident, and the Illusion of Safety*. Penguin, New York
- Schmidinger, Thomas (2014): *Krieg und Revolution in Syrisch-Kurdistan, Analysen und Stimmen aus Rojava*. Mandelbaum, Wien
- Schmidt, Michael (2006): *1978-1979: The Iranian Revolution*. libcom.org <http://libcom.org/history/1978-1979-the-iranian-revolution>. Viitattu 25.11.2015.
- Scott, James C (1985): *Weapons of the Weak, Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press, New Haven
- Scott, James C (1990): *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. Yale University Press, New Haven

- Scott, James C (1998): *Seeing like a State: How certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University Press, New Haven
- Scott, James C (2009): *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. Yale University Press, New Haven, Conn.
- Scott, James C (2014[2012]): *Two Cheers for Anarchism, Six Easy Pieces on Autonomy, Dignity, and Meaningful Work and Play*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- Scott, Peter Dale (2015): *The American Deep State, Wall Street, Big Oil, and the Attack on U.S. Democracy*. Rowman & Littlefield, Lanham, Maryland
- Seneviratne, S I, N Nicholls, D Easterling, C M Goodess, S Kanae, J Kossin et al. (2012): Changes in climate extremes and their impacts on the natural physical environment. Teoksessa C B Field, V Barros, T F Stocker, D Qin, D J Dokken, KL Ebi, M D Mastrandrea, K J Mach, G-K Plattner, S K Allen, M Tignor & P M Midgley (toim.): *Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation, A Special Report of Working Groups I and II of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)*. Cambridge University Press, Cambridge, 109-230 http://www.ipcc-wg2.gov/SREX/images/uploads/SREX-All_FINAL.pdf
- Shanin, Teodor (1988): Expoliary Economies: a Political Economy of Margins, Agenda for the Study of Modes of Non-Incorporation as Parallel Forms of Social Economy. *Journal of Historical Sociology*, nro 1/1, 107-115 <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-6443.1988.tb00006.x/abstract>
- Shanin, Teodor (1999): Ekspoljarnye struktury i neformaljnaja ekonomika sovremennoj Rossija. Teoksessa Teodor Shanin (toim.): *Neformaljnaja ekonomika, Rossija i mir*. Logos, Moskva, 11-32
- Shanin, Teodor & Fred Pearce (2002): How the other half lives. *New Scientist*, 3.8.2002 <http://www.verdant.net/informaleconomy.htm>
- Shiva, Vandana (1991): Kehitys, ekologia ja naiset. Teoksessa Outi Hakkarainen, Olli Tammilehto & Thomas Wallgren (toim.): *Imperiumin ulkopuolelta, Kehityskriittisiä puheenvuoroja*. Gaudeamus, Helsinki, 216-231 <http://tammilehto.info/imp-ulkop.pdf>
- Shiva, Vandana, Afsar H Jafri, Gitanjali Bedi & Radha Holla-Bhar (1997): *The Enclosure and Recovery of the Commons*. Research Foundation for Science, Technology and Ecology, Delhi
- Shrivastava, Aseem & Ashish Kothari (2012): *Churning the Earth, The Making of Global India*. Penguin Books, New Delhi
- Sigrist, Christian (1994[1967]): *Regulierte Anarchie, Untersuchung zum Fehlen und zur Entstehung politischer Herrschaft in segmentären Gesellschaften Afrikas*. Europäische Verlagsanstalt, Hamburg
- Singer, Katie (2014): *An Electronic Silent Spring, Facing the Dangers and Creating Safe Limits*. Portal Books, Great Barrington, Massachusetts
- Sitrin, Marina A (2012): *Everyday Revolutions, Horizontalism and Autonomy in Argentina*. Zed, London
- Skidmore, W E (2013): *Slave Rebellions and the British Anti-Slavery Movement. A Nation*

Of Abolitionists, A History Blog <http://wes3.blogs.rice.edu/2013/10/02/slave-rebellions-and-the-british-anti-slavery-movement/>. Viitattu 21.10.2015.

- Smith, Jeffrey M. (2005): *Petoksen siemenet, Voiko kuluttaja luottaa geeniruokaan?*. Like, Helsinki
- Solnit, Rebecca (2005): *Hope in the Dark, The Never-Surrender Guide to Changing the World*. Canongate Books, Edinburgh
- Solnit, Rebecca (2009): *A Paradise Built in Hell: The Extraordinary Communities That Arise in Disaster*. Viking, New York
- Sparrow, Alex (2015): *Workers', Soldiers', and Peasants' Councils*. Democracy in Principle <http://www.democracyinprinciple.com/blog/category/revolution-2/>. Viitattu 1.12.2015.
- Stallings, Robert A & E L Quarantelli (1985): Emergent Citizen Groups and Emergency Management. *Public Administration Review*, vol. 45, 93 - 100
<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=ehh&AN=11997563&site=ehost-live&scope=site>
- Stallman, Richard (2011): Is Android really free software?. *The Guardian*, 19.9.2011
<http://www.theguardian.com/technology/2011/sep/19/android-free-software-stallman>
- Steffen, Will, Katherine Richardson, Johan Rockström, Sarah E Cornell, Ingo Fetzer, Elena M Bennett et al. (2015): Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 15.1.2015
<http://www.sciencemag.org/content/early/2015/01/14/science.1259855.abstract>
- Stiglitz, Joseph E, Amartya Sen & Jean-Paul Fitoussi (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, Paris
http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf
- Stirling, Andrew (1993): Environmental valuation, How much is the emperor wearing?. *The Ecologist*, nro 3/23, 97-103
- Stocker, T F, D Qin, G-K Plattner, M Tignor, S K Allen, J Boschung et al. (toim.) (2013): *Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press www.climatechange2013.org
- Stockholm Resilience Centre (2015a): *Regime Shifts DataBase, Large persistent changes in ecosystem services*. Stockholm University <http://www.regimeshifts.org/>. Viitattu 30.4.2015.
- Stockholm Resilience Centre (2015b): *Regime shifts. Insight #2*
http://www.stockholmresilience.org/download/18.3e9bddec1373daf16fa438/1381790210379/Insights_regimeshifts_120111-2.pdf. Viitattu 29.4.2015.
- Strangers In A Tangled Wilderness (toim.) (2015): *A Small Key Can Open A Large Door, The Rojavan revolution*. Strangers In A Tangled Wilderness, San Bernardino, California
- Tainter, Joseph A (1988): *The Collapse of Complex Societies*. Cambridge University Press, Cambridge

- Taleb, Nassim Nicholas (2010[2007]): *The Black Swan, The Impact of the highly improbable*. Random House, New York (on suomeksi)
- Tammilehto, Olli (1989): *Aktioista liikkeeksi*. Teoksessa Olli Tammilehto, Anne Brax, Henrik Hausen & Heidi Hautala (toim.): *Kun edustajat eivät riitä, Kansalaistoiminnan opas*. WSOY, Porvoo, 249-267 <http://www.tammilehto.info/ktopas/>
- Tammilehto, Olli (1998): *Maailman tilan kootut selitykset*. Like, Helsinki
<http://tammilehto.info/maailman-tilan-k-s-puhd.pdf>
- Tammilehto, Olli (2003): *Yhden taalan kysymys, Globalisaatio ja köyhyyskiista*. Like, Helsinki
- Tammilehto, Olli (2009): *Rahdin rikokset, Kansainvälisten tavarakuljetusten ekologiset ja yhteiskunnalliset seuraukset*. Into & Like, Helsinki
- Tammilehto, Olli (2012): *Kylmä suihku, Ilmastokatastrofin torjunta ja nopea yhteiskunnallinen muutos*. Into, Helsinki
- Tammilehto, Olli (2014a): Geenitiedon muuntelu yhtiöitä kestäväksi. *Voima*, nro 6/2014, <http://www.tammilehto.info/geenitiedon-muuntelu18.php>
- Tammilehto, Olli (2014b): Fennovoiman ydinvoimalahankkeen kytkökset ydinaseisiin. *Kaleva*, 9.10.2014 <http://www.tammilehto.info/fennovoima-ydinaseet-sl23.php>
- Tamminen, Erja (toim.) (2011): *Langaton teknologia ja terveys, Mitä riskejä rakennamme nyt lapsillemme ja ympäristölle?*. HouseProtector, Järvenpää
- Tarvainen, Veikko (1993): *60-luvun kapina*. Like, Helsinki
- Temple, Dominique (1988): The policy of the 'Severed Flower', A letter to the kanak. *Interculture*, nro 98/1988, 10-35
- The Free Association (2011): *Moments of Excess, Movements, protests and everyday life*. PM Press, Oakland
- Thompson, E A (1952): Peasant Revolts in Late Roman Gaul and Spain. *Past & Present*, nro 2/1952, 11-23 <http://www.jstor.org/stable/650121>
- Thoreau, Henry David (1974[1854]): *Elämää metsässä*. WSOY, Helsinki
- Todd, Joseph (2015): Opportunity in collapse: the horizon of the post-apocalyptic. *Roar Magazine*, 12.5.2015 <http://roarmag.org/2015/05/post-apocalyptic-collapse-capitalism/>
- Todd, Paul & Jonathan Bloch (2003): *Global Intelligence, The world's secret services today*. Zed Books, London
- Toivanen, Tero & Jukka Venäläinen (2015): Yhteisvaurauden uusi aika. Teoksessa Mikko Jakonen & Tiina Silvasti (toim.): *Talouden uudet muodot*. Into, Helsinki, 24-48
- Toxnet (2015): *About ChemIDplus*. U.S. National Library of Medicine, Bethesda, Maryland <http://chem.sis.nlm.nih.gov/chemidplus/chemidlite.jsp>. Viitattu 31.5.2016.
- Tukes (2014): *REACH-asetus*. Turvallisuus- ja kemikaalivirasto (Tukes), Helsinki <http://www.tukes.fi/fi/Toimialat/Kemikaalit-biosidit-ja-kasvinsuojeluaineet/Teollisuus-ja-kuluttajakemikaalit/REACH---asetus/>. Viitattu 31.5.2016.

- Turunen, Elina (toim.) (2008): *Hässäkkä, Pasifistinen toimintaopas*. Sadankomitea, Helsinki
- Tykkyläinen, Saira (2015): *Yhteiskunnallinen yritystoiminta*. Teoksessa Mikko Jakonen & Tiina Silvasti (toim.): *Talouden uudet muodot*. Into, Helsinki, 144-161
- Tønnesson, Kåre (1988): *La démocratie directe sous la Révolution française - la cas des districts et sections de Paris*. Teoksessa Colin Lucas (toim.): *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture, Vol. 2, The Political Culture of the French Revolution*. Pergamon, Oxford, 295-308
- Ulfkotte, Udo (2014): *Gekaufte Journalisten, Wie Politiker, Geheimdienste und Hochfinanz Deutschlands Massenmedien lenken*. Kopp Verlag, Rottenburg
- United States Senate (1976): *Final Report of the Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, Book I*. U.S. Government Printing Office, Washington
http://www.intelligence.senate.gov/pdfs94th/94755_I.pdf
- Van der Hulst, Marc (2000): *The Parliamentary Mandate, A Global Comparative Study*. Inter-Parliamentary Union, Geneva
http://www.ipu.org/PDF/publications/mandate_e.pdf
- Varlet, Jean-François (2001[1792]): *Proposal for a Special and Imperative Mandate*. Teoksessa Marc Allan Goldstein (toim.): *Social and Political Thought of the French Revolution 1788-1797, An Anthology of Original Texts*. Peter Lang, New York, 153-161
- Veenhoven, Ruut (2012): *Trends in nations: data file to be used for trend analysis of happiness in nations*. World Database of Happiness, Erasmus University, Rotterdam
<http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/trendnat/framepage.htm>
- Veenhoven, Ruut (2016): *Average happiness in 159 nations 2005-2014. World Database of Happiness. Rank report Average Happiness*.
worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_nat/findingreports/RankReport_AverageHappiness.php. Viitattu 16.10.2016.
- Very, Ryan (2015): *Kant's Racism*. Boston University, Academia.edu
http://www.academia.edu/1802951/Kants_Racism. Viitattu 20.10.2015.
- Victor, Peter A (2008): *Managing Without Growth: Slower by Design, Not Disaster*. Edward Elgar, Cheltenham, UK
- Visvanathan, Shiv (1991): *Laboratoriovaltion aikakirjoista*. Teoksessa Outi Hakkarainen, Olli Tammilehto & Thomas Wallgren (toim.): *Imperiumin ulkopuolelta, Kehityskriittisiä puheenvuoroja*. Gaudeamus, Helsinki, 97-134
- Voline (1990[1947]): *The Unknown Revolution*. Black Rose Books, Montréal
<http://www.ditext.com/voline/unknown.html>
- Waring, Marilyn (1989): *If Women Counted, A New Feminist Economics*. MacMillan, London
- Westley, Frances, Per Olsson, Carl Folke, Thomas Homer-Dixon, Harrie Vredenburg, Derk Loorbach et al. (2011): *Tipping Toward Sustainability: Emerging Pathways of Transformation*. *Ambio*, nro 7/40, 762-780 <http://dx.doi.org/10.1007/s13280-011->

0186-9

- Wikipedia contributors (2014): *Regime shift*. Wikipedia, The Free Encyclopedia http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Regime_shift&oldid=600667849. Viitattu 31.3.2015.
- Wikipedia contributors (2015a): *Iranian Revolution*. Wikipedia, The Free Encyclopedia https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Iranian_Revolution&oldid=691447415. Viitattu 25.11.2015.
- Wikipedia contributors (2015b): *Hungarian Revolution of 1956*. Wikipedia, The Free Encyclopedia https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Hungarian_Revolution_of_1956&oldid=691080229. Viitattu 23.11.2015.
- Wikipedia contributors (2015c): *Articles of Confederation*. Wikipedia, The Free Encyclopedia https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Articles_of_Confederation&oldid=688460524. Viitattu 10.11.2015.
- Wikipedia contributors (2015d): *National Convention*. Wikipedia, The Free Encyclopedia https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=National_Convention&oldid=688282183. Viitattu 1.11.2015.
- Wikipedia contributors (2015e): *Haitian Revolution*. Wikipedia, The Free Encyclopedia https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Haitian_Revolution&oldid=685768616. Viitattu 22.10.2015.
- Wikipedia contributors (2015f): *Slave rebellion*. Wikipedia, The Free Encyclopedia https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Slave_rebellion&oldid=683987033. Viitattu 21.10.2015.
- Wikipedia contributors (2015g): *Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals*. Wikipedia, The Free Encyclopedia http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Registration,_Evaluation,_Authorisation_and_Restriction_of_Chemicals&oldid=651967985. Viitattu 20.3.2015.
- Wikipedia contributors (2016): *Wallachian Revolution of 1848*. Wikipedia, The Free Encyclopedia https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Wallachian_Revolution_of_1848&oldid=699920887. Viitattu 29.1.2016.
- Wikipedia-projektin osanottajat (2016): *Talous*. Wikipedia <http://fi.wikipedia.org/w/index.php?title=Talous&oldid=14649169>. Viitattu 14.3.2016.
- Wiklund, Jan (2010): *Demokratins bärare, Det globala folkrörelsesystemet*. Roh-nin Förlag, Stockholm <http://www.folkrörelser.org/demokratins-barare.html>
- Wilterdink, Nico & William Form (2009): *Social change*. Teoksessa *Britannica Academic*. Encyclopædia Britannica, Chicago
- Wolin, Sheldon S (2010[2008]): *Democracy Incorporated, Manged Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- WWF (2016): *Living Planet Report 2016, Risk and resilience in a new era*. WWF International, Gland, Switzerland http://assets.worldwildlife.org/publications/964/files/original/LPR_2016_full_report_low-res.pdf?1477526585&_ga=1.53053804.516943608.1477539796

- Young, Alfred F (2014): *Revolution 1773: The "Body of the People" at Old South Meeting House*. Old South Meeting House, Boston
<http://www.oldsouthmeetinghouse.org/history/boston-tea-party/revolution-1773-body-people-old-south-meeting-house>. Viitattu 6.11.2015.
- Zinn, Howard (2005[1980]): *A People's History of the United States*. HarperCollins, New York
- Öcalan, Abdullah (2011): *Democratic Confederalism*. Transmedia Publishing Ltd, London
<http://www.freeocalan.org/wp-content/uploads/2012/09/Ocalan-Democratic-Confederalism.pdf>